

ARHEOVEST

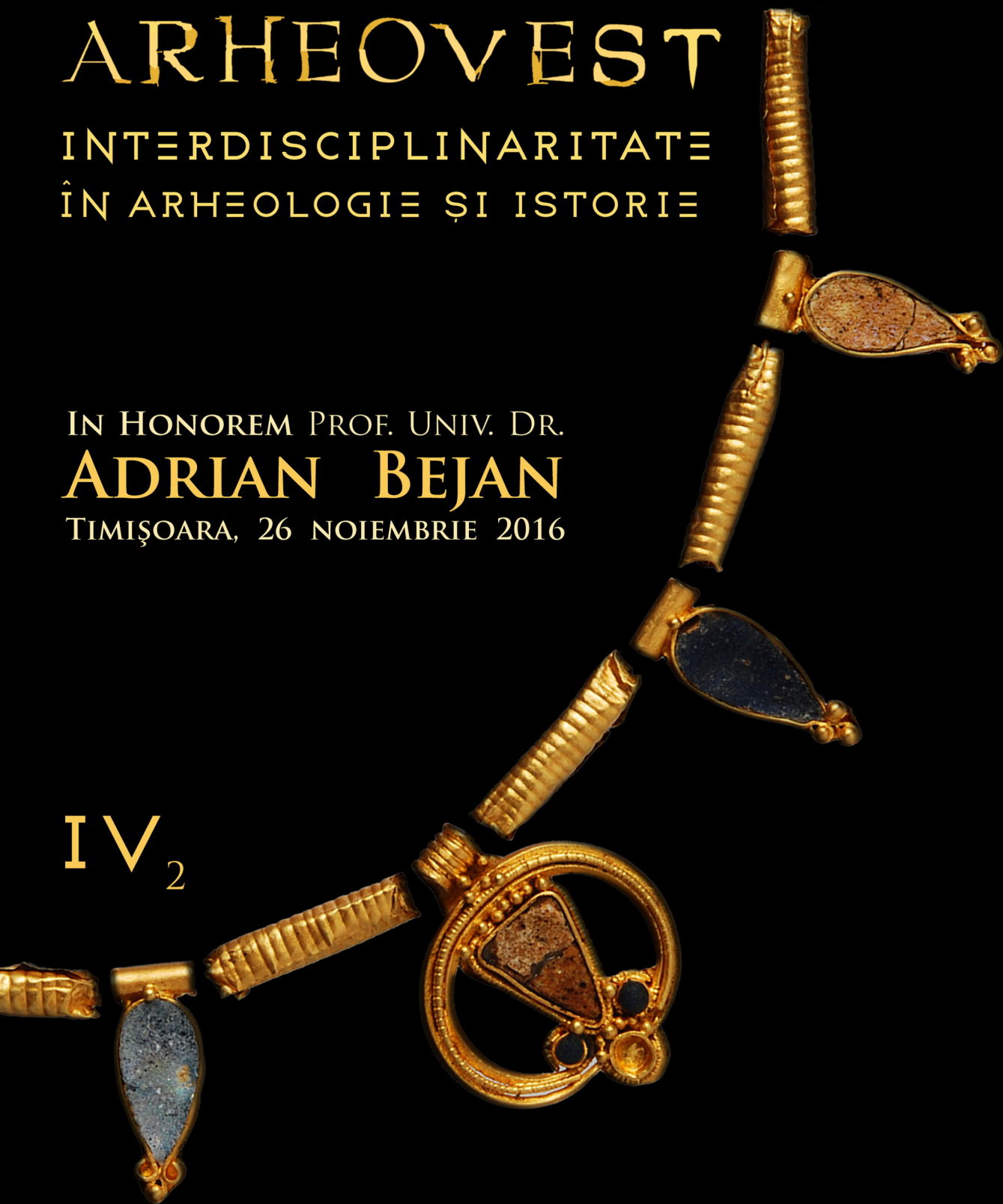
INTERDISCIPLINARITATE
ÎN ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE

IN HONOREM PROF. UNIV. DR.

ADRIAN BEJAN

TIMIȘOARA, 26 NOIEMBRIE 2016

IV₂

SZEGED
2016

UNIVERSITATEA DE VEST
TIMIȘOARA

ARHEOVEST

IV₂

-IN HONOREM ADRIAN BEJAN-

Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie

Timișoara, 26 noiembrie 2016

JATEPress Kiadó
Szeged
2016

Coordonator volum: Dorel MICLE

Editori: Dorel MICLE, Andrei STAVILĂ, Cristian OPREAN, Sorin FORȚIU

Coperta: Alice DUMITRAȘCU

Foto copertă: Milan ȘEPEȚAN

Această lucrare a apărut sub egida:

**Asociația
ArheoVest
Timișoara**

**CONSILIUL
JUDEȚEAN
TIMIȘ**

© Universitatea de Vest din Timișoara

<https://www.uvt.ro/>

ISBN 978-963-315-310-9 (Összes/General)

ISBN 978-963-315-312-3 (II. kötet/volumul)

Avertisment

*Responsabilitatea pentru conținutul materialelor revine în totalitate
autorilor.*

*DVD-ROMul conține contribuțiile în varianta color precum și imaginile
la rezoluția maximă trimisă de autor.*

FENLAK (FELNAC), ARCIS RUDERA

Sorin Forțiu*

* <http://www.banat.ro/academica.htm>; sorinformtiu@gmail.com

Abstract. At the end of the XVIth century, chronicler DECSI János characterized the Felnac fortification in Arad County as a *castello, eleganti magis quam firmo*. It is extremely important for Banat's *Castle Research* (*Burgenkunde, castellologie*) because this is one of only three fortifications – alongside Timișoara and Ciacova – for which a contemporary graphical representation is preserved due to WATHAY Ferenc (~1604–'06), representation that is in full compliance with the written description of the Ottoman chronicler Evlyia Celebi from August 1660. The chronology is going to help us identify the specific naming under which the Felnac fortification is mentioned in documents from the era and the form of the toponym throughout history. Due to the fact that a precise location of the fortification is not determined yet, we will offer a cartographic solution to this matter.

Keywords: Felnac / Fenlak, fortification, draft, location, maps, Mureș / Maros, Arad, Banat.

1. Cuvânt introductiv

În apropierea comunei Felnac, pe o colină, pe malul stîng al Mureșului, a fost construită ... o cetate ... uitarea și timpul ștergându-i aproape cu totul urma¹, spunea Gheorghe LANEVSCHI, în urmă cu 35 de ani, despre o fortificație² pe care cronicarul DECSI János³ o caracteriza, la sfârșitul secolului al XVI-lea, drept un *castello, eleganti magis quam firmo*⁴. Prin intermediul acestui studiu doresc să redeschid problema locației acestei fortificații, care este extrem de importantă pentru castelologia bănățeană deoarece este una dintre cele doar trei fortificații⁵ pentru care avem și o contemporană

Notă: în acest studiu citarea se face prin intermediul textului oferit *italic* (înclinat). Dacă textul citat conține la rândul său text *italic*, atunci acesta este oferit aici cu scris normal. Când toponimele oferite *italic* nu suntacompaniate de denumirea contemporană oferită în paranteze ele nu au un corespondent modern.

¹ Lanevschi, 1981, p. 424.

² deliberat și cu obstinație voi folosi constant această denumire generică din motive care vor deveni evidente.

³ Baranyai DECSI CSIMOR János / Johannes C. DECIUS Barovius [* 1560, Decs; † 15.05.1601, Târgu Mureș]; profesor, director de colegiu, traducător, primul colecționar de proverbe ungurești, cronicar.

⁴ *mai degrabă drăguțul decât puternicul castel* (tr.m.; Decsi, 1866, p. 257; *vide Cronologia*, 7.06.1596).

⁵ celelalte două sunt Timișoara și Ciacova.

mărturie iconografică. Analiza informațiilor istorice adunate referitor la această fortificație ridică o problemă de limbaj și de înțelegere a unor realități ascunse de un cod medieval pe care încă nu-l pătrundem suficient de fin, iar locația efectivă în teren a fortificației nu este încă stabilită cu exactitate.

2. Context istoric⁶

7.09.[~1308/'10?]⁷: la Szeged, *comitele Ioan, judele curții lui Ladislau, voevodul⁸*

Transilvaniei, amână, cu învoirea părților, pricina care se judeca între magiștrii Zemlek și Angathan *pentru ziua a douăzeci și doua, după întoarcerea domnului voevod din Ungaria în Transilvania*. Noul loc de judecată urma să fie în satul *Fellok⁹*. Istoriografia maghiară¹⁰, care datează documentul ~1308¹¹, a interpretat consecvent acest *uilla Fellok* drept satul *Fellak* (azi, Felnac -n.m.) în timp ce cea românească crede că este vorba de Feleac¹², iar anul este ~1310. Contextul descris de document pare¹³ că certifică identitatea *Fellok* ≡ Feleac.

30.03.1330¹⁴: în fața comitelui Paul, judele curții regale, se prezintă magistrul Ioan, *zis*

⁶ această cronologie este incompletă deoarece scopul ei limitat se reduce, în principal, dar nu exclusiv, la a urmări grafia oiconimului Felnac și a denumirii specifice sub care fortificația de aici este amintită în documentele de epocă. În cadrul studiului voi cita informațiile de aici drept *Cronologia*, urmată de data la care a avut loc evenimentul la care mă refer.

⁷ DL 76208; Nagy *et alii*, 1871, p. 122, doc 142; *DIR*, XIV, C. Tr, I, p. 176, doc 124 (traducere); Jakó, 2004, p. 89, doc 170.

⁸ Alexandru ROZ și KOVÁCH Géza cred că acest *Ladislaus waiwoda* are de-a face cu *Fellak* (sic! în documentul original este *Fellok*; Roz, Kovách, 1997, p. 107, fără a cita traducerea în limba română din *DIR*, XIV, C. Tr, I, p. 176, doc 124). În general, informațiile oferite în *Dicționar istoric al localităților din județul Arad* trebuie luate în considerare cu multă precauție și trebuie verificate la sursă.

⁹ în Ungaria medievală au existat mai multe locații intitulate *Fellak* / *Fellok*; de exemplu, în comitatul Posega^a ori *Gömör^b*.

^a **.08.1251:** în fața capitlului din Pécs se prezintă *nobilem matronam dominam Elysabeth Vxo-rem nobilis vivi Opse comitis* și își face testamentul în care menționează *tria predia sita in Posega ... Prebena. Kanacuta. et fellok* (sb.m.) ... (Nagy *et alii*, 1871, pp. 6–7, doc 9).

^b **1331:** *cetatea Bolugh* fostă *Fellak* în comitatul *Gömör* (tr.m.; azi, Vámosbalog, Vel'ky Blh, SK; Tóth, 2004, p. 277, doc 478).

¹⁰ de exemplu, Györffy, 1966, p. 176; Vistai, I, pp. 312–313; *KMH 1000–1350*, p. 100.

¹¹ [1310.?] la Jakó, 2004, p. 89, doc 170.

¹² azi, satul Feleac, com. Nușeni, jud. Bistrița-Năsăud, RO (*apud DIR*, XIV, C. Tr, I, p. 176, ⁴) *Fellok, sat in raionul Beclean (reg. Rodna)*.

¹³ JAKÓ Zsigmond nu se pronunță (Jakó, 2004, p. 89, doc 170).

¹⁴ DL 2600; Nagy, 1881, pp. 479–482, doc 414: *30.03.1330*; *DIR*, XIV, C. Tr, II, pp. 313–315, doc 586 (traducere în limba română; datat greșit^a *3.04.1330*); Almási, Kőfalvi, 2004, pp. 117–118, doc 175: *30.03.1330*.

^a documentul este *Datum in Vysegrad, decimo die octavarum medie Quadragesime predicatorum, anno domini M^o CCC^o XXX°* (DL 2600). *Quadragesima* este postul mare, ținut 6 săptămâni înainte de Paște, iar *Quadragesima media* este miercurea înainte de *Letare*, care este a treia duminică înainte de Paște. Cum în anul 1330 Paștele a fost sărbătorit pe 8 aprilie => *Letare* -

Botus, pentru a cere ieșirea din devălmășia existentă în toate moșiile (*possessions*), printre care sunt și cele de la *Fullak* (Felnac) și *Servusdei* (*Servus Dei*¹⁵) din comitatul *Orod* (Arad), cu frații săi, Paul¹⁶, fost ban de Mačva și Andrei¹⁷, fiii [fostului] ban Ștefan de Gara¹⁸. Ultimii s-au legat a da lui Ioan a treia parte din toate moșiile *ținute neîmpărțite între dâșii*, în afară de numita moșie Felnac, care era în mâinile lui Mihail, fiul lui Nicolae de Sânmihai¹⁹, din neamul lor²⁰ (i.e. *de genere* Dorozsma²¹). Aceasta este prima atestare documentară sigură a oiconimului *Fullak* (Felnac) și întâia menționare a moșiei numită *Servus Dei* (*possessionis Servusdei nominate*), care urma să fie împărțită *în trei părți deopotrivă*, iar acestea urmau să fie încredințate celor trei frați, *asa cum vor ieși la sorți*, la data de 4 iulie²², de către omul regelui, Mihail de Jara sau Paul de Chalia, de față cu martorul capitlului bisericii de Cenad. Pare că toți au fost de acord ca moșia Felnac să rămână mai departe în posesia lui Mihail de Sânmihai²³. După stingerea familiei *de Sânmihai*²⁴, moșia revine familiei Bot(h)os de Harapka.

1333: În registrul zeciuiei papale (1332–'37), parohia romano-catolică din *Fellak* (Felnac), aparținând de arhidiaconatul de *Orod* (diocesa de Cenad), este menționată în anul 1333 când sacerdotul Martin a plătit un fertun și un banal²⁵ drept zeciuială. Același Martin din Felnac²⁶ plătește 35 de banali la plata întâi și 21 de banali la plata a doua în anul 1334 și 3 groși în 1335²⁷. De asemenea, *Rotunda Ecclesia* apare prin *dominus Helyas*/domnul Ilie cu plăți de o marcă și 13 banali în anul 1333, iar anul următor 14 groși și apoi 8 groși și jumătate.

18.03. => *Quadragesima media* - 14.03. *Octava* este a opta zi după o sărbătoare (cuprinzând în calcul și ziua sărbătorii); deci, 21.03., iar de aici *decimo die* (a zecea zi) cade pe 30.03.

¹⁵ *Isten szolgájá*^a (l.m.), *slujitorii Domnului* (Țiucra, 1936, p. 350) (l.r.).

^a *szolga* (l.m.) = servitor, slugă, slujitor, argat (l.r.).

Pentru localizarea *Servus Dei* vide studiul meu *Despre nomadismul toponimic în cartografia sec. XVIII–XX. Studiu de caz: Papi / Popin* (sub tipar).

¹⁶ strămoșul familiei Garai Bánfy (Karácsonyi, 1900, p. 416).

¹⁷ strămoșul familiei Garai (Karácsonyi, 1900, p. 416).

¹⁸ [*quondam*] *Stephani bani de Gara* (DL 2600), tradus greșit drept Ștefan, banul de Gara (DIR, XIV, C. Tr, II, p. 313).

¹⁹ *Mychaelem filium Nicolai de Sancto Mychaele* [*de genere Dorozsma*] (DL 2600) / [Dorozsma nembeli] Szentmihály-i Miklós fia Mihály (l.m.).

²⁰ *generacionem ipsorum* (DL 2600).

²¹ Karácsonyi, 1900, pp. [414]–424.

²² *quarto die post ipsas octavas Nativitatis beati Johannis Baptiste proxime sequenti* (DL 2600) / *în a patra zi după octavele nașterii fericitului Ioan Botezatorul ce urmează îndată* (DIR, XIV, C. Tr, II, p. 315).

²³ GYÖRFFY György susține că ceilalți membri ai neamului – i.e. familiile Bot(h)os de Harapka, Garai, Garai Bánfy -n.m. – *păstrează* (și după 30.03.1330?) *pretenții asupra ei* (tr.m.) / *a többi nemzetségtagok is igényt tartanak rá* (Györfy, 1966, p. 176).

²⁴ ~1377 (Karácsonyi, 1900, pp. 422–424).

²⁵ *Item Martinus* [sacerdos] *de Fellak solvit I. fertonem et I. banalem* (*Rationes* ..., 1887, p. 146) / *Deasemenea Martin din Felnac a plătit un fertun și un banal* (DIR, XIV, C. Tr, II, p. 224).

²⁶ *Fullak* (1334), *Fallak* (1335).

²⁷ *Rationes* ..., 1887, p. 150, 155, 161; DIR, XIV, C. Tr, II, p. 230, 238, 247.

13.10.1428: *Stephanus de Rozgon, Comes Temesiensis* îi scrie lui Ladislau, fiul lui Dan de Duboz²⁸, să înapoieze cei doi cai pe care i-a reținut, pe moșia sa *Hatyas* (Hitiaș), de la *Ladislaus dictus Zy*²⁹, locuitor al *possessione Fellak*³⁰ (Felnac).

1.05.1439: regele Ungariei, Albert, donează, pentru faptele sale de arme de la asediul orașului Tabor din Bohemia, lui *Egregius Georgius filius q[on]dam Dyonisij Bani de Maxczaly*³¹, precum și fratelui său bun Ștefan și verilor săi, comiților de Timiș, Emeric și Ioan, fiii fostului voievod Nicolae de Marczaly³², și lui *Ladislai Haghmas de Berekwow*³³, de asemenea comite de Timiș, *possessiones n[ost]ras Papi et Kynged*³⁴ în *Orodie[ns]y [... comitatibus]*, cu toate pertinențele sale, și existentul bac la *vado juxta dictam pos[ses]sionem papi in fluvio maros*, precum și moșiile numite *Kamaras*³⁵ și *Toti*³⁶ din comitatul Cenad, toate aceste moșii fiind stăpânite *pro honore* chiar de comiții de Timiș în acel moment.

Documentul³⁷ este important deoarece menționează moșii regale, care au acompaniat dintotdeauna *honorul comitatus Temesiensis*, chiar dacă ele erau situate în alte comitate. Regele chiar menționează că donația sa este condiționată de inexistența în viitor a unor solicitări exprese privitor la aceste moșii din partea celor care urmau să ocupe acest *honor*. Dacă astfel de cereri vor exista, el se va vedea pus în situația să ofere aceste moșii comiților de Timiș, iar lui George de Marczaly și verilor săi, ori urmașilor acestora, urma să le ofere altele, de aceeași valoare, cu același număr de iobagi, iar ei, ori urmașii lor, nu vor avea dreptul să protesteze în acest caz.

Vadul și bacul³⁸ existent pe râul Mureș erau o punte de legătură între moșiile Felnac și *Papi*³⁹.

24.04.1455: Ladislau Postumul, regele Ungariei, donează drepturile regale asupra fostelor moșii ale decedatului *Andreas Bothos de Harapko*, care au fost deținute apoi de decedatul *Georgius*, fiul lui *Andreas*, către fiicele sale, *Anna*, soția *egregii*

²⁸ doboz/duboz-i DÁNFI László (l.m.).

²⁹ Ladislau *zis Curea / Szij László* (Borovszky, 1897, p. 176). BOROVSZKY Samu crede că acesta era un iobag al lui *Andreas Bothos de Harapko* (vide *Cronologia*, 24.04.1455).

³⁰ Fejér, X/6, pp. 949–950, doc CDXLV.

³¹ *George, fiul fostului ban Dionisie de Marczaly*.

³² *q[uon]dam Nicolai waývodi de dicta Marczaly*.

³³ Berekwow-i HAGHMAS László (l.m.) / Ladislau HAGHMAS de Beregsău (l.r.).

³⁴ i.e. *Kinged*, localitate dispărută din Ungaria de azi, localizată între Battonya, HU și Variașu Mic, RO (Blazovich *et alii*, 1996, p. 165). MÁRKI Sándor susține că *romjai ... Gál Sándor bérletén*^a (Márki, 1892, p. 207; vide și pp. 63–64).

^a pe *Franzisko-Josephinische Landesaufnahme (1869–'87)* apar *Gál t[a]n[ya]*. (punct control: 46°17'45.85" N / 21°04'36.68" E) și *Gál m[a]j[o]r*. (46°17'30.85" N / 21°06'10.48" E).

³⁵ localitate dispărută din arealul Nagykomarás și Almáskamarás, HU (Blazovich *et alii*, 1996, p. 146).

³⁶ *a Maros mellett, Bodrog vidékén / lângă Mureș, în împrejurimile Bodrogului* (Márki, 1892, p. 218)?

³⁷ DL 13367.

³⁸ care pare a fi primul atestat pe râul Mureș!

³⁹ vide *Cronologia*, 1543–'44.

*Pauli Herczeg de Zekechew*⁴⁰ și *Margaretha*, soția magnifici *Georgii Groff de Božyn*⁴¹ și către bărbații acestora. Printre moșiile (*possessiones*) din comitatul Arad (*Orod*) se numără și *Serfesz* (*Servus Dei*), *Feellak* (*Felnac*), *Farkasheleke*⁴² (*Farkastelke*), cu toate pertinențele lor⁴³.

între 9.08.1463–10.01.1465: regele Matia Corvin donează domeniul Nădlac familiei Jakšić⁴⁴.

1464⁴⁵(?): regele Matia Corvin donează domeniul *Rotunda Ecclesia* (*Kerekegyház*) familiei Jakšić⁴⁶. În fapt, nu știm când exact și în ce condiții a ajuns această familie stăpână aici. De asemenea, nu cred că putem accepta ipoteza lui Borovszky că aici exista, încă de pe vremea familiei Laczkfi⁴⁷, o fortificație⁴⁸. Mai degrabă familia Jakšić este cea care construiește aici o fortificație, după același tipar precum cea de la Nădlac (faza întâi), pentru a supraveghea vastele sale moșii existente la sud de Mureș.

18.10.1470: *Michaelis de Mezewgyan*⁴⁹, apare în fața capitlului din Orod și donează, din dragoste de rudă⁵⁰, lui *Emericus de dicta Dooz/Docz*⁵¹, un sfert⁵² din moșia *Zadorlaka* (Zădăreni) din comitatul Arad, moșiile *lyky*⁵³, *dezk*⁵⁴, *zewles*⁵⁵ și *zenthmaria*⁵⁶ din același comitat, precum și partea sa rămasă din moșia *Chernezhaza* (Cerneteaz) din comitatul Timiș⁵⁷.

⁴⁰ Szekcső-i HERCZEG Pál (l.m.) / Paul HERZOG de Szekcső^a (l.r.).

^a locație din comitatul Baranya (*vide KMH 1000–1350*, I, p. 253).

⁴¹ Bezine-i GROFF György (l.m.) / George (sau Gheorghe, Georgiu) GROF de Bezine^a (l.r.).

^a locație din comitatul Árva (*vide KMH 1000–1350*, I, p. 56).

⁴² *Serfesz, Feellak, Farkasheleke* (DL 14942 verso). *Farkastelke* este un toponim dispărut; situat pe malul stâng al Arancăi (l.r.) / a *Harangod vize balpartján* (l.m.) (Márki, 1892, p. 200).

⁴³ DL 14942; Borovszky, 1897, p. 176; Kruzslicz, 1996, p. 144.

⁴⁴ Borovszky, 1900, p. 19/533. Inițial, el avansase un mai vag în jurul lui 1464 (*Idem*, 1897, p. 418).

⁴⁵ *vide Cronologia*, 29.05.1480.

⁴⁶ Borovszky, 1897, p. 274; *Idem*, 1900, pp. 19–20.

⁴⁷ stinsă pe linie masculină deja în anul 1426.

⁴⁸ *Hogy a Laczkfiak okvetetlenül építetek, a maguk kényelmére, Kerekegyházán kastélyt, több mint bizonyos. Ninc ugyan oklevelünk, mely e kastélyt megemlítené; ...* (*Idem*, 1897, p. 276).

⁴⁹ Mezőgyán-i Mihály (l.m.) Mihail de Mezőgyán (l.r.). Azi, Mezőgyán, Sarkadi járás, Békés megye, HU, la ~12,5 km NV de Salonta, jud. Bihor (Rácz, 2007, p. 187).

⁵⁰ îi era cumnat (amănuntul apare într-un document din 20.08.1479, când Mezőgyáni Mihály era deja mort, iar DOCZI Imré figurează drept tutore al proprietăților văduvei sale și frate al ei - DL 26640).

⁵¹ (Nagylucsei) DOCZI / DÓCZY / DÓCY Imré (l.m.), Emeric de DOCZ (l.r.).

⁵² *jumătate din jumătate*.

⁵³ *Liki* (Márki, 1892, pp. 208–209; Vistai, II, p. 629: *Lüki*); la N de Vinga și la NE de Șagu, jud. Arad.

⁵⁴ *Deszk* (Márki, 1892, pp. 198–199 și nota 5; Vistai, I, p. 235); la N de Arad, la V de Livada și E671.

⁵⁵ i.e. *Szöllös*, la NV de Vinga, jud. Arad?

⁵⁶ *Szentmária* (Vistai, III, p. 981); undeva lângă Zădăreni.

⁵⁷ DL 17076.

16.01.1478: din *Oppido nostro Korneuburg*, pentru *fidelitatibus et Fidelium Servitiorum meritis*, regele Matia Corvin donează, *salvo iure alieno*, lui *Egregiorum Stephani et Demetrii Iaxith de Nagylak* (Stefan și Dmitar JAKŠIĆ de Nădlac) și moștenitorilor lor *predia*⁵⁸ *Fellak* (Felnac)[.] *Serfesd*⁵⁹ (*Servus Dei*), *et Farkasthelek vocata in Comitatu Orodien[si]*⁶⁰, cu toate pertinențele lor, care au fost ale lui *Blasj parvi*⁶¹, mort fără urmași pe linie masculină⁶².

1478–1534: evoluția *predium – oppidum*⁶³ în cazul Felnac este bine detaliată de Livia MAGINA⁶⁴.

29.05.1480: regele Matia Corvin ordonă capitlului din *Orod* să verifice plângerea lui Stefan și Dmitar JAKŠIĆ de Nădlac conform căreia, *în urmă cu 16 ani*⁶⁵ (deci, în 1464), Emeric de DOCZ și companionii săi au năvălit pe mai multe dintre moșiile lor, printre care cea numită *Zechewn* (Seceani) din comitatul Cenad(!), *Kerekeghaz* (*Kerek-egyház*, *Rotunda Ecclesia*), *Wdwary*⁶⁶ și *Bessenjwo*⁶⁷ din același comitat, și au furat cerealele iobagilor de aici pe care le-au dus la *Zadorlaka* (Zădăreni)⁶⁸. De aici putem presupune că donația domeniul *Kerekegyház* (*Rotunda Ecclesia*) a fost făcută în 1464, ori înainte de acest an, dar prima atestare documentară sigură a familiei Jakšić drept stăpână a moșiei *Kerekegyház* (*Rotunda Ecclesia*) este cea din 29.05.1480.

1484–'85: Adrian MAGINA susține că pe moșia Jakšić de la Felnac există un *Ladislaus wayvoda de Fellak* (30.08.1484⁶⁹) și un *Lado wayda in Follak* (sic! *Fellak* -n.m.; 1.12.1485)⁷⁰. Livia MAGINA pune chiar semnul de egalitate între cei doi⁷¹. În primul document indicat nu am găsit decât un *Ladislaus Szabo*, fără vreo legătură cu Felnac, iar în al doilea document am mari dubii că este vorba de un *voievod* (*wayda*) din Felnac,

⁵⁸ *predium* (l.l.) = *loc pustiu* (l.r.) (apud Magina L., 2010, p. 144).

⁵⁹ *Sefesd* (DL 31154), *Serfesdio / Serferdeo?* (DL 29840); greșit *Serfesdev* (Vistai, III, p. 868 după Csánki, 1890, p. 778); *Serfesdeo* (Borovszky, 1897, p. 528).

⁶⁰ Felnac este menționat în comitatele Arad, Cenad și Timiș, dovadă că întinderea acestora a fost laxă de-a lungul timpului, ori scribii nu aveau cunoștințe geografice foarte exacte.

⁶¹ *Kis Balázs* (Borovszky, 1897, p. 177) / *Blasiu cel Mic* (Magina L., 2010, p. 144).

⁶² DL 31154; DL 29840 (copie legalizată la 29.11.1785 după originalul existent în arhiva capitlului bisericii din Alba Iulia).

⁶³ *mezőváros* (l.m.), *târg* (l.r.).

⁶⁴ Magina L., 2010.

⁶⁵ Juhász, 1962, p. 46, doc 451.

⁶⁶ *Udvári* (Vistai, III, p. 1117); *Valea Dvorin* și *Supra Dvorin* la NE de *Monostor*/Mănăstur (*Franzisko-Josephinische Landesaufnahme*, 1869–'87) și pusta *Dvorin* la N de *Monoster*/ Mănăștur și satul *Dvorin* la NNE de aceeași localitate (*Mappa ...*, 1720) îi amintesc existența.

⁶⁷ *Besenyő[d]* (l.m.) / Beșenova (l.r.) (Vistai, I, pp. 102–103: I, 4, 5, 12); sat dispărut situat în apropierea râului Mureș, la vest de *Rotunda Ecclesia*.

⁶⁸ DL 18370, copie ~1480–1500.

⁶⁹ DL 18994.

⁷⁰ *Astfel de voievozi mai apar și pe domeniile Jakšić unde spre exemplu la Felnac întâlnim un „Ladislaus wayvoda de Fellak”, „Lado wayda in Fellak” – Dl. 18994, Dl. 19092* (Magina A., 2010, p. 137, nota 26).

⁷¹ *Dl. 18994: „Ladislaus wayvoda de Fellak”. Acest voievod este amintit și de un document din anul următor sub forma „Lado vayda in Fellak” – Dl. 19092* (Magina L., 2010, p. 145, nota 20).

deoarece critica internă a documentului ne indică un iobag ori locuitor al moșiei Felnac cu numele de *Lad[isla]o Waýda* (i.e. VAJDA László -l.m.), acesta fiind unicul felnăcan care participă la furt (*vide infra* 1.12.1485). În acest caz, *waýda* nu este o funcție militară, ci un patronim⁷².

30.08.1484: conform lui BOROVSZKY Samu⁷³ este atestat un *Lázár* (i.e. Lazarus - n.m.) ... *nevű kerekegyházi porkolábot (castellanus)*⁷⁴ la Kerekegyház (Rotunda Ecclesia)⁷⁵.

1.12.1485⁷⁶: judele regal, *comes Stephanus de Bathor*⁷⁷, se adresează comitelui de Arad, ori vicecomiților și pretorilor, și îi anunță că s-au prezentat în fața sa cu diferite plângeri *Egregy Emerici de Docz*⁵¹, *Mich[ae]ly de Zekelzeg*⁷⁸ și *Stephani de Hamrok*⁷⁹. Emeric de DOCZ reclama că în *Patruzecimea trecută* (i.e. 7(?).03.1485⁸⁰) Ștefan JAK-ŠIĆ de Nădlac i-a înarmat pe iobagii săi și pe alți locuitori de pe moșiile sale *Zezen*⁸¹ (Seceani; 12 la număr), *Dombegyház*⁸² (11), *Fellak* (Felnac) (1), *Kwnagotha*⁸³ (1), *Mezewhiges*⁸⁴ (3), *Kerek-eghaz* (Rotunda Ecclesia; 24) și *Nagffalw*⁸⁵ (10), la care s-au adăugat *ex consensu et voluntate Petri Marthon, Ladislai Jakabfy de Soklo, Bartholomei Ewlwethy de eadem* (deci, 13 din *Nagffalw*)⁸⁶, și pe familiarii săi, nobilii numiți

⁷² fapt care se vede foarte bine din înșiruirea existentă două rânduri mai jos: ..., *Em[e]rico saros, Johan[n]e porý, Barnaba soos, Petro waýda* (sb.m.)^a, *Alb[er]to magno* (i.e. Nagy -n.m.), *Valentino sartor[e]* (i.e. Szabó -n.m.), *Stephano rayko*, ... *in dicta Kerekeghaz* (DL 19092).

^a interpretat și de BOROVSZKY Samu drept patronim: ..., *SÁROS János* (sic! *Imre* -n.m.), *PARI János, SÓS Barnabás, VAJDA Péter* (sb.m.), *NAGY Albert, SZABÓ Bálint, RAJKÓ István*, ... (Borovszky, 1897, p. 275).

⁷³ Borovszky, 1897, p. 276.

⁷⁴ *un pârcălab (castelan) din Kerekegyház (Rotunda Ecclesia) numit Lazăr* (tr.m.).

⁷⁵ DL 18994; nu am reușit să dau de urma acestui castelan Lazarus!

⁷⁶ Povestea a supraviețuit în mai multe documente; cel mai ușor de citit și cel utilizat aici a fost DL 19092 (care este raportul capitlului din Cenad, transcris 2.01.1486; *Lad[isla]o cast[e]llano de Kerekegyház, familiaris Nobilibus [Egregius Stephani Jaxyth de Naglak]*); DL 19093 (care este raportul autorităților comitatense din Arad; transcriere din 18.02.1486); DL 19090 (beneficiază deja de o extinsă regestă, care conține mici greșeli de grafie); Borovszky, 1897, p. 275; Márki, 1892, p. 299 (nota 5 cu indicarea tuturor documentelor), 403.

⁷⁷ Ecsedi BÁTHORI István / Ștefan BÁTHORY de Ecsed [* 1430; † 1493]; 1458: *dapiferorum regalium magister*, 1471–'93: *judex curiae regiae*, 1479–'93: voievod al Transilvaniei.

⁷⁸ Székesúti Mihály (l.m.) / Mihail de Secusigiu (l.r.).

⁷⁹ Homroki István (l.m.) / Ștefan de Homorog (l.r.).

⁸⁰ în anul 1485, Paștele s-a sărbătorit la data de 3 aprilie. *Quadragesima* (Patruzecimea, păresimi) este postul mare de șase săptămâni înainte de Paște, care în acest an a început pe 7 martie.

⁸¹ sau *Zezen / Zerzen* ? Este vorba despre *Szécsény* (azi, Seceani, jud. Timiș).

⁸² Dombegyház, Kisdombegyház, Magyardombegyház, HU (Blazovich *et alii*, 1996, pp. 90–91).

⁸³ Kunágota, HU (Blazovich *et alii*, 1996, p. 183–184).

⁸⁴ Mezöhegyes, HU (Blazovich *et alii*, 1996, p. 204).

⁸⁵ *Nagyfalu*; azi, Temesnagyfalu, Satu Mare (de Timiș), jud. Arad.

⁸⁶ *Nic[ola]o hyspan, Paulo cygan, Demetrio prybeg, Radýz bosnyak, Dacho rasko, Johan[n]e si[m]li[ter] rasko, Boýo, Ladislao fekethe, Mýlimo radiz, Pathanthowigh, Georgio nabraz, Em[e]rico soldos - In Zerzen(?), Item Thoma puo, Johanne marsýk, Radosa wokýz, Marco filio*

*Foris de Bessenjewe*⁶⁷, *Johann[e] Zakalos de Fyldeak*, *Lad[isla]o cast[e]llano de Kerek-egyhaz (Rotunda Ecclesia)*, și i-a trimis în hotarul moșiei *Zadorlaka* (Zădăreni) din comitatul Arad cu instrucțiuni precise pentru a mîna de acolo herghelia lui Emeric de DO CZ. În final, cei 68 de hoți au furat 60 de cai spătoși⁸⁷.

3.07.1494: *Comes Paulo de Kinys* (Paul Chinezu), jude regal și comite de Timiș, ordonă timișenilor (*Nobilibus, Castellanis[,] officialibus*) și capitlului din Orod ca atîta timp cît Margaretha, văduva *egregius q[uon]dam Emericus de Docz*, nu termină fortificația (*Castrius?*) de pe moșia sa *Zadurolaka* (Zădăreni) să nu îndrăznească să primească pe moșiile lor pe iobagii de pe această moșie, care doresc să se mute pe moșia lor⁸⁸, până la ziua Sfîntului Arhanghel Mihail (i.e. 29.09.)⁸⁹. Deci, până la aceas-tă dată, fortificația de la Zădăreni, începută⁹⁰ încă de Emeric de DO CZ [† 1493⁹¹], nu este încă finalizată. Doar la **25.10.1511** este atestat un *castellanus et officialis ... in dicto Castello Zadorlaka* (Zădăreni) în persoana lui *Benedicti Bold*⁹².

15.10.1501: este menționat un *honorabilem magistrum Georgium de Felak, socium et canonicum* al *Capitulum Ecclesiae Orodensis* drept martor al unei puneri în posesie⁹³.

23.05.1514: în bătălia de lângă Apátfalva⁹⁴, trupele comitelui de Timiș, BÁTHORY István, și ale lui CSÁKY Miklós, episcop de Cenad, îl înfrîng pe căpitanul BALOG István, cu cei 2000 de haiduci⁹⁵ ai săi din oastea răsculată a lui Dózsa. Victori-oși, crezând că au învins principala oaste, se duc la Nădlac să sărbătorească în ospete

nylaz, Lad[isla]o cigan, Ursar (Ursan, Uzesnn?) si[m]li[ter] cigan, Nico[lao] ethwes, Radowa mykola, Hapyz, St[ep]h[a]no zakalosztow et Blasio - in Dombegyhaz; Lad[isla]o wayda in Fellak, Marco in Kwnagotha, Item Georgio vradwan, Dioka, Lad[isla]o artholwagoth i[n] Mezewhiges, Ite[m] Thwdor weres, Paulo bogdan, Ladissa rasko, St[ep]h[a]no fodor, Lad[isla]o warga, Mathee si[m]li[ter] warga, Nico[lao] georgfy, Johan[n]e, Em[e]rico saros, Johan[n]e porj, Barnaba soos, Petro wayda, Alb[er]to magno, Valentino sartor[e], St[ep]h[a]no rayko, Johann[e] kywrthes, al[te]ro Johann[e] Ethwes, Alberto magno, Valenti[n]o si[m]li[ter] magno, Johann[e] thwros, Petro warga, Alberto magno, B[e]n[e]dicto konya et Johann[e] zakalws-, in dicta Kerekeghaz, Ite[m] Alb[er]to Zabo, St[ep]h[a]no zos, Philippo zeurh, Abraham slavo, Gywrasin, Petro chyway, Bartholomeo filio Georgy, Lad[isla]o zwdya, Petro et Mathia seyges, In Nagffalw (DL 19092).

⁸⁷ DL 19090.

⁸⁸ legea liberei mutări a fost confirmată de regele Matia în anul 1468 iar *Legea din anul 1486 dis-punea ca acela care împiedică pe iobagi dela libera mutare să fie pedepsit cu 6 mărci, fiind pedepsită și luarea cu forța a iobagilor și mutarea lor de pe o moșie pe alta* (Țiucra, 1936, pp. 291–292). Înainte de plecare, iobagul trebuia să achite taxa pămîntului și pe toți creditorii săi.

⁸⁹ DL 20189; Márki, 1892, p. 117.

⁹⁰ Márki, 1892, p. 139.

⁹¹ între 14 martie, când el este încă în viață (DL 19954), și 2 decembrie, când soția sa este deja văduvă (DL 20099) (*vide* și Márki, 1892, p. 139, nota 8).

⁹² DL 22214; Márki, 1892, p. 117.

⁹³ Pesty, 1878, pp. 139–144; p. 141.

⁹⁴ pentru o introducere în problemă, *vide* Márki, 1913, pp. 214–218.

⁹⁵ ... [DÓZSA György] *saját katonái, akiket közönséges nyelven hajdúnak hívnak ... / ... pro-prii soldați ai lui DÓZSA György, care în limba vulgară sunt numiți haiduci ...* (conform scri-

la familia Jakšić⁹⁶. După o noapte de beție cruntă, se trezesc dimineată că iobagii de pe moșia Nădlac atacă castelul(?) familiei Jakšić, după ce în prealabil au umplut șanțurile palâncii de aici cu vreascuri și au reușit s-o incendieze, iar armata condusă de DÓZSA György este deja în apropiere. Are loc o luptă (24.05.) în care răsculații sunt, în final, victorioși. Comitele fuge călare la Timișoara iar episcopul ajunge cu o barcă, pe Mureș, la Cenad, unde este apoi prins și tras în frigăruie. Marko JAKŠIĆ, împreună cu fratele său Petar, reușesc să scape.

7.09.1530: regele I. János⁹⁷ al Ungariei, îngăduiește și aprobă înțelegerea de zalogire dintre Marko JAKŠIĆ de Nădlac și soția sa și fiicele (4) lor asupra 13 moșii, chiar dacă acestea au fost transmise numai pe linie masculină, pentru suma de 13000 de florini de aur. Fiii fratelui său mai mare, Petar, Dmítar, Nikola și Jovan, nu vor putea intra în posesia acestora decât dacă achită întreaga sumă soției sale Polixena și doar după moartea acesteia. Până atunci, doamnele numite sunt protejate în moșiile amintite. Printre alte moșii din comitatul Cenad este amintit și *castrum Fellak et eius pertinentias*⁹⁸ și moșia *Czyfora (Servus Dei)*⁹⁹. Aceasta este prima atestare documentară a unei fortificații la Felnac. Punerea în posesie are loc doar la 8.03.1536 (*vide infra*).

15.12.1534: *Regele Ioan Zapolya acordă târgului Fenlac, din comitatul Cenad (oppidi ... Fellak vocati in comitatu Chanadiensi habiti), proprietatea lui Marcu Jacsic de Nădlac, dreptul de târg săptămânal (duminica) și anual, primăvara la sărbătoarea Înălțării Domnului și toamna, în Ziua tuturor sfinților*¹⁰⁰. Chiar dacă localitatea, atunci când primește drept de târg, este numită deja oppidum, actul fiind doar o oficializare a unei situații de facto¹⁰¹, condiția aceasta nu avea cum să fie ante septembrie 1530¹⁰².

8.03.1536: capitlul din Cenad îl înștiințează pe regele I. János că, la porunca lui, a pus în aplicare înțelegerea, aprobată de rege, între Marko JAKŠIĆ și soția sa, precum și fiicele (6)¹⁰³ și sora mai mare a acestuia, și le-a pus pe acestea în posesie, în general fără opoziție, cu moșiile din comitatele Cenad, Pest și Valko. Printre moșiile

sorii regelui Ungariei, II. Ulászló / Vladislav al II-lea Jagello, din 24.07.1514, adresată împăratului Maximilian I. de Habsburg; Nemeskürty, 1972, p. 199).

⁹⁶ Petar JAKŠIĆ era căsătorit cu nepoata / *unokahúga* episcopului de Cenad, CSÁKY Kata[lin] (Márki, 1913, pp. 214–215).

⁹⁷ I. János / Ioan I Zápolya [* 2.02.1487, Spišské Podhradie; † 17/21(?) .07.1540, Sebeș];

8.11.1510–1526: voievod al Transilvaniei, 11.11.1526–40: rege al Ungariei.

⁹⁸ îi mulțumesc lui Adrian MAGINA pentru amabilitatea cu care mi-a pus la dispoziție informația legată de forma exactă a *castrum Fellak*.

⁹⁹ Kruzslicz, 1998, p. 159; Borovszky, 1897, p. 177, 529: *Fellak várát; Magyar Országos Levéltár* (MOL), Budapest, HU, Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, A. Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, F 17, Cista Comitatum, Csanád, No. 11 (*non vide*).

¹⁰⁰ regestă; documentul integral la Magina L., 2010, pp. 147–148.

¹⁰¹ Magina L., 2010, p. 146.

¹⁰² altfel ar fi fost menționată în documentul din 7.09.1530.

¹⁰³ una dintre cele șapte copile ale lui Marko JAKŠIĆ de Nădlac, Jelisaveta / Erzsébet, se va/era căsătorit(ă) cu văduvlul DÓCZI Miklós / Nicolae de DOCZ, nepotul lui Emeric, care, alături de fratele său, Gábor / Gabriel, stăpânea moșia Zădăreni.

din Cenad se numără și cele de la Felnac și *Cherffesth* (*Servus Dei*)¹⁰⁴. În cazul moșiei Felnac, cu fortificația de aici, și a satului *Cherffesth* a protestat¹⁰⁵ DMITAR JAKŠIĆ, fiul lui Petar, în numele său și al fraților săi mai mici, Nikola și Jovan, dar se ajunge la o învoială.

11.12.1536: într-un document emis de capitulul din Cenad, datat *feria secunda proxima post dictum festum conceptionis gloriose virginis Marie, anno domini millesimo quingentesimo tricesimo sexto*¹⁰⁶, se anunță că la *legitima requisicionem et pericionem pro parte egregii Marci Jaxuth de Naghlak*, sâmbătă, 9.12.[1536]¹⁰⁷, *honorabiles magistros Georgium de Komlos archidiaconu Themesiensem* și *Joannem de Posakastellya socios et concanonicos nostros* s-au deplasat la *possessionem Naghlak, domum solite residencie dicti Marci Jaxyth, in eadem possessionem habitam*, și au consemnat o nouă zălogire, de data asta a moșiilor *Chomorkan*¹⁰⁸, *Samsoa*¹⁰⁹ și a părților de moșie care îi revin lui Marko din *Naghzechen et Kyszechen* (Seceaniul Mare și Mic), toate din comitatul Cenad(!), în favoarea soției sale, *domina Polixena*, pentru suma de 10000 de florini de aur, *summe totalis et integre*. În document se specifică și faptul că Marko JAKŠIĆ a împrumutat constant sume mari de bani de la soția sa; 4000 de florini de aur¹¹⁰ necesari pentru a-și răscumpăra libertatea de la *magnificum dominum Petrum de Peren*¹¹¹ *comitem Themesiensem*, care l-a încarcerat la Timișoara în iarna anului 1526. Apoi, 2700 florini de aur de la *Dezpyna nomine, relicta magnifici condam Radwl waywode Transalpinensis*¹¹², sumă care a fost plătită tot de Polixena. Pagubele provocate de *Thurcos et alias diversis naciones*, conduse de Balı Bey¹¹³, sandjakbey de Beograd, care în vara anului 1529 pradă întreg ținutul mureșan, în *valorem trium milium florenorum*¹¹⁴. Alți 300 de florini drept contribuție cerută expres de regele I. János

¹⁰⁴ Kruzslicz, 1998, p. 160; Borovszky, 1897, p. 528; *Idem*, 1900, p. 28/548; *Magyar Országos Levéltár* (MOL), Budapest, HU, Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, A. Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, F 17, Cista Comitatum, Csanád, No. 13 (*non vide*).

¹⁰⁵ și pentru satul Rákos.

¹⁰⁶ *marți după sărbătoarea Zămislirii Maicii Domnului, anul 1536* (tr.m.). Cum în acest an sărbătoarea a căzut într-o zi de vineri (8.12.), este vorba de marți, 11.12.1536.

¹⁰⁷ *sabbato post festum conceptionis gloriose virginis Marie proxime*.

¹⁰⁸ *Csomorkány* (Blazovich *et alii*, 1996, pp. 80–81).

¹⁰⁹ Sámson (Blazovich *et alii*, 1996, p. 249); azi, Békéssámson, HU.

¹¹⁰ 2000 în aur pur și restul *in monetis antiquis Hungaricalibus fuissent*. Petru ȚIUCRA susține că suma ar fi fost împrumutată chiar de la temnicerul său, PERÉNYI Péter (Țiucra, 1936, pp. 299–300).

¹¹¹ PERÉNYI Péter [* ~1502; † .01.1548]; din 1519: *supremus et perpetuus comes* de Timiș, păzitorul coroanei din 11.11.1527. *Perpetuus* este doar o distincție fără acoperire faptică.

¹¹² Elena "Despina" Milița BRANKOVIĆ [† 30.01.1554, Sibiu], fiica lui Jovan, despotul Serbiei (1493/96–1502), nepoată de frate a lui Maxim, mitropolitul Munteniei, și soția lui Neagoe Basarab, 1521–41 refugiată la Sibiu.

¹¹³ Yahyapaşazade Malkoçoğlu Balı Bey [* 1495; † 1548]; sandjakbey de Beograd, beylerbey de Bosnia, figură importantă a bătăliei de la Mohács (29.08.1526) unde a fost comandantul achingiilor, beylerbey de Buda (post 1541).

¹¹⁴ *din zestrea soției sale, constătători din bijuterii, în scopul colonizării din nou a moșiei Nădlac* (Țiucra, 1936, p. 300).

pentru plata soldaților săi¹¹⁵.

Sumele vehiculate în aceste zalogiri (13000 și 10000 de florini de aur) sunt enorme și ne putem întreba dacă nu cumva parte din ele au fost folosite pentru ridicarea fortificației de la Felnac.

14.06.1537: aflat pe patul de moarte¹¹⁶, Marko JAKŠIĆ de Nădlac înnoiește contractul de zalogire din 7.09.1530.

2.06.1539: capitlul din Cenad îl înștiințează pe regele I. János că, la porunca lui, a pus în mișcare acțiunea prin care fiica lui Ștefan JAKŠIĆ, Irina (*Iherina*), văduva lui Matija Hercegović Kosača¹¹⁷, solicită pătrimea sa de fată ce i se cuvenea (*quartalium*) din jumătate din cele 27 de moșii deținute de văduva lui Marko JAKŠIĆ, Polixenia, și cele 7 fiice ale sale. Printre acestea se numără și moșiile Felnac și *Cherfesd* (*Servus Dei*)¹¹⁸.

(s.a.): capitlul din Cenad îl anunță pe comitele *Gregorii Pesthyeny de Martonos*¹¹⁹, judele curții regelui I. János¹²⁰, că a pus în practică ordinul său din **9.07.1539** și a citat-o pe Polixenia, văduva lui Marko JAKŠIĆ, mort fără urmași pe linie masculină, cu privire la cele 17 moșii din comitatul Cenad, care au fost revendicate pe baza descendenței masculine (4.06.1539), și prin specificarea faptului că acestea nu provin din zestrea ei ori din cinstea miresei (*res parafernales*), de către Dmitar, fiul lui Petar, nepotul lui Dmitar JAKŠIĆ de Nădlac. De asemenea, le-au anunțat pe numele nepoate ale lui Dmitar JAKŠIĆ, fiicele lui Marko, Marija, Milica (Potencija), Sholastika și Ana, despre preluarea averii mișcătoare și a lor pătrime de fată¹²¹.

1543-'44: disputa pentru veniturile vadului mureșan de la Felnac–*Papi* între Polixena, văduva lui Marko JAKŠIĆ și *egregii Thodor de Papy, aule familiaris* al reginei Izabella Jagiellonka este descrisă de Livia MAGINA¹²².

~1544-'50¹²³: într-o diviziune a bunurilor lui Marko JAKŠIĆ de Nădlac între fiicele sale, Jelisaveta, văduva lui DÓCZY Miklós, și Sholastika, soția lui Vladislav

¹¹⁵ Borovszky, 1900, p. 22/536, pp. 24/538–27/547; la p. 24/538, nota 3 este publicat documentul capitlului din Cenad emis la 11.12.1536.

¹¹⁶ va deceda între 14 și 27.06.1537, data la care Polixenia este menționată deja drept văduvă.

¹¹⁷ Szentszávai HERCZEG Mátyás (l.m.).

¹¹⁸ Borovszky, 1900, p. 28/542; *Magyar Országos Levéltár* (MOL), Budapest, HU, Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, A. Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, F 17, Cista Comitatum, Csanád, No. 19(18?) (*non vide*).

¹¹⁹ Martonosi PESTHYENY^a Gergely (l.m.).

^a și Pestheni, Pesthényi, Pöstényi, Pöstényi, Pösthényi, Pesthinyi, Pestyéni etc.

¹²⁰ într-un document din 5.06.1530, acesta se intitulează *comes Gregorius Pesthyeny de Martonos iudex curiae serenissimi principis et domini, domini Joannis, dei gratia regis Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, etc.* (Závodszy, 1922, p. 24).

¹²¹ Kruzsliz, 1998, p. 160; *Magyar Országos Levéltár* (MOL), Budapest, HU, Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, A. Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, F 17, Cista Comitatum, Csanád, No. 1 (*non vide*).

¹²² Magina L., 2013.

¹²³ pentru datare *vide* Magina A., 2012, p. 26: ~1540-'50; Magina L., 2010, p. 145: 1543.

ZELEMIRI¹²⁴, se menționează, printre altele, că *In comitatu Chanadiensis ... Fellak integre cum castro Czeffresd integre* trece în stăpânirea celei de-a doua¹²⁵.

.09.1551: Felnac se predă otomanilor. Cronicarului otoman Mustafa ĞELALZADE¹²⁶ povestește¹²⁷: *Sub cetatea Becicherec*¹²⁸ *mai sunt și alte câteva cetăți, mai cu seamă ... cetatea numită Fenlak (i.e. Felnac -n.m.), care în acel ținut este deosebit de puternică și cu bastioanele*¹²⁹ *sale se înalță până la al șaptelea cer*¹³⁰. *Locuitorii infidelii ai acestora*¹³¹, *gândindu-se la sfârșitul lucrurilor și luând în considerare rezultatul bătăliei, s-au predat mării sale Padișahul și aducând cheile acelor cetăți le-au predat Măritei Porți. Astfel, prin grația lui Dumnezeu cel prea înalt, câteva cetăți și provincii au fost ocupate fără vreo dificultate. Pașa cuceritoare de cetăți cu oastea biruitoare a părăsit provincia și tunurile le-a tras cu bivolii*¹³² (tr.m.). Același(?) eveniment apare în istoriografia românească narat un pic altfel: *Apariția norocoasă a pașei cel curajos ca leul a băgat frică și groază în inimile ghiaurilor nenorociți. De aceea, căpeteniile (zabit) cetăților numite Kanlak (Fenlak -n.tr.; i.e. Felnac -n.m.) și Peștevi (neidentificat -n.tr.; Beçe / (Ó)Becse (l.m.). -n.m.) și Arad (Arad -n.tr.; fals?! vide nota 131) nu au mai avut putere să șadă, pe loc, astfel încât „Unii din ei fugind, an lăsat cetățile goale, Iar alții predând cheile au găsit calea”.*

*În felul acesta, și cele trei fortărețe amintite, la rîndul lor, fiind supuse, au fost luate în stăpînire și au fost alăturate și adăugate la țările cele bine păzite*¹³³.

Cronicarul otoman Ibrahim PECEVI¹³⁴ consemnează astfel aceste evenimentele: ... *locuitorii Oradiei, predând cheile cetăților, au obținut iertare pentru sufletele lor. De*

¹²⁴ Magina A., 2012, pp. 27–30.

¹²⁵ Magina A., 2012, p. 28; Magina L., 2010, p. 145, nota 15.

¹²⁶ despre acesta, vide *Cronici turcești*, I, 1966, pp. [257]–258.

¹²⁷ diferit de textul oferit de istoriografia românească (*Cronici turcești*, I, 1966, pp. 280–281; vide *infra*).

¹²⁸ i.e. Becicherecul Mare; azi, Zrenjanin, RS.

¹²⁹ vide *infra* nota 132^a.

¹³⁰ figură de stil des folosită (de alte 8 ori!) în narațiune de către cronicarul otoman.

¹³¹ este vorba și de cetatea *Arads* (identificată de THURY József cu *Aracha* din comitatul Torontal; Dsélálzáde, 1896, p. 259, nota 1: *Magyarországának 1596-ki térképén Aracha Torontál megye északi részén, Oroszlános közelében, a XVII. század végéről való térképen pedig Horogszeg és Zenthel között*).

¹³² *Eme [Becskekerek (i.e. azi, Zrenjanin, RS -n.m.)] vár alá még néhány más vár, különösen ... a Fenlak nevű vár, mely azon a vidéken kiváló erősség s bástyái^a a hetedik égbe felnyúlnak. Ezeknek hitetlen lakossai, meggondolván dolguknak végét s megfontolván a harcz kimenetelét, meghódítottak a padisah ő felségének s ama várak kulcsait elhozván, átadták a magad udvarnak. Így a felséges isten kegyelméből néhány vár és tartomány minden nehézség nélkül foglaltatott el. A várhódító pasa^b a győzelmes sereggel elhagyta ezt a tartományt s az ágyúkat bivalokkal húzatta* (Dsélálzáde, 1896, p. 259).

^a *bástya* (l.m.) = bastion, întăritură, meterez, turn.

^b Mehmed Pasha (Sokollu, Sokolović, Socolovici); beylerbey de Rumelia (1551–'55), viitor mare vizir (1565–'79).

¹³³ *Cronici turcești*, I, 1966, pp. 280–281.

acolo (i.e. Oradea -n.m.) s-a ajuns la palanca (parkan)¹³⁵ numită Kanlak¹³⁶. Locuitorii de aici, de asemenea, cerînd iertare, au predat cetatea și au preferat să meargă în ținuturile lor neliniștite. De acolo s-a mers asupra cetății numite Cenad, care era loc de refugiu al oștii ghiaurilor¹³⁷.

29.10.1551: Felnac este recucerit de creștini. LOSONCZY István¹³⁸, cu 500 de călăreți, și Don Luis Osorio, cu 12 spanioli, reușesc să surprindă garnizoana de 50 de otomani de la Fe[l]nac¹³⁹ (Felnac) și să cucerească castelul (*castillo*) de aici, pe care îl și incendiază ulterior¹⁴⁰: *Apoi a ieșit [Ștefan de] Losonz [din cetatea Timișoara] cu 500 de călăreți, însoțit de Don Luis Osorio și 12 spanioli în ariergardă, și după două zile, în care nu s-au întâlnit cu nimeni, au ajuns la castelul Fe[l]nac, unde stăteau de strajă 50 de turci.*

Ajunși la fortăreață, Don Luis a intrat în piață cu doi spanioli, unde au dat peste un turc care, de îndată ce i-a zărit, a luat-o la fugă spre castel, iar Don Luis împreună cu tovarășii lui după el.

Ajunși la poarta castelului, care era deschisă, [otomanii] au vrut să ridice podul, dar apoi ai noștrii au ucis doi turci cu două archebuze, iar Don Luis a sărit în picioare pe pod, ajutându-i pe cei doi tovarăși ai lui, care au început lupta cu cei de la poartă,

¹³⁴ *Cronici turcești*, I, 1966, pp. [469]–470.

¹³⁵ castelul (*castillo*) văzut de spanioli este doar o biată palancă (*parkan*) pentru un cronicar otoman nu foarte bine informat.

¹³⁶ nota 44. *Greșeală de grafie; corect: Fenlak (Felnac, r. Pecica, reg. Banat) (Cronici turcești, I, 1966, p. 483).*

¹³⁷ Ibrahim PECEVI, *Tarih* (vol. I), în: *Cronici turcești*, I, 1966, pp. [471]–493; p. 483.

¹³⁸ LOSONCZY / LOSONCI István / Ștefan de Loșonț [* ?; † 27.07.1552, Timișoara]; .08.1551: căpitan al cetății Timișoara, 30.03.1552: la Bratislava, depune jurământul de *officio Comitiss Themensiensis et Capitaneatus generalis partium regni Sacratissimae Maiestatis Regiae*. Cu această ocazie, el jură și că va sluji cu credință *Arcem et civitatem Themensiensem* (cetatea și orașul Timișoara), martir (azi, neonorat!) al Timișoarei.

¹³⁹ poate fi și *Fenlac*.

¹⁴⁰ *Luego salió Losonz con 500 caballos y D[on]. Luis Osorio, en su compañía, con 12 españoles á picarles la retaguardia, y al cavo de dos dias de camino, sin encontrar á nadie, dieron en el castillo de Fe[l]nac (sb.m.), donde habia 50 turcos de guarnicion. Llegados al casar, D. Luis entró en la plaza con dos españoles, donde toparon un turco que, asi como los vió, fué huyendo hácia el castillo (sb.m.), y el D. Luis y sus compañeros tras él. Llegados á la puerta del castillo (sb.m.) que estaba abierta, quisieron alzar la puente, mas los nuestros mataron luego dos turcos de dos arcabuzazos, y D. Luis saltó de piés en la puente, y ayudándole sus dos compañeros comienzan á combatir con los de la puerta, no dándoles lugar que la pudiesen cerrar, y á la grita acudieron los otros diez españoles, y en llegando, el D. Luis arremetió con ellos á la puerta tan determinadamente, que se entró con los enemigos, y acudiendo ansimesmo los húngaros ganaron el castillo (sb.m.), y tomando 22 en prision, porque habian muerto todos los demás, se volvieron con buena presa de caballos y tapetes y aforros y algunos mosquetes y pólvora, poniendo fuego al castillo (sb.m.). Mataron un soldado español, y á D. Luis hirieron de una estocada por la boca derrocándole dos dientes y cortándole un poco en la lengue, de lo cual en breve sanó (Villa, 1878, pp. 85–86).*

Îi mulțumesc tare frumos lui Sandra Iris FORȚIU pentru tălmăcire.

fără a le lăsa posibilitatea să o închidă, și la strigăte alți zece spanioli au venit în ajutor, și ajungând Don Luis s-a repezit la ei în poartă cu atâta determinare, încât, a intrat peste inamici, și în acest fel maghiarii au câștigat castelul, luând 22 de [otomani] prizonieri, deoarece restul [otomanilor] muriseră, s-au întors [la Timișoara] cu armăsari de rasă și covoare și economii și unele muschete și praf de pușcă, dând foc la castel.

[Otomanii] Au omorât un soldat spaniol, iar Don Luis a fost rănit prin înjunghiere la gură, pierzând doi dinți și creștându-i-se un pic limba, care s-a și vindecat la scurt timp¹⁴¹.

28.11.1551: din tabăra de la Lipova (*Ex castris ad Lippam*), cardinalul Martinuzzi¹⁴² îi scrie lui Ferdinand de Habsburg¹⁴³ că au fost recucerite fortificațiile (*arces et fortalitia*) Bulci, Chelmac, Lipova, Păuliș, Ceala, Nădlac, *Fellak* (Felnac), Cenad, Mako, Dudeștii Vechi, Galad; mai sunt doar cetățile (*arces*) Becej și Zrenjanin de recucerit de la otomani¹⁴⁴.

19.12.1551: din *Arce Themesiensi* (cetatea Timișoara), *Stephanus de Lozoncz* îi scrie lui Ferdinand de Habsburg și, printre noutăți, îl informează pe acesta că *Nicolaum Cherepowyth*¹⁴⁵ ... *ad Castelli Fellak conseruacionem Restauracionem accupauit* ...¹⁴⁶ / la castelul din Fenlac se ocupă cu restaurarea și întreținerea (tr.m.). În cadrul scrisorii, el menționează diferit fortificația de la Felnac (*Castelli Fellak*) față de cele de la Nădlac (*Arcis Naghlak*), Ceala (*Chalya, suam Arcem*) și Timișoara (*arcem Themesienseem* / *Arce Themesiensi*).

20.12.1551: la *Hermanstat* (Sibiu), un anonim dregător al curții regale realizează o

¹⁴¹ Márki S. indică drept comandant al otomanilor pe *Kajdász aga* (Márki, 1892, pp. 535–536); Borovszky, 1897, p. 178.

¹⁴² Fráter György / George MARTINUZZI / Juraj UTJEŠENOVIĆ [* 18.06.1482, Kamičak, Dalmația; † 17.12.1551, Vințu de Jos]; călugăr romano-catolic, episcop de Oradea, arhiepiscop de Esztergom, cardinal, conducător *de facto* al Transilvaniei (1541–'52).

¹⁴³ Ferdinand de Habsburg [* 10.03.1503, Alcalá de Henares, SP; † 25.07.1564, Wien]; arhiduce de Austria (1521–'64), rege al Boemiei și Ungariei (regale) (1526–'64), rege al Croației (1527–'64), împărat ales al Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană (1558–'64).

¹⁴⁴ Hațegan *et alii*, 2006, p. 361; *Iam autem ex clementia divina arces et fortalitia, excepto Bechye* (azi, Becej, RS -n.m.) *et Bechkereke* (azi, Zrenjanin, RS -n.m.), *omnia, quae aestate proxima beglerbegh ademerat: Bwycz, Eperjes, Lyppa, Pálélése, Challya, Nagylak, Fellak* (sb.m.), *Chanad, Makó, Bessenyaw, Galad recuperata sunt; restant tantum duae* (i.e. *arcesque Bechye et Bechkereke* -n.m.) *praetictae arces quas deus optimus itidem ut alias ad manus M[aesta]^{tis} V[estrae]. dare potest* (Károlyi, 1881, p. 64).

¹⁴⁵ Sásvár-i CHEREPOVITH / CSEREPOVICS Miklós / Nicolae CHEREPOVICI de Sásvár / Nikola CREPOVIĆ / ČEREPOVIĆ [* ?; † <8.08.1562]; căpitan sârb în slujba lui Petru PETROVICI de Suraklin (1550: căpitan al cetății Lipova), Ferdinand I de Habsburg, de la care primește *arcem nostram Braniczka*^a (27.06.1553) și a reginei Izabella Jagiellonka (1556–'58), apoi a fiului ei, Szapolyai János Zsigmond, primul principe al Transilvaniei (*vide* Torma, 1879); 17.04.–19.11.1559: ban de Caransebeș-Lugoj (Bulboacă, 2008, pp. 300–301). Este înmormântat în Biserica "Sf. Nicolae" din satul Bârsău, comuna Hărău, jud. Hunedoara, RO (Torma, 1879).

^a azi, Brănișca, jud. Hunedoara, RO.

¹⁴⁶ Pesty, 1883, pp. 58–61, doc 411; p. 59.

sinteză a evenimentelor începând cu 20 august 1551. Povestind expediția de cucerire a Felnacului de către *Herr Loschantzgy* din 29.10.1551, el menționează *Castell Willackh*¹⁴⁷ (i.e. Felnac -n.m.), care este *über di Morisch* (i.e. Mureș -n.m.), *zwo meil oberhalb Tschanadt* (i.e. Cenad -n.m.)¹⁴⁸. Cu această ocazie, și la Cenad este menționat tot un *Castell*¹⁴⁹.

26.07.1552: cetatea Timișoara capitulează după o lună de asediu otoman.

1552 (vara): *Pornindu-se de acolo* (i.e. Lipova/Șoimoș), *oastea [otomană] a fost condusă spre Cenad care fusese cucerit mai înainte. Atunci au fugit toți locuitorii cetăților numite: Nablak (Nădlac -n.m.) și Makova (Makó, HU -n.m.) și Fülnek (Felnac -n.m.)*¹⁵⁰ *și Sakova (Ciacova -n.m.) și Semlok (Semlac -n.m.) și Halia (Ceala -n.m.). Ele au fost găsite goale și au fost luate în pază cele a căror stăpânire era importantă*¹⁵¹ (Mustafa ĞELALZADE¹⁵²).

13.08.1552: VAS László, ispravnicul din Gyula, îi scrie lui Castaldo¹⁵³ că victorioasa oaste otomană a serdarului Kara Ahmed Pasha, care *praeterita nocte fuit in Fellak*¹⁵⁴, dorește să treacă râul Tisza și să se îndrepte direct spre Szolnok¹⁵⁵, care este cucerit de otomani pe 5.09.1552.

17.12.1553: Albert BACZY din Gyula își pierde nava (*perdiderunt navem*) în timpul asediului *arcem Fellak* (Felnac) de către trupele otomane (*haydunes, Rascianos et ad Turcas*) și este despăgubit¹⁵⁶.

1554: conform primului defter otoman realizat după cucerirea zonei¹⁵⁷, *Fılmaq* (Felnac) este centrul *nahiyei*¹⁵⁸ Felnac, din *sandjakul* Timișoara, *vilayetul* Timișoara și

¹⁴⁷ nu trebuie să mire forma ciudată a oiconimului deoarece pentru raportor Timișoara este *Tamanschwar* ori *Thamanschwar*, iar zona este *Tomaschwarischen Lanndt* și Becicherec este *Wetschkheregek* (Hatvani, 1858, p. 277, 265, 279).

¹⁴⁸ Hatvani, 1858, pp. 258–294, doc 219; p. 286. Este inexplicabil de ce editorul HATVANI Mihály susține că perioada acoperită de documentul nr. 219 este doar 20.08.–11.09.1551, și sare de la 219 la 221, când este clar vorba de același raport(or), datat *Actum Hermanstat den 20 tag december A^o 1551* (*Ibidem*, p. 294).

¹⁴⁹ Hatvani, 1858, p. 287.

¹⁵⁰ cunoștințele geografice și de limbă maghiară ale traducătorilor/editorilor români¹⁵² sunt minime; de exemplu, la nota 102: *Fülnek* = *Fenlak*: Felac (sic! Felnac -n.m.), pe Mureș; Ciacova, nerecunoscută în oiconimul Csákova!, este cucerită de două ori iar Makó este omis; *Semlok* devine *Szent-Miklöse* (sic! *Szent Miklós*) și nu Șemlac etc.

¹⁵¹ printre acestea s-a numărat cu siguranță și Felnac.

¹⁵² *Cronici turcești*, I, 1966, p. 287.

¹⁵³ Giovanni Battista/Giambattista CASTALDO [* 1493, Nocera de' Pagani(?); † 6.01.1563, Milano]; condotier și general italian; https://ro.wikipedia.org/wiki/Giovanni_Battista_Castaldo (31.07.2016).

¹⁵⁴ *noaptea trecută a fost în Felnac* -tr.m.

¹⁵⁵ Szántó, 1972, p. 203 (nota 31 cu întreaga bibliografie).

¹⁵⁶ *Alberto Baczgy de Gywla, quod haydunes sub arcem Fellak navem suam in irruptione ad Rascianos et ad Turcas perdiderunt Sim[andienses]. frugum datus cub[ulorum]. I.* (Veress, 1938, p. 234; Jankovich, 1996, p. 325).

¹⁵⁷ Engel, 1996, p. 53, 164.

are 37 de *hane*¹⁵⁹. *Servus Dei* nu este menționat iar *Kerekegyház* (*Rotunda Ecclesia*) apare drept *Kirikik*¹⁶⁰, sat cu 60 de *hane*¹⁶¹.

1557–'58: într-un defter otoman sunt nominalizați cei 31 de locuitori sârbi ai Felnacului¹⁶².

1561: la *Fellak* stăpânește (virtual?) ZELEMÉRY László¹⁶³ (5 *porta*¹⁶⁴), iar la *Serfesd* (3 *porta*) văduva lui DÓCZY Miklós¹⁶⁵ [†1555] (i.e. Jelisaveta JAKŠIĆ -n.m.). Ambele locații sunt considerate a fi în comitatul Cenad.

6.05.1563: nouă diplomă de donație asupra moșiei *Chefersd* (*Servus Dei*) în favoarea văduvei lui DÓCZY Miklós (i.e. Jelisaveta JAKŠIĆ -n.m.)¹⁶⁶.

1569: defterul indică 21 de *hane* în Felnac¹⁶⁷ și 50 la *Kerekegyház* (*Rotunda Ecclesia*)¹⁶⁸.

1579: defterul otoman indică 52 de *hane* într-un Felnac¹⁶⁹ menționat drept „*oraș*”¹⁷⁰. *Nahiye* Felnac are 23 de sate și 9 predii, iar la *Kerekegyház* (*Rotunda Ecclesia*) sunt 47 de *hane*¹⁷¹.

1582: 15 locuitori sârbi din Felnac dețin 1105 oi¹⁷².

7.06.1596¹⁷³: conform cronicii¹⁷⁴ lui Baranyai DECSI János, pe 14 iunie (sic! 7 iunie)¹⁷⁵,

¹⁵⁸ subdiviziune a *sandjakului* cu caracter fiscal și judecătoresc (district, plasă). Felnac este singurul *oraș* din *nahiye* Felnac.

¹⁵⁹ în sens larg, *gospodării / familii (de țărani)* (vide Inalcik, 1997, p. xlv); *hane* = *casă, cămin, familie, unitate fiscală alcătuită dintr-un număr relativ de familii, în funcție de loc, timp și categoria impunerii* (Feneșan C., 2014, p. 419).

¹⁶⁰ pe harta districtului Timișoara (1720) apare drept *Kerekik* (predium) (**Fig. 4**).

¹⁶¹ Engel, 1996, p. 74, 164.

¹⁶² Borovszky, 1897, p. 179, cu numele lor complet.

¹⁶³ i.e. fiul lui Vladislav ZELEMIRI & Sholastika JAKŠIĆ?

¹⁶⁴ *porta* (*adóegység*) (l.m.) = *poartă, -ți* (unitate fiscală).

¹⁶⁵ Maksay, 1990, p. 284, 288.

¹⁶⁶ Borovszky, 1897, p. 529 (cu un greșit *Serfesd*).

¹⁶⁷ Engel, 1996, p. 53, 164.

¹⁶⁸ Engel, 1996, p. 74, 164.

¹⁶⁹ Engel, 1996, p. 53, 164.

¹⁷⁰ *Termenul oraș în exprimare turcă acoperă două realități, atât oppidum cât și civitas* (Magina L., 2010, p. 146, nota 23).

¹⁷¹ Engel, 1996, p. 74, 164.

¹⁷² Márki, 1895, p. 151. Márki S. lasă să se înțeleagă că aici ar locui *doar* 15 sârbi dar acest lucru este puțin credibil (aceeași opinie la Magina L, 2010, p. 146); cu doar 3 ani înainte erau 52 de *hane*, iar între timp nu au fost evenimente deosebite de care să avem știință.

¹⁷³ greșit la MÁRKI Sándor ... *júnus 4. megszállta Fellakot* ... (Márki, 1895, p. 27).

¹⁷⁴ *Capvt Septimvm*^a din *Liber Nonvs* este scris probabil în anul 1597.

^a *De pulsibus ab obsidione Lippensi Turcis atque Tartaris per Transylvanos Tömösvaroque ab üsdem obsessio.*

¹⁷⁵ cele două surse contemporane oferă date contradictorii; conform lui Decsi, transilvănenii ajung la Timișoara la data de 16.06., dar sursa anonimă menționează *duminica Trinitas*, care în acest an a fost sărbătorită pe 9 iunie^a.

armata transilvăneană cucerește¹⁷⁶ mai degrabă drăguțul decât puternicul castel Felnac, iar două zile mai târziu ajunge la Timișoara¹⁷⁷. O lună mai târziu, într-o lucrare tipărită cu aprobare, o anonimă persoană nobilă, care a participat la evenimente, relatează: După ce nobilul domn [Sigismund BÁTHORY¹⁷⁸]¹⁷⁹ i-a alungat pe turci și tătari cu mari pagube pentru ei din fața Lipovei, înălțimea sa cu aceeași armată s-a îndreptat spre Ferolak (Felnac, N.N.) a cucerit într-o zi¹⁸⁰ această localitate (i.e. 7.06. -n.m.)¹⁸¹ și i-a lăsat să plece pe turcii staționați aici, care fără nimic s-au îndreptat apoi spre Timișoara¹⁸², unde oastea creștină ajunge în duminica Trinitas¹⁸³ (i.e. 9 iunie).

^a duminica *Trinitas* este prima după Rusalii (Sf. Treime), care sunt a șaptea duminică după Paști, care în anul 1596 a fost sărbătorit pe 14 aprilie => Rusaliile - 2.06. => duminica *Trinitas* - 9.06.

În fapt, la data de 11.06.1596, *in castris^a nostris ... as Themesvarum positis* are loc o *congregatio^b* a *trium nationum regni Transsylvaniae et partium regni Hungariae* prezidată de *Sigismundus dei gratia Transsylvaniae, Moldaviae, Valachiae, Transalpiniae et sacri Romani imperij Princeps, partium regni Hungariae dominus et Sicularum comes etc.* (Szilágyi, 1877, pp. 501–504, doc XXXV.: 12.06.1596). Deci, cronicarul DECSI János a greșit data; armata creștină a ajuns la Timișoara cu o săptămână mai devreme decât afirmă el, iar cucerirea Felnacului a avut loc pe 7 iunie 1596.

^a tabăra militară (tr.m.)

^b országgyűlés (l.m.), congregație (l.r.).

¹⁷⁶ BOROVSKY Samu susține că, în fapt, otomanii au părăsit Felnacul la apropierea oștii transilvănene, iar acesta a fost ocupat imediat (Borovszky, 1897, p. 179).

¹⁷⁷ ..., [1596] *captoque XIV. lunii per deditionem Fellako castello, eleganti magis quam firmo* (sb.m.), *biduo post cum totis copiis Tömösvarum pervenit.* (Decsi, 1866, p. 257) / ..., *s miután [1596] junius 14-én elfoglalták az inkább csinos, mint erős Fellak kastélyt* (sb.m.), *két nappal később egész seregével Temesvár elé érkezett* (Decsi, [f.a.], p. 131).

¹⁷⁸ BÁTHORY Zsigmond / Sigismund BÁTHORY [* 20.03.1572, Oradea; † 27.03.1613, Libochovice, Cehia]; de patru ori principe al Transilvaniei între 1588–1602.

¹⁷⁹ Márki S. susține că armata care a cucerit Felnac era condusă de *Simai és háportoni BORBÉLY György* (Márki, 1895, p. 182).

¹⁸⁰ într-o scrisoare trimisă din *arce nostra Lippensi*, datată 26.06.1596, principele Sigismund BÁTHORY și *Stephanus Josica^a cancellarius* îi scriu lui *Spectabili ac magnifico domino Francisco de Nadasd^b* că de la Lipova armata s-a îndreptat *direct la Fellak* (i.e. Felnac -n.m.) iar Domnul le-a încredințat-o în aceeași zi (*igyenesen alá mentünk, azt isten azon napon kezünkbe adta* - Schönher, 1887, p. 573, doc 60).

^a JÓSIKA István (l.m.) / Ștefan IOJICA (IOJICĂ?) (l.r.) [* ?; † 1.09.1598, cetatea Sătmăr]; postelnic/cubicular, apoi cancelar, consilier princiar și marele căpitan al curții transilvane.

^b baronul NÁDASDY II. Ferenc, *Fekete bég* (l.m.) / Francisc II Nádasdy de Nádasd și Făgăraș, *Beiu cel negru* (l.r.) [* 6.10.1555, Sărvár; † 4.01.1604, *ebenda*] era în acel moment *agazonum regalium magistro in Hungaria ac comitatum Castri ferrei et Soproniensis comiti consiliarioque S[acra]. C[aesarea]. R[egia].-que M[aiesta]tis* (l.l.) / mare comis regal în Ungaria și comite de Vas și Sopron, consilier al Sfintei sale Maiestăți Imperiale și Regale [Rudolf al II-lea de Habsburg].

¹⁸¹ dacă considerăm că Decsi J. are dreptate și drumul de la Felnac la Timișoara a fost străbătut de oastea creștină în două zile.

¹⁸² Hațegan, 2005, p. 116; *Idem*, 2008, pp. 122–123.

26.07.1596 ('97, '98?)¹⁸⁴: *Sigismundus dei gratia Transsilvaniae, Moldaviae, Walachiae, Transalpiniae et sacri Romani imperii princeps, partium regni Hungariae dominus, aurei velleris eques et Siculorum comes etc.* donează, pentru merite militare, lui *Nicolao Segniey ac ipsius heredibus et posteritatibus universis elementer* (i.e. Lapis-pataki SEGNYEI Miklós¹⁸⁵ și urmașilor săi -n.m.) printre altele și *totale et integras castrum Fellak* (i.e. Felnac -n.m.) *ac possessiones nostras itidem Fellak, ... Kerekegyház ... et Cherpeszd* (i.e. *Serfesd*¹⁸⁶ / *Servus Dei* -n.m.) *in Themoessiensi* (i.e. Timiș), *necnon Nagilak* (i.e. Nădlac -n.m.), ..., *Papy, ... vocatas in Orodienzi* (i.e. Arad -n.m.) *comitatibus existens et habitas, ...*¹⁸⁷.

13.09.1598: din Alba Iulia, *Sigismundus princeps*¹⁷⁸ îi scrie lui Maximilian de Habsburg¹⁸⁸ și îi cere ajutor împotriva atacului otoman. În acest context sunt amintite cele *tria castella, Chanadinum* (Cenad), *Orodium* (Arad) *et Fellak* (Felnac), care au fost deja ocupate de otomani¹⁸⁹. Până în anul 1695 Felnac rămâne în mâini otomane.

.07.1600: de la Alba Iulia, prin intermediul consilierului Bartolomeu PEZZEN, Mihai Viteazul transmite împăratului Rudolf al II-lea că *pohteaste și cetățile de pre margini, ce se vor slobozi den mâna păgânilor spre domnealui: Timișoara, Felnacul* (Felnocul¹⁹⁰, Felnak), *Cenadul, Beșcherecul, Panciova, Berinul*¹⁹¹, *cu toate ținuturile câte sânt pân în Dunăre, să fie moșie, fir pre fir, și pre feate ...*¹⁹².

23.08.1614: În *De[c]retum legatis transylvanicis* al împăratului Matthias al II-lea de Habsburg¹⁹³ se menționează și *Excursionibus versus Themesvarinum ad castellum Fellak, de quibus querela est, Turcae Agrienses, quod ipsemet d[omi]n[us] Gabriel Bethlen*¹⁹⁴ *fatetur ...*¹⁹⁵.

¹⁸³ Hațegan, 2005, p. 117; *Idem*, 2008, pp. 122–123.

¹⁸⁴ în bună parte din istoriografie apare anul 1597, după cum a publicat/întregit Borovszky S. documentul, care avea tocmai în dreptul anului o ruptură (*évszám helyén szakadás van* –Borovszky, 1900, p. 36/550, nota 1). Documentul original are pe *verso* anul 1597, scris ulterior (*későbbi*) de o altă mână, iar în arhiva familială a grofului Károlyi documentul era arhivat sub anul 1598 (*Ibidem*).

¹⁸⁵ Lapispataki SENNYEI / SEGNYEI Miklós, căpitanul cel mai viteaz al lui BOCSKAI István.

¹⁸⁶ *Therpesd* (*Serfesd*) (*apud Márki*, 1895, p. 213).

¹⁸⁷ Borovszky, 1900, p. 36/550, nota 1.

¹⁸⁸ Maximilian al III-lea de Habsburg, *der Deutschmeister* (*des Deutschen Ordens*; Mare Maestru al Cavalerilor Teutoni) [* 12.10.1558, Wiener Neustadt; † 2.11.1618, Wien]; din 1612: arhiduce.

¹⁸⁹ Szilágyi, 1878, p. 198.

¹⁹⁰ Hurmuzaki, XII, p. 961.

¹⁹¹ în varianta în limba maghiară: *Theömeösuaratt, Felnakott, Chianadott, Béczkerekétt, Panczówatt es Berinth* (Hurmuzaki, XII, p. 958).

¹⁹² CHIVU *et alii*, 1979.

¹⁹³ Matthias al II-lea de Habsburg [* 14.02.1557, Wien; † 20.03.1619, Wien]; 19.11.1608: încoronat la Bratislava rege al Ungariei (II. Mátyás), 11.03.1611: rege la Bohemiei, 26.06.1612: încoronat la Frankfurt am Main împărat al Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană.

¹⁹⁴ Iktári BETHLEN Gábor / Gabriel BETHLEN de Iktár [* ~1580, Ilia; † 15.11.1629, Alba Iulia].

¹⁹⁵ Szilágyi, 1881, p. 156.

5.07.1658: principele Transilvaniei, Gheorghe Rákóczi al II-lea¹⁹⁶, îi scrie mamei sale, din tabăra militară de lângă Arad, că râul Mureș este umflat și nu poate fi trecut¹⁹⁷ și că urmează mergă cu oștirea la Gyula.

11.07.1658: din tabăra militară ridicată lângă Gyula¹⁹⁸, principele Rákóczi îi scrie din nou mamei sale, LORÁNTFFY Zsuzsanna¹⁹⁹, despre întâmplările din ultima perioadă, printre care menționează tentativa nereușită de traversare a Mureșului, că oastea vizirului s-a destrămat iar cei care au rămas s-au regrupat la *Fellak* (Felnac), unde au fost bombardați de peste Mureș de către oastea ardeleană chiar în ziua anterioară (10.07.), mulți dintre fruntașii otomani fiind omorâți cu această ocazie, și că ei nu sunt pregătiți să asedieze cetăți²⁰⁰.

.06.1660: Evlyia Celebi despre *Cetatea Felnac*. *A fost ridicată de un crai român, numit Fenlac, de credință rătăcită. A fost cucerită în vremea lui Suleiman han*²⁰¹. *Este hassul*²⁰² *pașei de Timișoara și e administrată de voievodul acestuia. Se află sub jurisdicția naibului cadiului din Timișoara. Din acest hass pașa scoate un venit de 2 poveri (i.e. 100000 -n.m.) de aspri. Cetatea e așezată pe malul râului Mureș, pe o colină înaltă*³⁵⁰; *e o cetățuie destul de frumoasă, construită din cărămidă. Are doar patru sute de pași în circumferință*²⁰³. *De asemenea are o singură poartă care dă spre miazăzi și o mică geamie de pe vremea lui Suleiman han. În cetate sunt numai 5 case și 5 tunuri împărătești. În fața porții se află un pod mobil cu lanțuri iar în fața acestuia se găsește un chioșc. Are un dizdar*²⁰⁴ *și 50 de ostași. Dar orașul din afară (i.e. Felnac -n.m.) nu are palancă. În el se află vreo sută de case acoperite cu scînduri și despărțite prin curți. În afară de 10 dughene, nu mai sunt alte clădiri, dar se găsesc foarte multe vii. De acolo, mergînd pe malul râului Mureș, spre răsărit, am sosit în două ceasuri în palanca Arad*²⁰⁵.

1663 (vara): în drumul său de cercetare al cetăților din *sandjakul* Cenad, Evlyia Celebi trece și prin Felnac: *Descrierea cetății Fenlac* (i.e. فنلاق)²⁰⁶. *Aceasta a fost ocupată de Kodja-Mahmud pașa*²⁰⁷. *Este hass-ul cu două poveri și // voievodalicul*

¹⁹⁶ II. RÁKÓCZI György [* 30.01.1621, Sárospatak; † 6.06.1660, Oradea]; fiul lui Gheorghe RÁKÓCZI I și LORÁNTFFY Zsuzsanna, 1648–'60: principe al Transilvaniei.

¹⁹⁷ *Arad alatt levő táborban ... Az Maros nagy, által nem mehetünk* (Szilágyi, 1875, p. 550, DCXXXIV).

¹⁹⁸ *Gyula mellett levő táborban* (Szilágyi, 1875, pp. 550–551, doc DCXXXV).

¹⁹⁹ LORÁNTFFY Zsuzsanna [* ~1600, Ónod; † 18.04.1660, Sárospatak].

²⁰⁰ ... *váltig próbáltuk az Marost, nem mehyténk átal; az vezér hada is eloszlott, ki megmaradt, Fellakot féltvén, oda jött; tegnap lőtettük az Maroson által; ... de várat nem szállhatunk, ...* (Szilágyi, 1875, pp. 550–551, doc DCXXXV).

²⁰¹ i.e. sultanul Süleyman I "Magnificul" (1520–'66).

²⁰² *cea mai mare formă de proprietate din administrația otomană* (Magina L., 2010, p. 146).

²⁰³ [*Fenlak*] *Vára a Maros folyó partján egy magas dombon fekvő, téglépületű csinos vár. Kerülete négyszáz lépés* (Karácson, 1904, p. 16).

²⁰⁴ comandant de cetate, pârcălab/castelan.

²⁰⁵ *Călători străini ...*, VII, pp. 503–504.

²⁰⁶ *Fenlak* (Karácson, 1908, p. 225).

²⁰⁷ *corect Mehmed pașa (Sokollu) -n.ed. (Călători străini ...*, VII, p. 650).

vizirului de Timișoara. Că este o cetate mică, clădită pe culmea unui deal (sic!)²⁰⁸, a fost arătat cu prilejul expediției sfinte de la Oradea, la care m-am dus împreună cu serdarul Ali pașa²⁰⁹. De aceea nu este acum nevoie să mai fie descrisă încă o dată. Acum, luînd doar taxa cuvenită pentru controlul cetății, am mers de aici două ceasuri, pe malul Mureșului, spre răsărit²¹⁰.

20.07.1663: SZÖLLÖSI Mihály și BORBÉLY Ferenc obțin o (virtuală!) diplomă de ocrotire, care este emisă la *Eniczkevár*²¹¹ de palatinul WESSELÉNYI Ferenc, prin care se interzice strict tuturor tulburarea (părților?) satelor din comitatele Csongrád, Békés și Zarand, care reprezintă posesiunea soților lor, RÁCZ Erzsébet și Kata²¹², urmașe pe linia Dóczy. Printre moșiile din Békés este amintită și ... *Czifresd* (*Servus Dei*)!

6–10.10.1691: venind de la Timișoara, Késmárki THÖKÖLY Imre și camarazii lui campează la Felnac, de unde, după ce li se alătură curuții veniți de la Oradea, se duc spre Lipova și se alătură trupelor otomane și tătare.

1701: Felnac este un centru grăniceresc avînd 75 de soldați²¹³.

.03.1701: sub ghidajul lui Georg Wilhelm LÖFFELHOLZ von Kolberg²¹⁴, începe demantelarea fortificațiilor de la Cenad și Felnac²¹⁵. Activitatea se încheie în primăvara acestui an. Zona de la sud de râul Mureș rămâne otomanilor conform prevederilor tratatului de pace semnat la Karlowitz (26.01.1699).

20.07.1701: invocând drepturi de posesie ale eparhiei cenăzene dinaintea cuceririi otomane, DOLNY István, episcop și comite de Cenad, revendică, prin delegatul său la cancelaria imperială, FÜLEKI Pál, 104 sate și moșii – printre care și Felnac²¹⁶ – din teritoriile eliberate de sub otomani.

1717 (toamna): prima conscriere a localităților din Banat efectuată de autoritățile habsburgice²¹⁷ găsește 42 de case în *Fenlak* (Felnac), care aparține de districtul

²⁰⁸ *Egy magaslat tetején kicsiny vár* (Karácson, 1908, p. 225).

²⁰⁹ *vide supra* sub .06.1660.

²¹⁰ *Călători străini ...*, VII, p. 650.

²¹¹ Enyicke (l.m.); azi, Haniska, Košice-okolie, SK?

²¹² Országos Levéltár, Budapest, HU, *Neo-Regesta Acta*, fasc. 853, nro 52 (*non vide*); Borovszky, 1897, p. 528, 529; Károlyi, 1911, p. 36; Kruzslicz, 1996, p. 173 (fără să amintească *Czifresd!*).

²¹³ *apud* Roz, Kovách, 1997, p. 108.

²¹⁴ Georg Wilhelm, Reichsfreiherr von Löffelholz & Kolberg/Colberg [* 9.06.1661, Gibitzenhof (azi, Nürnberg, DE); † 10.08.1719, Ofen/Buda (azi, Budapest, HU)]; 1699: *Oberst*/colonel; între 1701 –04/7(?) comandantul cetății Arad; 16.04.1704: *Generalfeldwachtmeister*/general-maior; 20.05.1707: *Feldmarschall-Leutnant*/general-locotenent, general de divizie; 2.05.1716: (*General*)*Feldzeugmeister*/ general de artilerie / infanterie / geniu (ASB, 2006, p. 58); pentru mai multe informații despre cariera lui militară *vide Allgemeine Deutsche Biographie*, Band 19 (1884), pp. 88–90, *on-line* https://de.wiki.source.org/wiki/ADB:Loeffelholz_von_Colberg_Georg_Wilhelm (6.06.2016).

²¹⁵ Oross, 2011, pp. 70–71; *vide* și studiul meu *Csanad arx ex pacto Pacis [Carlovitzensis] destructa* (sub tipar); Fortiu, 2016, p. 2.

²¹⁶ care nu se regăsește pe lista celor atribuite – i.e. Batida, Csomorkány, Sámson(?), Mágocs, Pereskutas, Feckés – episcopului de către *Neoacquistica Commissio* la 1.02.1702.

Timișoara²¹⁸.

3. Etimologia

Din al treilea deceniu al secolului al XIV-lea, când este atestat documentar pentru prima oară cu siguranță, și până în timpurile moderne, grafia oiconimului *Felnac* ne relevă o deloc surprinzătoare variație a acestuia, de la inițialul *Fullak* (30.03.1330), la *Fienlack* (1720)²¹⁹. Dacă eliminăm bâlbâielile începutului²²⁰ și grafiile clar greșite²²¹, observăm că incipient, în 1333, s-a cristalizată forma *Fellak*²²², care este un oiconim maghiar compus (*Fel*+*lak*) aflat într-o strânsă legătură cu mărimea unei așezări²²³. Dacă prima parte nu pare să provoace dificultăți (*Fel* = (*în*) *sus*, *jumătate*²²⁴), nu același lucru se poate spune despre *lak*. Într-un studiu dedicat toponimiei²²⁵, Zoltán IUSZTIN spune că ... **lak**, în românește **lăcaș** (sb.m.). *Substantivul maghiar denumește încăperea de zi sau casa de mici dimensiuni, iar după unele ipoteze varinta sa latină este villa. Totuși, se impune o distincție între cei doi termeni, deoarece documentele medievale menționau prin acest cuvânt reședințe nobiliare sau sate, în timp ce lak*

²¹⁷ *Designation deren in dem Temesvarer Banat samentlichen Dörffern und darin befindlichen Häussern (Temesvárer Einrichtungs-Sachen de Anno 1717).*

²¹⁸ Szentkláray, 1879, p. 21.

²¹⁹ *Fullak* (30.03.1330, 1334), *Fallak* (1335), *Feellak* (24.04.1455), *Fellak* (1333, 13.10.1428, 16.01. 1478, 1.12.1485, 7.09.1530, 15.12.1534, 1540–'50, 28.11.1551, 19.12.1551, 13.08.1552, 17.12.1553, 1561, 7.06.1596, 26.07.1596, 13.09.1598, 23.08.1614, 11.07.1658), *Kanlak* (.09.1551), *Fenac* (29.10. 1551), *Willackh* (20.12.1551), *Fülnak* (vara 1552), *Fewlak* (1552/'56), *Fılnaq* (1554), *Fervlak* (1567), *Feuldeak* (1596), *Ferolak* (.07.1596), *Felnak* (.07.1600, 1703, 1717, 1776, 1782–'85), *Ferlak* (1703), *Fenlak* (1717, 1776, 1788, 1790, 1802, 1808, 1828, 1806–'69, 1834, 1842, 1853) *Fienlack* (1720, 1750), *Fenlot* (~1737), *Fenlock* (1769), *Fellnack* (1769–'72), *Feulak* (~1770), *Foenlak* (1781, 1786–'87, ~1789, 1814, 1855), *Fellak* (1784–'85, 1784), *Finlak* (1764, 1786), *Fetnak/Felnak*(?) (~1786), *Fönlak* (1789, 1793, 1818, 1821, 1832, 1836, 1838, 1851, 1869–'87), *Föenlak* (~1790), *Fönlak & Fenlak* (1807), *Fonlak* (1814), *Fénlak* (1836), *Fénlak* (1847, 1852, 1854, 1864), *Fenlac* (1909).

²²⁰ *Fullak* (30.03.1330, 1334), *Fallak* (1335).

²²¹ *Kanlak* (.09.1551), *Fenac* (29.10.1551), *Willackh* (20.12.1551), *Fewlak* (1552/'56), *Fervlak* (1567), *Feuldeak* (1596), *Ferolak* (.07.1596), *Ferlak* (1703), *Fienlack* (1720).

²²² nu putem accepta opinia avansată de Gabriel SALA^a deoarece forma *Fenlak* nu este atestată decât stălcit în venetice surse târzii: *Kanlak* (.09.1551), *Fenac* (?; poate fi și *Felnac* și *Fenlac*; 29.10.1551) și apoi după cucerirea habsburgică din 1716.

^a *Etimologia denumirii localității actuale vine cel mai probabil de la fennlak, în maghiară loc înalt (fals! -n.m.), semn că fortificația medievală și așezarea rurală erau situate într-un asemenea loc, punctul de reper constituindu-l, într-o asemenea catalogare, valea Mureșului sau văile din jurul colinelor din vecinătatea satului actual, ... (Sala, 2014, p. 20).*

²²³ A falu méretére, formájára, részeire, építésmódjára, újonnan telepítésére vonatkozó nevek (*Felfalu, Fellak* (sb.m.), *Fonlak*, *Kysfolu*, *Kisfalud*, *Középfalu*, *Középlak*, *Nagyfalu*, *Nagylak*, *Hosszifalu*, *Hosszúmező/Hosszúliget*, *Oudouort* (vö. udvar), *Görbed*, *Gurba*, *Karika*, *Kettősmező*, *Toldalag*, *Újlak*, *Újfalu*, *Újvár*, *Rovás*, *Vessződ*, *Vesszós*, *Sövényfalva*, *Szer/Szér*) (Makkay, 1994, p. 25).

²²⁴ Cherestesiu, Valentiny, 1929, II/2, pp. 513–514.

²²⁵ Iusztin, 2014, p. 25.

corespunde mai de grabă locuințelor iobăgești. Deci, *Fellak* ar însemna *jumătate de lăcaș* sau *lăcașul înalt* ori *lăcașul de sus*. Dacă prima posibilitate este un nonsens, varianta ultimă este puțin probabilă deoarece nu avem știință și despre un *Alsólak* (*Lăcașul de Jos*). Deci, ar rămâne *Lăcașul Înalt*. Poate ar trebui să ne îndreptăm atenția și într-o altă direcție; Nădlac este atestat inițial drept *Noglok* (1313, 1334) pentru a deveni *Naglak* (1421, 1424, 1427, 1429, 1444, 1451 etc.), *Naghlak*, *Nagylak*, *Nagilak* etc.²²⁶. Deci, un *lok* devenit *lak*, iar pentru *lok* avem *adâncitură*, *vale*, *luncă*²²⁷. Iar dacă Nădlac este *Lunca Mare*²²⁸, neatestatul documentar *Fellok* (devenit *Fellak*) poate fi *Lunca/Valea Înaltă*. Problema rămâne încă deschisă.

4. Datarea

În istoriografie se afirmă²²⁹ că fortificația de la Felnac a fost ridicată de către Ștefan JAKŠIĆ de Nădlac la sfârșitul sec. XV – începutul sec. XVI. Îmi permit să avansiez o altă ipoteză; fortificația a fost ridicată de fiul său, Marko²³⁰, în perioada 1518–'30 (*vide Cronologia*). Și sunt cel puțin două indicii, care ne arată că așa au stat lucrurile; unul cartografic și celălalt istoric:

a. Lazarus nu menționează Felnac pe harta sa *Tabula Hungariae*²³¹, care a fost realizată *post-1514* (într-o scrisoare adresată lui Georg TANNSTETTER, Jacob ZIEGLER amintește faptul că, *în acea vară când țărani și păstori maghiari se răzvrăteau*²³² (i.e. vara anului 1514), el și Lazarus se gândeau să realizeze o hartă care să reprezinte Ungaria²³³). Pe această hartă sunt reprezentate probabil aproape²³⁴ toate fortificațiile

²²⁶ Borovszky, 1897, p. 415.

²²⁷ Drăganu, 1933, p. 39 (cu întreaga bibliografie).

²²⁸ Țiucra, 1936, p. 254.

²²⁹ toată lumea (fără vreo dovadă!), de la BOROVSZKY Samu (Borovszky, 1897, p. 177) la Livia MAGINA (Magina L., 2010, p. 145).

²³⁰ împreună cu fratele său, Petar?

²³¹ Lazarus, Tannstetter, 1528.

²³² ..., *sub ea aestate qua coloni & pastores Vngarici tumultuabā[n]tur*. (Ziegler, 1529, p. [395]; *MRHR*, p. 545, doc 418).

²³³ *ego & Eleazarus, ..., rationem hanc super Vngaria componenda inibamus*. (*MRHR*, p. 545, doc 418).

²³⁴ Ceala^a lipsește. Pare că este absentă și fortificația de la *Rotunda Ecclesia*^b (atestată prin castelan în 1485), dar mai era aceasta în uz *post-1514*? BOROVSZKY Samu presupune că nu^c. Dar dacă *da*, de ce a mai construit familia Jakšić o altă fortificație la doar ~2,5–3,5 km depărtare, la Felnac?

^a la data de 4.10.1486 este atestat documentar un *palacio* pe moșia *Belsewchalya / Ceala din Interior* (DL 24854), la 8.02.1499 (și 17.12.1499) apare *Andreas Andorko dictus Castellanus Egregy Francisci de Harasthy per eundem in Castello suo similiter Challya nuncupato* (DL 29891), iar la 15.01.1500 apare *pallatio in Castro Challya* (DL 20907).

^b la 29.05.1480 familia Jakšić este atestată documentar drept stăpâna moșiei *Rotunda Ecclesia*. Nu știm în ce condiții au ajuns ei stăpâni și aici (~1464?).

^c *Valószínű, hogy e [Kerekegyházi] kastély az 1514-iki parasztlázadás alkalmával ment tönk्रे / Probabil, castelul de la Kerekegyház s-a ruinat cu ocazia revoltei țărănești din 1514* (tr.m.; Borovszky, 1897, p. 277).

în uz la acel moment²³⁵; de exemplu, în zona dintre Arad și Cenad, de-a lungul râului Mureș, sunt menționate: *Arad – Zewldin (?) – Zadorlaka (Zădăreni) – Naglak (Nădlac) – Egres (Igrîș) – (S[zent]. Péter) – (S[zent]. Mi[c]h[a]el) – Cenadiū (Cenad)*.

b. în discursul său de acceptare a poziției de membru corespondent al *Magyar Tudományos Akademia* din 9.04.1900²³⁶, BOROVSZKY Samu susținea²³⁷ că doar ulterior evenimentelor din vara anului 1514²³⁸ familia Jakšić va construi la Nădlac un castel întărit cu ziduri de piatră și cărămidă²³⁹, în locul palâncii avute până atunci²⁴⁰. Dacă el are dreptate, cum am putea crede (și de ce am face-o?) că fortificația de la Felnac a fost construită din cărămidă²⁴¹ anterior principalei reședințe familiale?

Cred că nu voi greși prea mult dacă propun următoarea reconstituire istoriografică: în jurul anului 1464, familia Jakšić primește domeniul *Rotunda Ecclesia (Kerek-egyház)*, unde construiește o fortificație²⁴² asemănătoare celei de la Nădlac (faza întâi), pe care o folosesc pentru a supraveghea vastele lor domenii din Banat și unde există deja un castelan atestat în anul 1485. Aceasta este distrusă în vara anului 1514 de către răsculații lui DÓZSA György. Drept urmare, Marko JAKŠIĆ construiește o nouă fortificație²⁴³, atestată în 1530, de data aceasta din cărămidă/piatră, la Felnac, la ~2,5–3,5 km de prima. Această fortificație de la Felnac supraviețuiește până în primăvara anului 1701, când este demantelată de către habsburgi ca urmare a prevederilor tratatului de la Karlowitz.

5. Istoriografie fără geografie

În iulie 1876, MILETZ János²⁴⁴, într-un prim efort de prezentare sintetică a fortificațiilor din comitatele Timiș și Arad, menționa, referitor la locația fortificației de la *Fenlak sau Féllak* (i.e. Felnac), doar că ea se arăta cu vechile sale ruine și rămășițe

²³⁵ *Fortified cities have been carefully mapped, smaller forts, towers, and all types of medieval fortification. Symbols indicating cities and forts differ, and were obviously done according to different criteria. One gets the impression that the goal was to represent a typical part of a city. Settlements without fortifications are marked with empty circles and/or place name or characteristic symbols. The total number of such settlements is considerably less.* (Gaudenyi, Jovanović, 2012, p. 126).

²³⁶ ideea apare deja în monografia comitatului Cenad (Borovszky, 1897, p. 420).

²³⁷ Borovszky, 1900, pp. 20/534–21/535.

²³⁸ *vide Cronologia*, sub 23.05.1514.

²³⁹ terminat deja în anul 1517.

²⁴⁰ [*Jaksic család*] *Főlépítették a [Nagylaki] kastélyt is, s hogy többé hasonló katastropha* (i.e. cea de la sfârșitul lunii mai 1514) *ne érhesse őket, most már nem egyszerű palánkakból, hanem erős terméskövekből és téglából emeltek köréje várfalakat* (Borovszky, 1900, p. 21/535).

²⁴¹ *vide* descrierea lui Evlyia Celebi (*Cronologia*, .06.1660).

²⁴² este neverosimilă presupunerea lui BOROVSZKY Samu conform căreia regele Ludovic cel Mare ar fi poposit între zidurile unei fortificații existente la *Rotunda Ecclesia* doar pentru că emite un document de aici la 1.10.1365 (Borovszky, 1900, pp. 19/534–20/535, nota 1).

²⁴³ motivat nu de vrajba, acum stinsă, cu vecinul său, cu familia căruia devenise deja rudă prin alinață, ci de necesitatea de-a asigura o reședință adecvată pentru soția sa în cazul morții sale.

²⁴⁴ *A Maros közvetlen szomszédságában Fenlak vagy Féllak tunic fel régi várromjaival s régi épületmaradványokkal* (Miletz, 1876, III. füzet, p. 135).

de clădiri în imediata vecinătate a râului Mureș.

În 1892, în monografia comitatului Arad, MÁRKI Sándor spune că fortificația de la Felnac (*Fellak*) este în hotarul localității, iar în apropiere de râul Mureș mai sunt vizibile câteva construcții de tipul *kazemáta*²⁴⁵.

În monografia sa dedicată comitatului Cenad în anul 1897, BOROVSZKY Samu nu oferă vreun indiciu referitor la localizarea unui *várkastély* construit de familia Jakšić²⁴⁶ pe moșia lor de la Felnac și fortificat cu *ziduri și bastioane*²⁴⁷. Situația nu se schimbă nici peste 15 ani, când apare monografia comitatului Timiș coordonată de același Borovszky, deoarece REISZIG Ede și VENDE Aládar doar reiau sintetic²⁴⁸ informația publicată deja în lucrarea dedicată comitatului Cenad.

În apropierea locului unde a fost descoperit la Felnac, în anul 1899, mormântul de orfevru din epoca avară se afla, conform lui DÖMÖTOR László, *o ridicătură de pământ înconjurată cu un șanț pe care se mai vedeau ruinele unor clădiri*²⁴⁹, care era(u) în apropierea unei balastiere²⁵⁰.

În anul 1936, în monografia dedicată *comunei, cetății și domeniului* Nădlac, Petru ȚIUCRA scrie că *Familia Jakšić a construit aici (i.e. la Fenlak -n.m.) un castel și cetate pe malul Mureșului*²⁵¹.

În 1981, în cazul fortificației de la Felnac, Gheorghe LANEVSCHI, în *Repertoriul cetăților medievale din județul Arad* (III)²⁵², reușește performanța de-a nu se ridica la nivelul lui BOROVSZKY Samu din anul 1897, iar locația oferită – *În apropierea comunei Felnac, pe o colină, pe malul stîng al Mureșului* – este mai mult decât vagă.

Publicat în anul 1999, repertoriul arheologic al județului Arad nu face vreo referire la existența vreunei fortificații medievale în arealul localității Felnac²⁵³.

În același an, Adrian Andrei RUSU și George Pascu HUREZAN, în lucrarea dedicată unor cetăți medievale din județul Arad²⁵⁴, menționează:

²⁴⁵ *Fellak ... határában, a Maros közelében még vannak némi kazemátafélé^a építkezések* (Márki, 1892, p. 117). Pe harta lui MÁRKI Sándor și HOMOLKA József *Servus Dei* nu este indicat iar *Papi* este greșit localizat la sud de râul Mureș (*Ibidem*).

^a *cazemată, temniță?*

²⁴⁶ Borovszky, 1897, pp. 176–180: *Fellak*; p. 177.

²⁴⁷ *falakkal és bástyákkal* (Borovszky, 1897, p. 177).

²⁴⁸ REISZIG Ede (kiegészítette: VENDE Aládar szerkesztő), *Temes vármegye községei*, În: Borovszky, *Temes*; pp. 45–46: *Fönlak*.

²⁴⁹ *A lelőhelyen jártamban a következő föltételre jutottam. A tárgyakat a Marosnak most már vízmentesített árterén, kavicsbányászás közben kis területen találták és azokon a munkások és a munkaadó nem valami atyafiságos egyetértéssel megosztzkodtak. Az illető hely közvetlen közelében esik egy **sánczczal körülvett magaslatnak, melyen még ma is láthatók épületmaradványok*** (sb.m.; Dömötör, 1901, p. 65).

²⁵⁰ *dar unde-i balastiera?*

²⁵¹ Țiucra, 1936, p. 340.

²⁵² Lanevschi, 1981, pp. 424–425.

²⁵³ *Repertoriu Arad*, 1999, pp. 67–69.

²⁵⁴ Rusu, Hurezan, 1999, pp. 50–51. O traducere în limba maghiară a acestui text este publicată parțial^a (și asumată nominal) un an mai târziu (Rusu, 2000). Textul este reluat tot parțial, lip-

FELNAC. Ruine se păstrează în apropierea comunei [Felnac], pe un mic dâmb, acoperit cu vegetație deasă, aflat pe malul stâng al Mureșului. Acum râul descrie o buclă puternică (sic!)²⁵⁵ și nu este exclus ca inițial, fortificația să fi fost situată într-o insulă. Actualmente, la fața locului se distinge un zid mai lung, aproximativ paralel cu albia Mureșului, care măsoară peste 50 de metri lungime¹⁰⁴. Spre capătul

Fig. 13. Amplasarea fortificației de la Felnac²⁵⁶

de vest al acestui zid, curtea descria un unghi, spre sud. Este foarte greu de stabilit dacă acolo se afla odinioară vreun turn sau nu. Informația mai veche amintește în acest loc despre o poartă, cu pod mobil. În zidul cel lung sunt urmele a cel puțin două deschideri. Cea dinspre vest a fost boltită cu cărămidă. Zidurile sunt masive, atingând dimensiunea de trei metri. Sunt construite din piatră, doar adăugirile ulterioare s-au făcut cu cărămidă. Nu se mai distinge șanțul de apărare care era semnalat de vechile descrieri. {Se presupune, fără nici un fel de izvoare publicate, că}²⁵⁷ În vremea ocupației turcești a funcționat în interior și o geamie¹⁰⁵, ale cărei urme nu se pot identifica.

Tehnica de construcție întâlnită nu este proprie pentru o perioadă de timp prea

sește aceeași ultimă frază, la <http://cetati.medievistica.ro/cetati/Transilvania/F/Felnac/Felnac.htm> (6.06.2016).

^a lipsește ultima frază.

²⁵⁵ ce se distinge pe hartă a fi o buclă puternică este, în fapt, vechiul curs al Mureșului înainte de 1845/'46 (vide *infra*).

²⁵⁶ Rusu, Hurezan, 1999, p. 51; <http://www.cimec.ro/Monumente/Cetati-Arad/cete.htm> (25.07.2016).

²⁵⁷ text existent doar pe medievistica.ro²⁵⁴; în 1660, Evlyia Celebi menționa că în interiorul fortificației de la Felnac exista o mică geamie de pe vremea lui Suleiman han (Călători străini ..., VI, p. 503; vide *Cronologia*, .06.1660).

timpurie, ci pentru una în care armele de foc erau deja în uz. Cu titlu ipotetic, am propune datarea lor în secolele XV-XVI. **Este de asemenea posibil ca, din punct de vedere documentar²⁵⁸, numele ei să fie echivalent cu fortificația nelocalizată (sic!) în teren (sb.m.). Cea mai probabilă asociere s-ar putea face cu Zădăreni¹⁰⁶.**

¹⁰⁴ O descriere sumară, mai veche, vezi la Márki S., *Arad vármegye ...*, p. 112 (sic! 117-118 -n.m.).

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 425 (sic!).

¹⁰⁶ *Vezi acolo.*

Mărturisesc că nu înțeleg propoziția subliniată; autorii avansează posibilitatea existenței mai multor cetăți la Felnac? Ori aceste ruine, care *se păstrează în apropierea comunei, pe un mic dâmb, acoperit cu vegetație deasă, aflat pe malul stâng al Mureșului*, nu se referă la o fortificație numită Felnac? Autorii mai afirmă că *Am amintit ceva mai sus (i.e. sub Fenlac²⁵⁴ -n.m.) posibilitatea ca acesta (i.e. castellumul de la Zădăreni -n.m.) să fi fost, de fapt, în hotarul Felnacului²⁵⁹. Certitudinea ne lipsește însă,*

²⁵⁸ documentar, avem: *castrum Fellak* (7.09.1530), *castro Czeffresd* (1540-’50), *cetatea numită Fenlak* (.09.1551), *castillo de Fenac / castelli Fellak* (29.10.1551, 19.12.1551), *arcem Fellak* (17.12.1553), *castrum Fellak* (26.07.1596), *castella ... Fellak* (13.09.1598), *castellum Fellak* (23.08.1614) (*vide* și *Cronologia*).

Mai există și alte posibilități; ca ceea ce cred (?) A. A. Rusu și G. P. Hurezan a fi *cetatea numită Fenlak* să fie, în fapt, fortificația de la *Rotunda Ecclesia* (i.e. Kerekegyház, Kerekik (1720), *vide* **Fig. 4**; sat dispărut), cu *castellanus* atestat documentar în 1485 (*Cronologia*, 1.12.1485; Borovszky, 1897, p. 276, cu datare greșită). Moșia și centrul domenal *Rotunda Ecclesia* se aflau între râurile Aranca și Mureș^a, în aval de Fenlac (**Fig. 4**). Ori să fi fost mănăstirea ortodoxă sârbă de la Felnac, care este atestată documentar în anul 1625, dar, probabil, este întemeiată tot de familia Jakšić (Magina L., 2010, p. 145). Sau să fie o clădire care ținea de trecerea Mureșului prin vadul^c și bacul existent între moșiile Felnac, de pe malul stâng și *Papi*^d, de pe cel drept și care este atestat documentar deja la 1.05.1439 (*vide* *Cronologia*; DL 13367) și apoi în 1543 (Magina L., 2013). Prin *Papi* trecea drumul medieval spre Buda (Márki, 1892, p. 435). Ori ...

^a ... [*kerekegyházi uradalom*] központja a Harangod-Maros alkotta szegelyben^b feküdt s benne kastély is emelkedett ... (Borovszky, 1897, p. 276). Biserica din *Rotunda Ecclesia* este pe malul stâng al Arancăi (punct de control 46°07'43" N / 21°06'02" E. Urmele rotondei încă se văd foarte bine pe o imagine Google Earth din 3/4/2012; îi mulțumesc lui Dorel MICLE că mi-a atras atenția asupra acestui sit).

^b cuvântul *szegelet* (l.m.) indică un spațiu dimensional bine definit (tr.m.).

^c În economia medievală vadurile aveau o importanță deosebită, fiind o sursă de venituri, prin taxele ce puteau fi luate de la cei care foloseau trecerea respectivă. Dezvoltarea Felnacului și dreptul de târg câpătat în 1534 trebuie puse în directă legătură cu drumul medieval, care trecea dintr-o parte în alta a Mureșului tocmai prin vadul disputat [în 1543] (Magina L., 2013, p. 296).

^d sat dispărut (Popin pe *Mappa ...*, 1720; *vide* **Fig. 4**).

²⁵⁹ azi, între Zădăreni și Felnac sunt 5,5 km, iar de la Zădăreni la fortificația indicată de autori sub Felnac (*Fig. 13*) aproape 8 km. Actuala localitate Zădăreni a fost ridicată în sec. XVIII pe locația pusti *Saderlak* (*Mappa ...*, 1720)^a, existentă în aval de satul *Saderlak* din anul 1720 (*Ibidem*). Deci, satul medieval Zădăreni a fost și mai departe de Felnac/fortificație. În aceste condiții, trebuie să respingem ipoteza lui A. A. Rusu și G. P. Hurezan.

câtă vreme nu vom avea la dispoziție o cercetare perieghetică sistematică²⁶⁰, a întregii microregiuni²⁶¹. Este neverosimil ca toponime ale unor locații îndepărtate să ofere numele unei fortificații când existau variante mult mai apropiate.

În primăvara anului 2007, folosind indicațiile existente în literatura de specialitate²⁶², KARCZAG Ákos și SZABÓ Tibor au încercat să găsească cetatea menționată (i.e. Fönlak / Felnac), respectiv ruinele acesteia pe malul stâng al Mureșului. Localnicii care efectuau munci agricole în apropierea barajului, paznicul de la barieră care lucrează de mult aici și pădurarul din localitate nu au știut nimic despre ruine. Am cercetat cu ajutorul lor o parte din zona barajului, și lunca, dar nu am găsit nimic²⁶³.

O posibilă explicație a acestui eșec este oferită de schimbarea aspectului zonei la începutul anilor 2000.

Pe imaginile *Google earth* din 2003 se remarcă faptul că zona tocmai fusese împădurită (**Fig. 1**). Azi, ruinele de aici sunt deja într-o pădure densă.

Fig. 1. Google earth, 5/1/2003
(46° 08' 09" N / 21° 06' 53" E).

Nici monografia localității Felnac²⁶⁴ nu reușește să facă lumină și, din păcate, este plină de greșeli, confuzii și afirmații gratuite: *Oricum, acea veche cetate evocată la 1308 (fals!)*²⁶⁵ *nu este cea ale cărei ruine sunt situate în prezent aproape de Mureș (sic!). De altfel, pe lângă ruinele acestei ultime cetăți medievale, construite la răscrucea secolelor XV-XVI și pe care o vom evoca ulterior, localnicii își amintesc diverse*

^a vide și *Mappa Geographico Limitanea*, 1703 (*Sectio XXXII*).

²⁶⁰ pe o suprafață în lungime de 10 km și lată de alți 2–3 (*vide nota 259*)? Când avem indicații cartografice sigure cercetările perieghetice punctuale pot ajuta la confirmarea sau respingerea unei ipotezei.

²⁶¹ Rusu, Hurezan, 1999, p. 98.

²⁶² *Forrás (Bibliografie -tr.m.): Rusu A., 2000.*^a [p.] 566. (Karczag, Szabó, 2010, p. 426).

^a i.e. aici Rusu, 2000.

²⁶³ traducere după Karczag, Szabó, 2010, p. 426 (îi mulțumesc lui Bogdan CONDURĂȚEANU pentru că mi-a pus la dispoziție cu amabilitate această sursă bibliografică).

²⁶⁴ Sala, 2014.

²⁶⁵ și Márki S. este în eroare când spune că din [30.03.]1330 ar fi vorba de *Fellak váráról* (Márki, 1892, pp. 117–118, nota 10 / p. 118); prima atestare documentară a unei fortificații la Felnac este din 7.09.1530 (*vide Cronologia*).

Fig. 2. Google earth, 10/12/2014 (modificat).

locații din apropierea satului actual, unde existau urme de fortificații (?) din piatră. Practic, au fost mai multe faze de evoluție a fortificațiilor pe plan local²⁶⁶ (fals!). ... familia Iakșici va înălța pe malul stâng al Mureșului pe un mic dâmb, cetatea Felnacului ... La Felnac, ruinele uneia dintre cetăți²⁶⁷ au dăinuit până în a doua jumătate a secolului XX, conservându-se chiar o încăpere a acesteia, distrusă din ordinul autorităților comuniste locale din dorința de a obține teren agricol. ... (urmează descrierea datorată lui A. A. Rusu și G. P. Hurezan)²⁶⁸ ... Exponențială pentru istoria medievală a satului, din păcate, datorită inconștienței (?) unora, cetatea, practic, nu mai există²⁶⁹. ... La sfârșitul conflictului dintre cele două imperii (sic!)²⁷⁰, potrivit tratatelor de pace (fals!)²⁷¹, fortificația a fost distrusă. ... Ciudat este că localitatea Felnac, situată la sud de Mureș, a fost acaparată (sic!) de austrieci (sic!), și, din acest motiv cu siguranță

²⁶⁶ Sala, 2014, p. 21.

²⁶⁷ în acest moment, nu există nicio dovadă că la Felnac ar fi fost mai multe cetăți.

²⁶⁸ Rusu, Hurezan, 1999, p. 51.

²⁶⁹ Sala, 2014, pp. 23–24.

²⁷⁰ titlul conflictului purtat între 1683–'99 este *Războiul Ligii Sfinte*, cunoscut și drept *Marele Război contra Otomanilor* și a implicat Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană, Status Pontificius, Polonia, Republica Venețiană, Rusia și Imperiul Otoman.

²⁷¹ este vorba de un singur tratat de pace, cel la la Karlowitz (1699).

că turcii (sic! otomanii -n.m.) au fost cei care au dorit (sic!) demolarea cetății sau mai probabil ei, cei care au plecat (fals!)²⁷², au și dărâmat-o (fals!), până la stadiul vestigiilor cu o încăpere și ziduri de înălțimea unui om, văzute de localnici până la jumătatea secolului XX²⁷³.

În ediția a doua a repertoriului descoperirilor arheologice din Banatul românesc, Sabin Adrian LUCA doar reia localizarea oferită de A. A. Rusu și G. P. Hurezan din anul 1999: *Pe un mic dâmb aflat în apropierea localității și a Mureșului se află urmele unei cetăți medievale de zid²⁷⁴.*

În 2010, L. Magina afirma că *În fapt, cetatea era la Serfesd, la doi kilometri nord de Felnac, așa cum reiese din două documente, unul din 1543 și altul din 1597 care fac diferența între cetate și târg, ca fiind în localizări diferite, ...²⁷⁵.* În fapt, cele două documente invocate nu oferă vreo indicație geografică, ci doar diferențiază fortificația de târg. În 2013, L. Magina crede că *Cele două așezări, Felnacul și Papi, nu erau situate direct pe Mureș însă hotarele lor se intersectau în zona râului²⁷⁶, fără a știi că Mureșul a fost regularizat în această zonă în 1845–'46, iar înainte de această regularizare Felnac era situat chiar pe malul stâng al râului. Nu avem vreun motiv să credem că fortificația ar fi fost la mare distanță de localitate; din contra, evenimentele din 28.11.1551 și 10.07.1658, precum și descrierea lui Evlyia Celebi (.06.1660), ne îndreptătesc să afirmăm că cele două erau una lângă alta și în sec. XVI–XVII (vide **Fig. 4**)²⁷⁷.*

Repertoriul Arheologic Național (RAN) este mai mult decât laconic (și greșit!): *Urmele cetății [medievale de la Felnac] se găsesc pe un mic dâmb aflat în apropierea localității și a Mureșului²⁷⁸.* Azi, între localitatea Felnac și râul Mureș sunt 1,2–2,2 km în linie dreaptă²⁷⁹ iar între locația indicată de bibliografia citată²⁸⁰ și centrul localității Felnac sunt mai bine de 3 km. Deci, fortificația nu are cum să fie, în același timp, în apropierea localității și a Mureșului!

²⁷² zona Felnac rămâne sub control otoman în perioada 1701–'16.

²⁷³ Sala, 2014, p. 35

²⁷⁴ Luca, 2010, p. 109. Cât despre *biserica rotundă* (sec. XIV) indicată de repertoriu a fi la Felnac (Rusu, Hurezan, 2000, p. 46, 127–128), este vorba de *Rotunda Ecclesia*^{275a}.

²⁷⁵ Magina L., 2010, p. 145.

²⁷⁶ Magina L., 2013, p. 296.

²⁷⁷ De asemenea, cum altfel^a să explicăm la nivel toponimic transformarea numelui fortificației de la *Fellak* (7.09.1530) – la *Czefresd* (1540–'50) – înapoi la *Fenlak* (.09.1551) – *Fenac* (29.10.1551) – *Fellak* (28.11.1551) – *Fellak* (19.12.1551) – *Fellak* (17.12.1553)?

^a posibilitatea existenței unei fortificații la *Czefresd* (i.e. *Servus Dei*), distincte de cea de la Felnac, îmi pare neverosimilă^b, dar cercetări arheologice invazive în punctul 46° 08' 09" N / 21° 06' 53" E pot infirma această opinie. Și dacă astfel vor sta lucrurile, înseamnă că fortificația *Servus Dei* este aici, iar pe moșia Felnac au existat două fortificații distincte.

^b aceeași opinie o are și Livia MAGINA (Magina L., 2010, p. 145).

²⁷⁸ Cod RAN 10836.08 (8.12.2011) (10.06.2016).

²⁷⁹ depinde de unde măsurăm; de la marginea localității ori din centrul acesteia.

²⁸⁰ Rusu, Hurezan, 1999, p. 51. Pentru a elimina orice neclaritate, coordonatele geografice ale acestei locații sunt 46° 08' 09" N / 21° 06' 53" E (vide **Fig. 1, 2**).

6. O soluție cartografică

În conformitate cu *Articulus secundus* al tratatului de pace semnat la Karlowitz de către reprezentanții împăratului Leopold I și ai sultanului Mustafa al II-lea la data de 26.01.1699, fortificația de la Felnac a fost demantelată de către habsburgi în primăvara anului 1701²⁸¹ (*vide Cronologia*).

Prima reprezentare cartografică a ruinelor unei fortificații la Felnac (*Fenlak* / *Ferlak*) apare în anul 1703, când Johann Christoph MÜLLER, secretarul personal al lui Luigi Ferdinando MARSIGLI, realiza la Nürnberg, folosind informațiile patronului său și pe banii acestuia, o hartă²⁸² a noii granițe otomano-habsburgice apărută după pacea de la Karlowitz:

Fig. 3. *Fenlak, arcis rudera* (ruinele cetății de la Felnac -tr.m.)

Sectio, XXXIII. pars Confinium quæ Marus[i] fl[uvii] ripa meridional[is]: efficit.

Legenda proprie: 1: cotul de sud²⁸³; 2: cotul de nord²⁸⁴; 3: râul Mureș;

4: punctele cardinale; 5: mal înalt.

²⁸¹ iar Luigi Ferdinando MARSIGLI și Johann Christoph MÜLLER **nu** au participat la această activitate (amănunte în studiul meu *Csanad arx ex pacto Pacis [Carlovitzensis] destructa*.-sub tipar; *vide* și Forțiu, 2016).

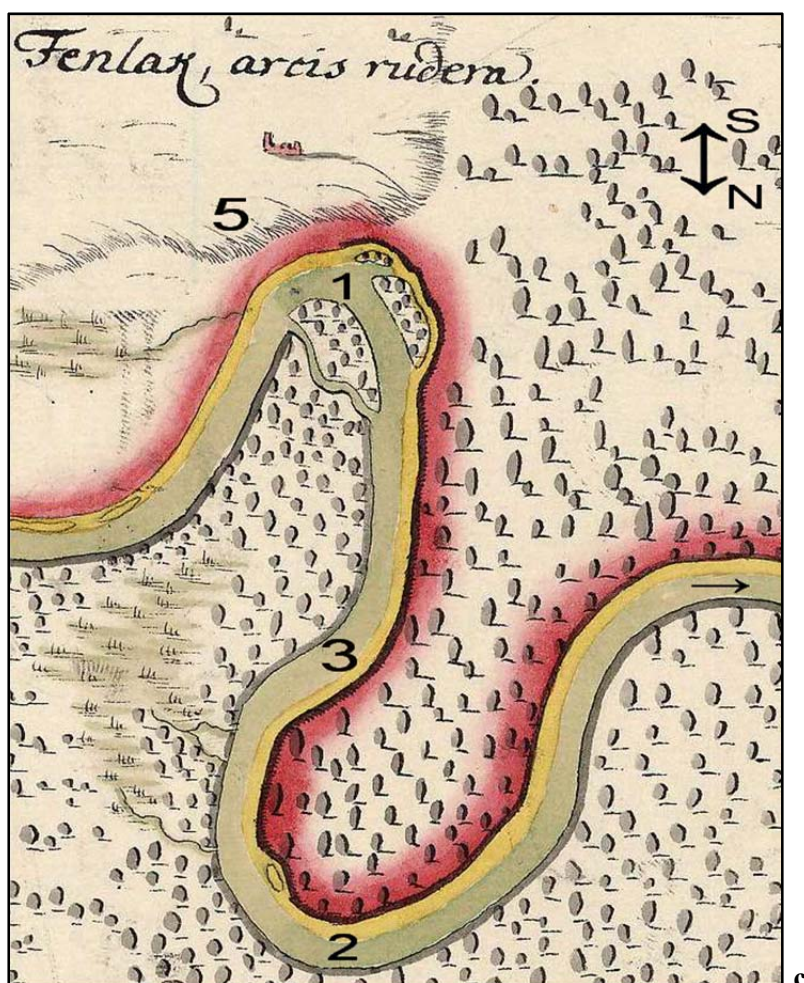
²⁸² *Mappa Geographico Limitanea*, 1703.

²⁸³ care se numește *Kotu aluj Fönlak* (i.e. cotul *Fenlacului* -n.m.) pe o hartă realizată de către Johann RINGER în anul 1832^a.

^a *Uebersichts Karte \ des \ Maros-Flusses in 2. \ Sectionen \ oberhalb Rác Pétska mit der \ Gegend „la Sztrintura” genannt, \ wo der Haupt-Fluss in die Hód Maros \ durchbrechen will.*; hartă manuscris color, două *Section*, 45,5 × 62 cm și 45,5 × 71 cm, scara [1:7200], disponibilă la Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, HU • S – Térképtár • S Kormányhatósági fondokból kiemelt térképek (17. sz.-20. sz.) • S 12 Helytartótanácsi térképek (1738-1875), cota S 12 - Div. XIX. - No. 127:1-2; *Zweite Section*.

²⁸⁴ care se numește *Valea Sălcarilor* pe *Harta Topografică a României*, scara 1:25000^a.

^a Direcția Topografică Militară, *Harta Topografică a României*, scara 1:25000, ediția 1975(?).

Cum cele două hărți finale (**Fig. 3.a** și **b**) au avut autori diferiți, nu trebuie să ne mire existența celor două nume distincte (*Fenlak* / *Ferlak*)²⁸⁵, realitate datorată doar unui copist neglijent. De asemenea, reprezentarea grafică a ruinelor este distinctă. Pe *Sectio XXXIII.*, autorii nu menționează că la Felnac este și o localitate ori ar fi fost un *pag[us / i]. ol[im]. / odată sat* (i.e. *sat pustiit, predium*)²⁸⁶, fapt care ne îndreptățește să presupunem²⁸⁷ că *Fenlak* nu mai era locuit la începutul secolului al XVIII-lea.

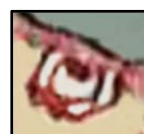
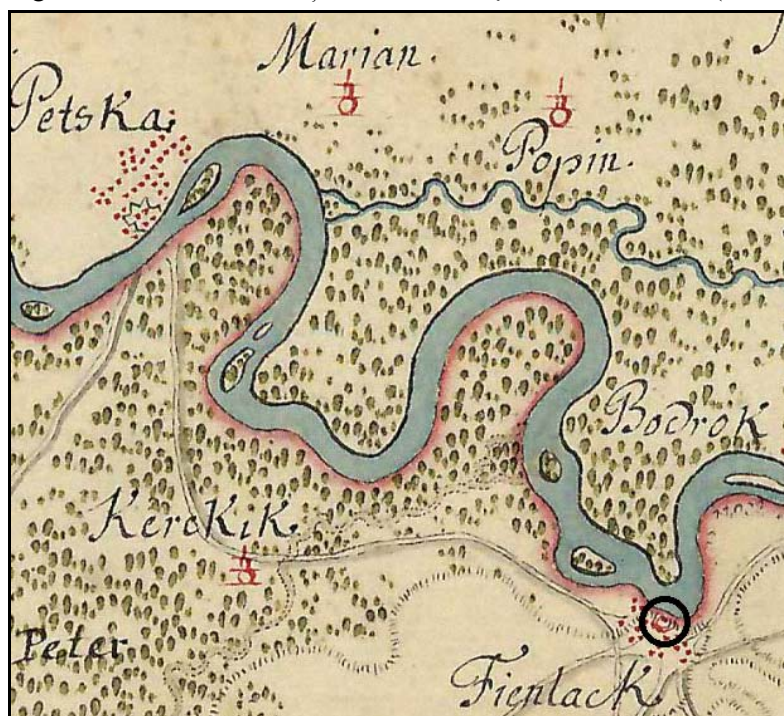
²⁸⁵ În aceeași zonă avem și *Petska* / *Betska* și *Miolas* / *Sz Miclos/Midos*.

²⁸⁶ așa cum făc pentru *Bodrog pag. et Monaster ol.* ori *Zaterlak* (i.e. Zădăreni) din amonte, de exemplu.

²⁸⁷ lipsa certitudinii rezidă în faptul că Marsigli și Müller nu au fost în zona respectivă în perioada când s-au aflat în Banat (.09.1700–.04.1701), dar au trecut pe malul drept al Mureșului când au venit de la Szeged la Arad^a. Drept dovadă, nu există un plan/desen al fortificației de la Felnac realizat(ă) de către Johann Christoph MÜLLER înainte ori după demantelarea acesteia (asupra

Întorsătura râului Mureș în dreptul ruinelor, pe care o vom denumi în continuare *cotul de sud* (Fig. 3c, 8), spre a o deosebi de următoarea semnificativă meandrare din aval, pe care o vom numi *cotul de nord* (Fig. 3c, 2), este un reper sigur, fiind încă vizibilă pe hărțile satelitare (de ex. *Google earth*; vide Fig. 8), asemeni *cotului de nord*, care se distinge încă extrem de clar (Fig. 3). Reținem că ruinele fortificației de la Felnac sunt situate chiar lângă *cotul de sud* al Mureșului²⁸⁸, pe malul înalt existent aici (Fig. 3c, 5).

Harta districtului Timișoara²⁸⁹ din anul 1720²⁹⁰ (Fig. 4) oferă aceeași localizare, lângă *cotul de sud* al Mureșului, a fortificației de la *Fienlack* (Felnac):

(detaliu prelucrat)

Fig. 4.
Harta
districtului
Timișoara
(1720).

Trebuie să reținem că în acest an fortificația pare că este deja parțial stricată de eroziunea produsă pe malul activ al Mureșului și că ea era situată în apropiere de întorsătura râului (*cotul de sud*) existentă în dreptul localității nesistematizate²⁹¹, care avusese

subiectului, vide și Fortiu, 2016; amănunte suplimentare în studiul meu *Csanad arx ex pacto Pacis [Carlovitzensis] destructa*. -sub tipar).

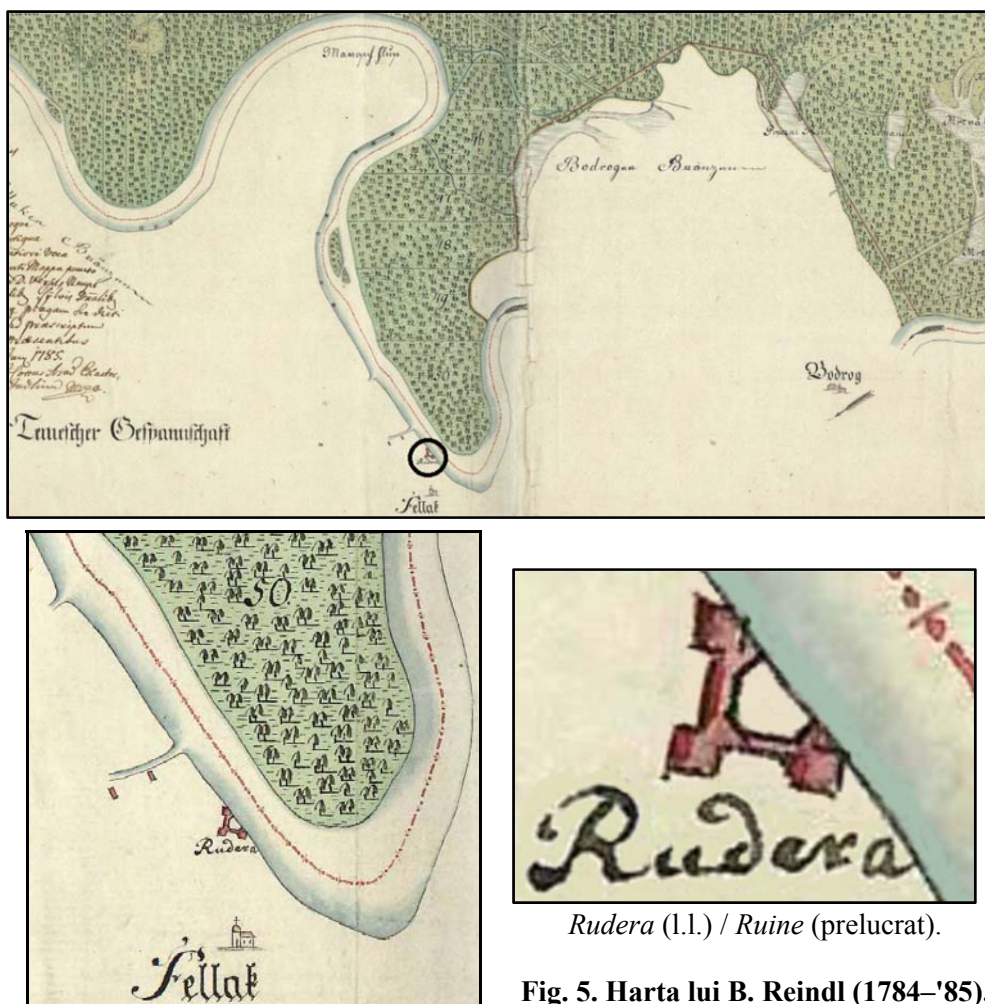
^a traseul lui L. F. Marsigli: *Brod (18.08.1700) – Szeged – Arad (early in September) – trece pe malul bănațean al Mureșului – Lipova (întâlnire cu Kapuci Başı Ibrahim Effendi) – Făget – Lugoj* (Fortiu, 2016, p. 7, nota 94).

²⁸⁸ dacă am da crezare scării la care este realizată harta (*Scala unius Horæ*), ar fi vorba de ~5 minute de mers pe jos de la luciul apei.

²⁸⁹ și în anul 1717 *Fenlak* aparține de districtul Timișoara (Szentkláray, 1879, p. 21).

²⁹⁰ *Mappa ...*, 1720.

42 de case conscrise în anul 1717²⁹².

Rudera (l.l.) / Ruine (prelucrat).

Fig. 5. Harta lui B. Reindl (1784–'85).

Pe harta²⁹³ realizată, între anii 1784–'85, de către Bernard REINDL, *Königlichen Kameral Ingenieur*, referitor la pădurile existente de-a lungul malului drept al

²⁹¹ Ridicarea topografică militară iozeфинă (*Josephinische Landesaufnahme*, 1769–'72) încă atestă un Fellnak (Felnac) nesistematizat pentru ca o hartă din anul 1793 să indice un Fönlak (Fenlac) sistematizat deja (Spatsek, 1793).

²⁹² Szentkláray, 1879, p. 21.

²⁹³ Reindl, 1784–'85. Harta este executată după măsurători topografice în teren și se pretează la georeferențieri. Ea a fost realizată la cererea *Camera Regia Hungarica / Magyarkamara* din Bratislava (nr. 14/25.06.1784), referitor la împărțirea în prediile *Alső* și *Felső Gödös* și separarea pădurilor existente pentru fiecare predium în parte și a fost verificată de Francisc VIZNER, *Sylvar Magistri* și autenticată de Paul EMSVANGER, cartograf (*Geometra*) al comitatului Arad și Josef GAAL *Exactor* al aceluiași comitat la data de 15.01.1785.

Mureșului și aflate în posesia *Camera Regia Hungarica (Magyarkamara)*, excepțional apare, pe malul stâng al râului, și o fortificație existentă la *Fellak (Felnac)*, care este deteriorată de eroziunea produsă pe acest mal activ (**Fig. 5**).

Reținem că fortificația, care are încă trei turnuri de colț vizibile, este reprezentată foarte aproape de *cotul de sud* al Mureșului în timp ce biserica²⁹⁴ din *Fellak (Felnac)* se află la o distanță de râu. De asemenea, de folos în localizare se vor dovedi și cele două "guri de vărsare"²⁹⁵ existente la NNV de ruine și încă detectabile pe materialele cartografice din sec. XIX–XXI²⁹⁶.

Într-o hartă a comitatului Timiș²⁹⁷, realizată de către Jacob DEGEN²⁹⁸, cartograful acestui comitat, apărută la Wien în anul 1802 cu concursul lui Johann WINTER și Johann BERKEN von Ottendorff, fortificația de la *Fenlak (Felnac)* este încă reprezentată cu cele 4(!)²⁹⁹ turnuri de colț ale ei³⁰⁰ (**Fig. 6**).

Fig. 6.

²⁹⁴ ortodoxă sârbească, singura existentă la acea dată, care nu este un reper sigur deoarece între 1769 /'72–'93 are loc sistematizarea localității Felnac și este posibil ca ea să se fi mutat pe noua locație, cea de azi, doar după 1784–'85. Actuala biserică Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil, care din 1897 devine biserica românească, a fost construită între 1804–'06 (Sala, 2014, pp. 62–63).

²⁹⁵ în fapt, izvoarele râului Aranca la acea dată.

²⁹⁶ de exemplu, *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme* (1869–'87), harta *Hungarian Kingdom* (1869–'87; 1:25000)^a, *Planurile directe de tragere*, *Google earth*.

^a disponibilă la <http://mapire.eu/en/> (1.06.2016). Harta derivă din *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme* (1869–'87), dar calitatea ei este mai bună.

²⁹⁷ Degen, 1802.

²⁹⁸ Jacob DEGEN [* ?; † ?], originar din Pest (azi, Budapest, HU), studiază la *Institutum Geometricum* (Mérnök Intézet), [Buda]pest, cu Johann KAYSER și Fridericus/Frigyes HAINITS / HA(I)NISCH. Devine *geometra* al comitatului Timiș, apoi primul inginer al orașului Pest (31.03.1801) (Tóth, 1956, p. 90, 94 (nota 68)).

²⁹⁹ din hărțile secolului anterior știm că cel puțin un turn de colț fusese deja distrus de eroziunea provocată de râul Mureș.

³⁰⁰ pe alte variante ale acestei hărți, dintre care una este apărută chiar în alte tiraje ale ediției din 1802–'11 a *Magyar átlás ...*, fortificația nu mai este reprezentată.

Din păcate, harta nu poate fi utilizată în vreun fel deoarece locațiile elementelor constitutive sunt aproximative³⁰¹.

Conform unei hărți realizate în anul 1864 de către Anton GARTNER³⁰², regularizarea râului Mureș în zona de la nord de Felnac s-a realizat între anii 1845–'46³⁰³ (Fig. 7). Astfel că pădurea, care mai păstra amintirea toponimului *Servus Dei* (aici *Suvresdia*), de pe malul stâng al Mureșului a ajuns pe malul drept al râului, iar geografia întregii zone se schimbă.

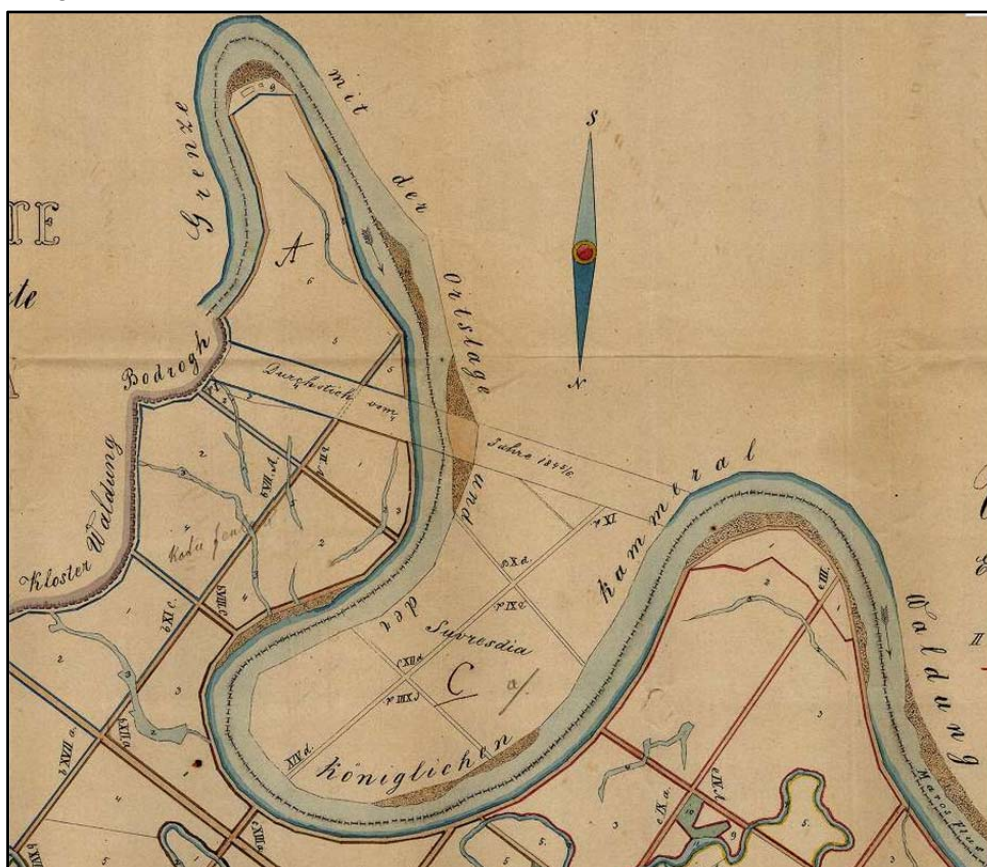

Fig. 7. Regularizarea râului Mureș în dreptul Felnacului (Gartner, 1864).

Pe *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme* (1869–'87) și pe harta *Hungarian Kingdom* (1869–'87; 1:25000) se văd încă foarte bine *cotul de sud* (1) al râului Mureș din dreptul localității Felnac, precum și *cotul de nord* (2), iar acest lucru ne îngăduie să reconstruim digital albia așa cum a fost ea înainte de regularizarea din

³⁰¹ de exemplu, *Felnak* (Felnac) nu este situat corect; ar trebui să fie mai la stânga. Din păcate, diligențele mele la Tolna Megyei Levéltár, HU în vederea obținerii unei reproduceri a hărții la rezoluție acceptabilă au rămas fără răspuns.

³⁰² Gartner, 1864.

³⁰³ *Durchstich vom Jahre 1845/6.* (Gartner, 1864).

1845-'46. De asemenea, aici se decelează încă gurile celor două izvoare ale râului Aranca.

Astfel că folosind *ridicarea topografică militară franciscano-ioezefină* (**Fig. 8**) și *Google earth* putem să georeferențiem³⁰⁴ vechiul curs al râului Mureș în această zonă, iar prin suprapunerea hărții realizate de Bernard REINDL (1784-'85), folosind drept repere cursul vechi al Mureșului și izvoarele râului Aranca, putem determina cu precizie unde se situează ruinele fortificației menționate de inginerul cameral. Acestea ar trebui să se afle chiar în nordul localității Felnac de azi, într-o zonă dominată de case țigănești (*vide Fig. 9*; punct de control: 46°07'30.10" N / 21°08'42.33" E).

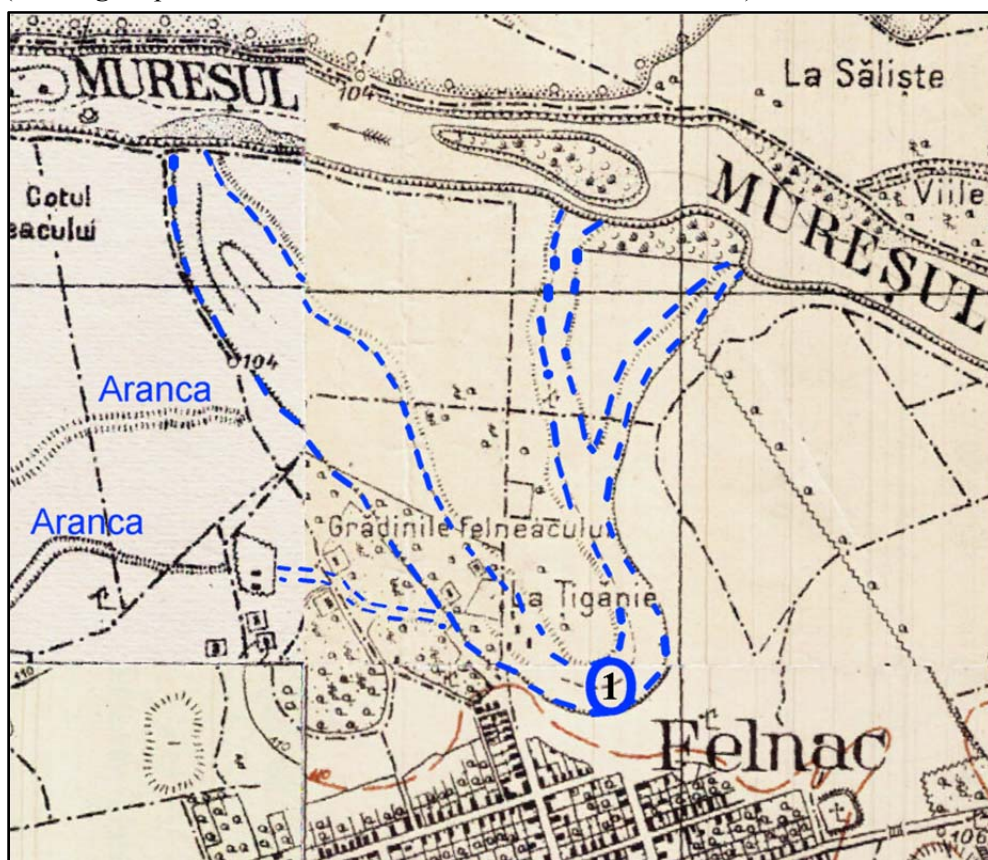

Fig. 8. *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme* (1869-'87) (modificat).

³⁰⁴ Îi mulțumesc frumos lui Claudiu TOMA pentru realizarea tehnică a operației de georeferențiere.

Fig. 9. Localizarea fortificației de la Felnac (Google earth).

7. Desenul

De-a lungul istoriei sale, pe rând și alternativ, fortificația de la Felnac este indicată drept *castrum* / cetate (7.09.1530, 1540–'50), *fortalitium*(?) (28.11.1551), *arx* (17.12.1553) și *castellum* / castel³⁰⁵ (29.10.1551, 19.12.1551, 13.09.1598 (alături de Cenad și Orod), 23.08.1614) (*vide* și *Cronologia*). Dacă vocabularul nu ne ajută să clarificăm ce fel de fortificație exista la Felnac³⁰⁶, poate o reprezentare de epocă va face lumină.

În 1552/'56³⁰⁷, Wolfgang von LAZIUS³⁰⁸ publică la Wien, în tipografia lui Michael ZIMMERMANN³⁰⁹, harta *Regni Hungariae Descriptio Vera*³¹⁰, hartă pe care

³⁰⁵ mărturisesc că nu sunt foarte confortabil cu echivalența exclusivistă *curte nobiliară* (*castelum*) (Rusu, Hurezan, 1999, p. 62). O *curte nobiliară* nu trebuia să aibă/fie neapărat un *castelum*, cum nici un castel nu era obligatoriu *nobiliar* (putea fi *regal*, de exemplu).

³⁰⁶ nu putem decât să ne mirăm de aserțiunea *A témával foglalkozók azon az egybehangzó véleményen vannak, hogy a kortársak nagyon is tisztában voltak a vár, kastély, udvarház mibenlétével / Opinia unanímă a celor care se ocupă de temă este că contemporanii au fost perfect conștienți de semnificația termenilor cetate, castel, conac* (tr.m.) (Kopeczny, 2012, p. 46). Și este destul să ne uităm la două documente emise de cancelaria principelui Sigismund BÁTHORY, care menționează fortificația de la Felnac drept *castrum* (26.07.1596) și *castellum* (13.09.1598), pentru a ne convinge că lucrurile nu stau chiar așa.

³⁰⁷ harta a fost inscripționată cu două date; în cartușul din stânga sus apare *Kal[endas].\Februarij. Anno M. D. LVI* (i.e. 1.02.1556), iar în cartușul din mijlocul ei *Anno Salvtyis M. D. LII* (i.e. 1552).

³⁰⁸ Wolfgang von LAZIUS (Lazio, La(t)z, Latzen) [* 31.10.1514, Wien^a; † 19.06.1565, Wien]; reprezentant tipic al umanismului; medic, profesor universitar, cartograf, istoric; obține o diplomă în medicină la Ingolstadt; 1530: practică medicina la Wiener Neustadt; 1541 (1536?): medic militar pe frontul din Ungaria; medic personal al împăratului Ferdinand I de Habsburg; 1541: profesor la facultatea de medicină a Universității din Wien; 1546: înnobilitat cavaler; din 1546: de 8 ori decan și de 2 ori rector al universității din Wien; curator al colecțiilor imperiale și istoricul oficial al împăratului Ferdinand I de Habsburg.

^a sau Württemberg? Lazius a fost fiul doctorului în medicină și filozofie Simon LAZ din Stuttgart.

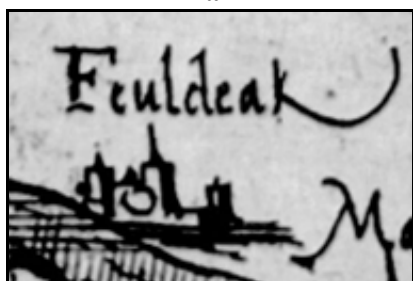
este reprezentată în premieră localitatea și fortificația(?) de la *Fewlak* (Felnac) (**Fig. 10.a**).

a

b

c

d

Fig. 10. Reprezentări fanteziste³¹¹ ale fortificației de la Felnac.

În anul 1567, Matthias ZÜNDT³¹² înscrie fortificația(?)³¹³ de la Felnac (*Fervlak*) pe harta sa *Nova totivs Vngariae desc[r]iption ...*³¹⁴ publicată la Nürnberg (**Fig. 10.b**). Dar reprezentarea nu este altceva decât ilustrarea în acțiune a prea multei imaginații a cartografului/gravorului. Din aceeași categorie mai avem reprezentarea *Feuldeak* (Felnac) datorată lui Wolfgang MEIERPECK³¹⁵ (1596)³¹⁶, hartă realizată la Praga și care a rămas uitată în manuscrisul lui Balthasar GUERIN (1604)³¹⁷, chiar dacă bene-

³⁰⁹ acesta publică în anul 1556 o cărțuie scrisă de Lazius cu explicații și considerații de istorie antică referitoare la hartă (*Des Khünigreichs Hungern sampt seinen eingelebten Landen grundtliche und warhafftige Chorographica beschreibung*, Gedruckt zu Wienn in Osterreich durch Michel Zimmerman[n] in S. Annen hof. [colofon: *Anno M. D. Lvi* -i.e.1556 -n.m.], [150] pg.). Doar trei exemplare ale ei au supraviețuit (azi, fiind deținute de biblioteci din Wien, London și Bayerische Staatsbibliothek din München. Ultima este disponibilă și *on-line*).

³¹⁰ harta este republicată color în anul 1570 de către Abraham ORTELIUS în atlasul său *Theatrum Orbis Terrarum* și astfel intră în circuitul cartografic internațional fiind o sursă de inspirație de neratat.

³¹¹ am putea vorbi de semne cartografice, chiar arhaice, dacă hărțile ar avea un set cât de cât standardizat, dar în aceste trei cazuri cartografii/gravorii au avut ambiția de-a împăna fiecare locație cu un desen distinct.

³¹² Matthias ZÜNDT / ZYNNDT [* 1498; † 1586]; gravor german din Nürnberg.

³¹³ mai degrabă este reprezentarea unei biserici!

³¹⁴ Zündt, 1567.

³¹⁵ fiul lui Wolfgang MEIERPECK *der Ältere* [* 1505; † 1578]?

ficia de un privilegiu imperial pentru patru ani (**Fig. 10.c**). Același manuscris conține și o altă hartă³¹⁸ (**Fig. 10.d**), care reprezintă două locații *Feuldeak*, una în amonte, iar cealaltă în naval de *Chianad* (Cenad)³¹⁹.

Acești autori, și mulți alții ca ei, fac parte din categoria celor care au ambiția să reprezinte³²⁰ ceva ce nu au văzut cu proprii ochi. În schimb, un autor din aceeași epocă a fost la Felnac, a cunoscut fortificația și a desenat-o în detaliu lăsând o mărturie iconografică de excepție.

WATHAY Ferenc³²¹, un mic nobil originar din comitatul Sopron, a avut o carieră militară mediocră. În schimb, viața sa a fost demnă de un bestseller³²². Este capturat rănit de către otomani în urma căderii cetății Székesfehérvár (29.08.1602). Începe o lungă captivitate, care l-a purtat prin mai multe temnițe otomane. Întâi la Buda, apoi la Beograd, de unde evadează prima oară (4.05.1603). Este recapturat și ajunge să fie înțemnițat la Timișoara. De aici, evadează din nou (10.07.1603) și este înhățat lângă Ciacova de *Szu basa*³²³, care asmute asupra sa pe *țăranii rascieni*³²⁴, care cultivau în zonă pământul pentru *stăpânul din Ciacova*³²⁵. După propria mărturisire, este reținut în *castelul numit Ciacova*³²⁶ pentru 5 zile, de unde este readus la Timișoara. Evadează

³¹⁶ *Anno \ MDXCVI. \ Cum Gratia et Priuilegio Imperiali \ per annos quatuor. \ Exudebat Prage Wolffgangus Mejerpeck.* (Guerin, 1604, p. 249).

³¹⁷ Guerin, 1604; coperta manuscrisului conține o hartă a *Vngerlants Vnd Sibenbvrge kvrtze vnd Eigentliche Abbildvng • Francofurti. ex officina Theod[ori]. de Bry*.

³¹⁸ a aceluiași Wolfgang MEIERPECK?

³¹⁹ Guerin, 1604, p. 250.

³²⁰ nu poate fi vorba încă de semne cartografice deoarece reprezentările nu sunt standardizate și există simboluri diferite pentru fiecare locație indicată pe hartă.

³²¹ (felsővattai^a sau vági) WATHAY (rar VATHAY) Ferenc / Franciscus [* 24.09.1568, (Nagy) Vág^b, fiul lui Lőrinc, comandantul cetății Csesznek; † >22.01.1610[?]]; după moartea tatălui, este trimis de mamă la școală (1578–'80: Nemetújvár, 1580–'82: Sopron); 1584: începe cariera militară, servește în cetățile Tihany (1584–'85), Csesznek (1585–'86, főlegény/i.e. "caporal"), Győr (1586–'94, főlegény; rănit în 1588), Oradea, Magyaróvár (1595–'97, din 1592 hadnagy/locotenent); Sárvár (1597), Pápa (1597–'98), Veszprém (1598–1600), Sárvár (1600–'01), Győr (1601–'02), 1.04.–29.08.1602: vicecomandant al cetății Székesfehérvár; .08.1602–.02./06.1606: prizonier al otomanilor; 1607–'09: căpitan al unei trupe de 50 de husari la Győr și vicecomite al comitatului Veszprém; 1609–'10: comandantul cetății Csesznek (vide și Pálffy, 1998, pp. 169–173).

^a azi, Vatta, Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Mezőkövesdi járás, HU.

^b azi, Győr-Moson-Sopron megye, Csornai járás, HU.

³²² principalele repere cronologice la Pálffy, 1998, pp. 169–172.

³²³ *szwbassa* (Wathay, folio 129v) (*Idem*, 1838, p. 64/65; *Idem*, 1976, II, p. 156: *szubasa*).

³²⁴ *szanto Raczokatt* (Wathay, folio 129v) / *szántó ráczok* (Thewrewk) (*Idem*, 1838, p. 64/65; *Idem*, 1976, II, p. 156).

³²⁵ *Czakoy Waidanak* (Wathay, folio 129v) / *csákói vajdának* (Thewrewk) (*Idem*, 1838, p. 64/65; *Idem*, 1976, II, p. 156).

³²⁶ *Czak neuő Castell'* (Wathay, folio 129v) / *Csák nevű kastély* (Thewrewk) (*Idem*, 1838, p. 64/65; *Idem*, 1976, II, p. 156); Wathay menționează și *palanca Ciacova* (*Czako palank* (Wathay, folio 129v) / *Csákó palánk* (Thewrewk) (*Idem*, 1838, p. 64/65; *Idem*, 1976, II, p. 156).

pentru a treia oară, dar este prins în *câmpia Felnacului*³²⁷, după patru zile, de către 10 otomani călare(?)³²⁸, și dus la *Fellak* (i.e. Felnac; 12.07.1603), apoi reîntemnițat la Timișoara³²⁹. Este transferat imediat la Beograd, apoi dus la Istanbul (Turnul Negru din Galata), Buda (Csonkatorony) și din nou la Beograd (3.01.1606). Este eliberat de otomani în cadrul unui schimb de prizonieri în primăvara anului 1606.

În cei patru ani de captivitate compune 28 de balade, care au supraviețuit miraculos într-un manuscris³³⁰ (133 folio), care este decorat cu desenele sale. Ultimele 26 de folio conțin o autobiografie³³¹, care și detaliază aventurile sale din captivitatea otomană. Opera a ajuns să fie cunoscută drept *Wathay Ferenc énekes könyve*³³².

Deosebit de importante pentru istoriografia bănățeană sunt trei desene realizate de Wathay; arhicunoscuta reprezentare veridică a otomanei cetăți Timișoara de la începutul sec. XVII (folio 30v–31), mai puțin cunoscută³³³, dar totuși menționată³³⁴, redare a aspectului palâncii și a donjonului de la Ciacova (folio 27v) și complet ignorata ilustrare a fortificației de la Felnac (folio 33v) (**Fig. 11**).

În catalogul expoziției³³⁵ dedicate colecției JANKOVICH Miklós se amintea de existența unor litografii³³⁶ realizate de către Ludwig FÖRSTER, în anul 1836, la Wien, care urmau să fie utilizate într-o preconizată ediție a *Wathay Ferenc énekes könyve*. Cu această ocazie, curatorii au menționat deja posibilitatea ca desenul de la folio 33v, care reprezintă *o cetate de-a lungul Mureșului*³³⁷, să se refere *probabil* [la] *Felnac*³³⁸. În fapt, putem să renunțăm la tonul precaut și să afirmăm, fără reținere, că este vorba despre

³²⁷ *Fellakj mezőben* (Wathay, folio 130v) / *fellaki mezőbe* (Thewrewk) (*Idem*, 1838, p. 64/65; *Idem*, 1976, II, p. 157).

³²⁸ *10. zagolduan* (Wathay, folio 130v) / *10en száguldván* (Thewrewk) (*Idem*, 1838, p. 68/69; *Idem*, 1976, II, p. 157: *odaszágoldván* -o mică diferență de editare cu implicații de detaliu!).

³²⁹ în acest context, să notăm precaritatea cunoștințelor sale despre geografia Banatului; dorind să ajungă la Caransebeș este prins la Ciacova, iar în loc să răzbată la Lipova purcede la Felnac.

³³⁰ datat ~1604-'06, manuscrisul K 62 (fost M. Cod. 4rét 29) este deținut de Magyar Tudományos Akadémia (Kézirattár), Budapest, HU.

³³¹ datată *februarie 1605*, a fost publicată deja în anul 1838 (Wathay, 1838); Wathay, 1976, I, folio 107–133; Wathay, 1976, II, p. 137–158 (transcriere modernă).

³³² *Cartea de cântece a lui Wathay Ferenc* (tr.m.). O ediție facsimil a ei a fost publicată în anul 1976 (Wathay, 1976).

³³³ chiar dacă imaginea ei trona chiar pe coperta ambelor volume ale ediției facsimil a lucrării apărută în anul 1976 (Wathay, 1976, I și II; în alb-negru la Kopeczny, 2013, p. 225, Pl. IV.).

³³⁴ Kopeczny, 2013, p. 216, 225, Pl. IV.

³³⁵ deschisă între 28.11.2002–16.02.2003 la Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, HU.

³³⁶ existente acum la Országos Széchényi Könyvtár (Kézirattár, cota Quart. Hung. 259), Budapest, HU.

³³⁷ pe râul care curge în preajma fortificației Wathay a specificat clar, inscripționând cu cerneală roșie, că este vorba de *râul Mureș* / *maros flü.*; *flü.* (abr. l.l.) = oricare dintre cuvintele latine *fluminis* (*râu*), *fluvius* / *fluvia* (termen generic pentru *râu*, opus altor termeni geografici, precum *mare*, *lacus*, *rivus*, *mons* etc.) ori *flumen* (înseamnă *o curgere* (de) *apă*; deci, *curs de apă*, *apă curgătoare*, *râu*, dar și *inundație*, *revărsare*).

³³⁸ 385. ... 33v (*egy Maros menti vár, valószínűleg Fellak* (i.e. Felnac -n.m.)^a ... (Mikó *et alii*, 2002, p. 328).

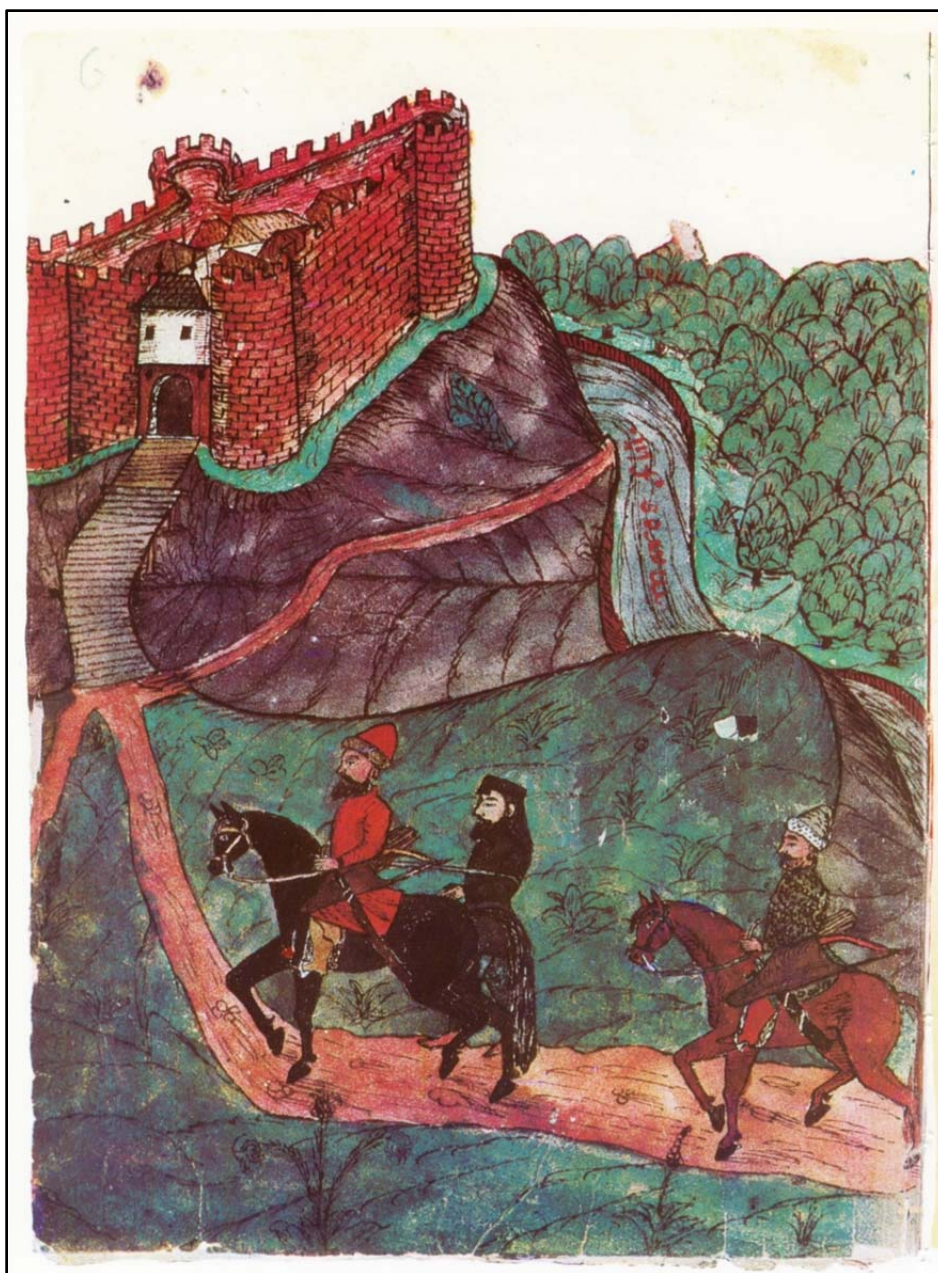

Fig. 11. Prizonierul Wathay e dus la Felnac³³⁹.

^a *Fellak* este greșit identificat de editori cu *Feleac*, România (Mikó et alii, 2002, p. 441).

³³⁹ Wathay, 1976, I, folio 33v. Desenul publicat, generic intitulat *Török lovasok foglyot visznek* (l.m.) / *Călăreți otomani duc un prizonier* (tr.m.), nu conține jumătate din turnul de colț din

fortificația de la Felnac deoarece:

a. Wathay nu a desenat fortificații pe care nu le-a văzut (iar la Timișoara, Ciacova³⁴⁰ și Felnac el a fost chiar întemnițat);

b. În autobiografia sa el menționează doar două fortificații situate pe râul Mureș³³⁷: Felnac și Lipova, unde dorea să meargă după a doua sa evadare din temnița timișoreană, dar nu a mai ajuns fiind prins în *câmpia Felnacului*³⁴¹;

c. Desenul reprezintă un prizonier creștin dus de călăreți otomani³⁴² iar Wathay a fost capturat în *câmpia Felnacului* de 10 călăreți otomani și dus la fortificația de aici pentru a fi închis.

d. Prizonierul creștin din acest desen are pe cap același tip de acoperământ³⁴³ ca și cel prins la Ciacova³⁴⁴ ori cel întemnițat³⁴⁵ (considerat a fi chiar Wathay plângând în celulă³⁴⁶). Mai mult, aspectul facial al celor trei este foarte asemănător (ochi migdalați, barbă de aceeași lungime și tăietură, breton, păr lung pe umeri, nas acvilin).

a. folio 33v

b. folio 27v

c. folio 83v

Fig. 12. Autoportrete ale lui WATHAY Ferenc.

e. Există o congruență deplină între desenul lui WATHAY Ferenc și descrierea realizată de Evlyia Celebi (.06.1660): *Cetatea [Felnac] e așezată pe malul râului Mureș, pe o colină înaltă; e o cetățuie destul de frumoasă, construită din cărămidă. ... De asemenea are o singură poartă care dă spre miazăzi și o mică geamie ... În cetate sunt numai 5 case ... În fața porții se află un pod mobil cu lanțuri ...*. Desenul lui

stânga imaginii. Probabil Wathay F. nu a desenat această porțiune, deoarece pagina nu pare a fi deteriorată în acest loc (manuscrisul a supraviețuit în condiții remarcabil de bune).

³⁴⁰ nu înțeleg nici rostul tonului precaut – *cel mai probabil este vorba despre Ciacova* – adoptat și de KOPECZNY Zsuzsanna (Kopieczny, 2013, p. 216).

³⁴¹ Wathay, 1838, p. 68/69; *Idem*, 1976, I, folio 130; *Ibidem*, II, p. 157.

³⁴² la Ciacova, cei care l-au prins pe Wathay nu au fost călări, iar acest lucru este redat și în desen.

³⁴³ și pare că aceeași tunică, iar cizmele au culoarea roșie în ambele cazuri.

³⁴⁴ Wathay, 1976, I, folio 27v.

³⁴⁵ Wathay, 1976, I, folio 83v.

³⁴⁶ Radway, 2012.

Wathay ilustrează șase acoperișuri; cinci case și *mica geamie*³⁴⁷, care este indecelabilă.

f. Precum în desenul lui F. Wathay, dovezile cartografice ulterioare³⁴⁸ indică patru turnuri de colț în cazul fortificației de la Felnac.

8. ... *eleganti magis quam firmo* ...

Dacă *Ilustrația cetății Timișoarei desenată de Wathay ... se remarcă prin veridicitatea reprezentării*³⁴⁹, iar donjonul de la Ciacova este realist desenat, nu văd vreun impediment pentru a considera și reprezentarea fortificației de la Felnac din aceeași categorie. În vedută putem observa câteva elemente definitorii: fortificația este plasată pe o înălțime naturală reprezentată de malul înalt al râului Mureș³⁵⁰, are o planimetrie rectangulară, putem presupune că pătrată³⁵¹, care este deformată de stângăcia perspectivei, pe partea opusă râului există o uscată fosă în ic drept fortificație exterioară, care pare de dimensiuni impresionante, peste care trecea un pod pe piloni de lemn (se văd clar doi) a cărui ultimă parte, cea dinspre poarta de acces, se putea ridica³⁵², o poartă de acces întărită cu un turn de apărare cu două ferestre de tragere și acoperiș din țigla(?) în pupitru(?)³⁵³, patru rotunde³⁵⁴ turnuri de colț, coronamentul are un crenelaj cu merloane și drum de strață suspendat. Să mai menționăm cele șase construcții din curte, cărora li se vede acoperișul în două ape și drumul care o înconjură și se plasa pe malul Mureșului. Despre dimensiunile fortificației nu doresc să speculez³⁵⁵, chiar dacă Evlyia Celebi ne spune că ea *are doar patru sute de pași în circumferință*³⁵⁶, precum Jdioara, care are perimetrul tot de *vreo patru sute de pași*³⁵⁷; *a spus-o meșterul constructor în timpul renovării ei*³⁵⁸, iar interpretarea fină a reprezentării grafice o las pe

³⁴⁷ teoretic, geamia are o cupolă deasupra centrului sălii de rugăciuni dar, de exemplu, geamia Hunkiar (Aziziye) din Constanța are un acoperiș în patru ape.

³⁴⁸ Reindl, 1784-'85; Degen, 1802.

³⁴⁹ Kopeczny, 2013, p. 216, nota 43.

³⁵⁰ aici, Câmpia înaltă a Vingăi se termină într-o terasă înălțată cu circa 10 m față de lunca râului Mureș.

³⁵¹ formă indicată de hărțile lui Bernard REINDL (Reindl, 1784-'85) și Jacob DEGEN (Degen, 1802).

³⁵² chiar dacă nu se văd lanțurile podului ridicător acesta este reprezentat diferit, prin culoare și dimensiune, față de restul podului.

³⁵³ dar forma aceasta este probabil doar o iluzie datorată perspectivei de reprezentare și, în fapt, este vorba tot de banalul acoperiș în două ape.

³⁵⁴ faptul că pe harta lui Bernard REINDL (1784-'85) acestea nu apar rotunde este irelevant; acolo este vorba despre *Rudera*, iar determinarea formei inițiale a acestora se poate face doar apelând la metode de cercetare arheologică noninvasivă (magnetometrie, tomografie electrică, rezistivitate electrică, *Ground-penetrating radar*) ori invazivă, dar acestea sunt inaplicabile la Felnac din cauza cartierului țigănesc apărut în zona fostei fortificații.

³⁵⁵ sunt mult prea multe necunoscute (de exemplu, dimensiunea șanțului, dispunerea acestuia și dacă el intra, ori nu, în socoteala lui Evlyia Celebi). Oricum, lungimea zidului pe o latură pare a fi de ~65 m.

³⁵⁶ *Călători străini ...*, VII, p. 503.

³⁵⁷ i.e. 301 m (Măruia *et alii*, 2011, p. 257, Fig. 3.: *Perimetru SIT [Jdioara]: 301 m.*)

³⁵⁸ *Călători străini ...*, VII, p. 534.

seama specialiștilor castelologi.

Informațiile istorice ne indică la Felnac o fortificație realizată din cărămidă, inițial rezidența unei familii nobiliare. Cu alte cuvinte, este vorba de o *curia nobilitaria*³⁵⁹.

Fig. 13. Fortificația de la Felnac (desen WATHAY Ferenc, ~1604-'06, detaliu³⁶⁰).

9. Încheiere

Din păcate, nu cred că necesarele investigații arheologice vor reuși să aducă mai multă lumină asupra acestei fortificații. Eroziunea malului și intervenția umană au produs deja stricăciuni ireparabile. Fortificația de la Felnac se înscrie și ea pe lista monumentelor reprezentative, care au fost pierdute pentru totdeauna. Aștept nerăbdător arheologul care să-mi dovedească că am fost mult prea pesimist ...

³⁵⁹ chiar dacă acest termen nu apare în documentele de epocă cu referire la Felnac; i.e. un "conac" (curte) nobiliar(ă) fortificat(ă); Kopeczny, 2012, p. 49.

³⁶⁰ Desenul publicat aici (Fig. 13) a fost întregit, folosind elemente existente în desenul original, de către artistul Aurelian SCOROBETE TROI, căruia îi mulțumesc tare frumos și pe această cale.

Abrevieri:

l.l. = limba latină	abr. = abreviere	s.a. = sine ano (l.l.) = fără an (l.r.)
l.m. = limba maghiară	* = născut	s.l. = sine loco (l.l.) = fără loc (l.r.)
l.r. = limba română	† = decedat	tr.m. = traducerea mea / v = verso

BIBLIOGRAFIE

- Aldana, 1548 *Expedición del maestro de campo Bernardo de Aldana á Hungria en 1548*, escrita por frey Juan VILLELA de Aldana, su hermano, clérigo de la orden de Alcántara. Y publicada ahora (i.e. 1878 -n.n.) por primera vez, abreviada y precedida de una Introduccion, Antonio Rodriguez VILLA, Madrid, Casa Editorial de Medina, [1878], 112 pg.
- Almási, Kőfalvi, 2004 ALMÁSI Tibor, KÓFALVI Tamás, *Anjou-kori Oklevéltár / Documenta Res Hungaricas Tempore Regum Andegavensium Illustrantia*, XIV.: 1330, Budapest–Szeged, 2004, 506 pg., ISSN 963 481 852 8, Ö ISBN 963 482 704 7.
- ASB, 2006 Antonio SCHMIDT-BRENTANO (München), *Kaiserliche und k.k. Generale (1618-1815)*, Österreichisches Staatsarchiv / A. Schmidt-Brentano, 2006, 115 pg.
- Blazovich et alii, 1996 BLAZOVICH László, BÉRES Mária, HÉVVÍZI Sándor, JANKÓVICH B. Dénes, KOVÁCH Géza, ORMANDY János, SZATMÁRI Imre, TÍMÁR Péter, VÁLYI Katalin et alii, *A Körös-Tisza-Maros-köz települései a középkorban*, Dél-Alföldi Évszázadok, 9., Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 1996, 356 + [8] pg., ISSN 0237-4587, ISBN 963 72 37 25 9.
- Borovszky, 1897 BOROVSZKY Samu, *Csanád vármegye története 1715-ig*, A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából írta ..., Második Kötet. *A vármegye részletes története. Térkép-melléklettel*, Budapest, 1897, A Magyar Tudományos Akadémia Palotájában, HORNÁNSZKY Viktor sajtója, XI + 647 pg. + 1 kihajtható térkép.
- Borovszky, 1900 BOROVSZKY Samu, *A Nagylaki uradalom története*, Székfoglaló értekezés (Olvastatott a M[agyar]. Tud[ományos]. Akadémia II. osztályának 1900. április 9-én tartott ülésén), Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1900, 50 pg., În: *Értekezések a Történeti Tudományok köréből*, Tizennyolczadik Kötet, X (szám), A II. Osztály Rendeletéből, Budapest, 1900, pp. 3/517–50/564.
- Borovszky, Temes BOROVSZKY Samu [et alii], *Temes Vármegye*, Magyarország vármegyéi és városai ... Encyklopédiája, Országos Monografia Társaság, Budapest, s.a. [1912(?)], 463 pg. + 1 térkép/hartă.
- Bulboacă, 2008 Sorin BULBOACĂ, *Banii Lugojului și Caransebeșului în secolele XVI-XVII*, În: *Banatica*, 18 (2008), pp. 297–320.
- Călători străini ..., VI *Călători străini despre țările române*, Vol. VI, M[aria]. M[atilda]. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU, N[icolae]. STOICESCU, Mustafa Ali MEHMET, †Aurel DECEI, Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România, Institutul de Istorie „N. Iorga”, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, VIII + 822 pg.

- Cherestesiu, Valentiny, 1929 Dr. Victor CHERESTESIU, VALENTINY Antal [et alii], *Dicționar român-maghiar și maghiar-român / Român-Magyar és Magyar-Román Szótár*, Ediția a II-a / II. Kiadás, Cluj-Kolozsvár, 1929, Partea I, *Român-Maghiar*, 1134 pg; (Partea) II. *Magyar-Román rész.*, 1. kötet (vol.): A–K, 1070 lap; 2. kötet (vol): L–Z, 1071–2027 lap + IV.
- CHIVU et alii, 1979 *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, Text stabilit și indice de Gheorghe CHIVU, Magdalena GEORGESCU, Magdalena IONIȚĂ, Alexandru MAREȘ, Alexandru ROMAN-MORARU; Introducere de Alexandru MAREȘ, Universitatea din București, Institutul de Lingvistică, București, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, 1979, 498 pg.
- Cronici turcești*, I, 1966 *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, vol. I: *Sec. XV – mijlocul sec. XVII*, Volum întocmit de Mihail GUBOGLU și Mustafa MEHMET, Academia Republicii Socialiste România, Institutul de Istorie "N. Iorga" și Institutul de Studii Sud-Est Europene, Izvoare orientale privind istoria României, I, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1966, 502 pg.; pp. [257]–288.
- Csánki, 1890 CSÁNKI Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, I. Kötet, Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1890, 788 pg.
- Decsi, 1866 Ioannis DECII Barovii, *Commentariorum de rebus Vngaricis* (libri qui exstant) / *Baronyai DECSI János Magyar históriája 1592—1598.*, Közli TOLDY Ferencz, Monumenta Hungariae Historica., Scriptores., XVII. / Magyar Történelmi Emlékek, Második Osztály: Írók, Tizenhetedik Kötet., A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, EGGENBERGER Ferdinánd, Pest, 1866, LXXX + 328 pg.
- Decsi, [f.a.] Baranyai DECSI János, *Báthory Zsigmond harcai a török ellen*, În: *Erdély öröksége*, Erdélyi emlékirók Erdélyről, RAVASZ László bevezetésével, CS. SZABÓ László közreműködésével, Szerkesztette MAKKAI László, II. *Sárkányfogak, 1572–1602*, KOVACSÓCZI Farkas, BETHLEN Farkas, GYULAI Pál, SOMOGYI Ambrus, Egy ismeretlen jezsuita, Baranyai DECSI János, SZAMOSKÖZY István és ENYEDI Pál írásából, Az önálló Erdély születésének négy százados fordulóján kiadta a Franklin – Társulat, Budapest, Franklin-Társulat Kiadása, [f.a.], XLVI + 222 pg., http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf8801.pdf; pp. 87–136.
- Degen, 1802 *Temes vármegye (Comitatus Temesiensis), Per Jacobum DEGEN Ejusd[em]. Comit[atus]. Geom[etra]. \ [Joannes] BERKEN [von Ottendorff] incidit \ [Joannes] WINTER red[uxit]. 1802*, [Wien], hartă color, 48 × 32 cm, scara [1:495000], disponibilă la Tolna Megyei Levéltár, HU • Tolna megye kéziratós térképei, cota TMOL XV 3 T. 151, *on-line* <http://maps.hungaricana.hu/hu/MegyeiTerkepek/4355/> (22.07.2016); a fost publicată cu nr. 45 în atlasul lui [Demeter von] GÖRÖG (& MÁRTON Jó'sef), *Magyar Atlasz, Az Az Magyar, Horvát, és Tót Országok' Vármegyéji, 's Szabad Kerületei' És a' határ-őrző Katonaság' Vidékinek közönséges és különös Táblái: ... / Atlas Hungaricus, seu Regnorum Hungariae, Croatiae et Slavoniae, Comitatum, Privilegiatorum Districtuum, et Confiniorum generales & Particulares Mappae Geogra-*

- phicae.*, Viennae, 1802.–1811.
- DIR, XIV, C.
Tr, I *Documente privind istoria României*, Veacul XIV, C. Transilvania, Vol. I (1301–1320), Comitetul de redacție Ion IONAȘCU, L[etiția]. LĂZĂRESCU-IONESCU, Barbu CÂMPINA, Eugen STĂNESCU, D[avid]. PRODAN, Mihail ROLLER [-] redactor responsabil, Academia Republicii Populare Române, Editura Academiei Republicii Populare Române, [București,] 1953, XXXVI + [2] + 429 pg.
- DIR, XIV, C.
Tr, II *Documente privind istoria României*, Veacul XIV, C. Transilvania, Vol. II (1321–1330), Comitetul de redacție Ion IONAȘCU, L[etiția]. LĂZĂRESCU-IONESCU, Barbu CÂMPINA, Eugen STĂNESCU, D[avid]. PRODAN, Mihail ROLLER [-] redactor responsabil, Academia Republicii Populare Române, Editura Academiei Republicii Populare Române, [București,] 1953, LXXX + 419 + [2] pg.
- DL
Dömötör, 1901 *Magyar Országos Levéltár* (MOL), Budapest, HU, Diplomataikai levéltár. DÖMÖTÖR László, *Ujabb lemezsajtoló bronzmintár Fónlaktól (Temes m[egye].)*, În: *Archaeologiai Értesítő*, Uj Folyam, XXI. Kötet, 1901, pp. 62–66.
- Drăganu, 1933 Nicolae DRĂGANU, *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomastice*, Academia română, Studii și Cercetări, XXI, Monitorul Oficial și Imprimeriile statului, Imprimeria națională, București, 1933, 683 pg. + hartă.
- Dselálzáde,
1896 DSELÁLZÁDE Musztafa, *Az országok osztályai és az utak felsorolása*, În: *Török-Magyarokori Történelmi Emlékek. Török Történetírók*, Második Osztály: Írók, II. Kötet. (1521–1566.), Fordította és jegyzetekkel kísérte THURY József, Budapest, 1896, 426 + [2] pg.; pp. 118–278.
- Engel, 1996 ENGEL Pál, *A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései (1554–1579)*, Dél - Alföldi Évszázadok, 8, Szeged, 1996, 187 pg. + 1 hartă (reconstituire: ENGEL Pál, desen: KRATOCHWILL Mátyás, Cartographia Kft, Budapest, 1996, 60 × 60 cm, color, scara 1:2.000.000), ISSN 0237-4587, ISBN 963 7237 24 0.
- Feneșan C.,
2014 Cristina FENEȘAN, *Vilayetul Timișoara (1552–1716)*, Academia Română, Institutul de Studii Sud-Est Europene, Ed. Ariergarda (Seria Patrimoniul), Timișoara, 2014, 464 pg., ISBN 978-606-93821-0-3.
- Fejér, X/6 Georgii FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus Ac Civilis • Magyarország Egyházi és Világi Okmánytára*, Tomi X, Volumen VI.: *Ab Anno 1418–1428.*, Budae, 1844, 986 pg.
- Forțiu, 2016 *Despre un Egris care nu-i Igrış, ci Ezeriș • sau cum a apărut planul unui Schanz drept fortificație medievală la Igrış*, În: *Morisena* (ISSN(–L) 2501-1359), Anul I, Nr. 2/2016, pp. 1–9.
- Gartner, 1864 Anton GARTNER, *Wirtschaftskarte von den zum K[öniglichen]. Kameral Marktorte Rátz Pécska gehörigen Territorial Forst*; hartă manuscris color, realizată în anul 1864, 89 × 58 cm, disponibilă la Magyar Országos Levéltár, Budapest, HU • S – Térképtár • S 11 – Kamarai térképek, cota S 11 No 1938 (cota veche E 334 1864, No 9148/402 Fol. 112.), on-line <http://maps.hungaricana.hu/en/view/11704/> (11.06.2016).
- Gaudenyi,
Jovanović,
2012 Tivadar GAUDENYI, Mladen JOVANOVIĆ, *Lazarus' map of Hungary*, În: *Journal of the Geographical Institute Jovan Cvijic* (ISSN 0350-7599), Volume 62 (2012), Issue 2, pp. 117–131.

- Guerin, 1604 *Histoire du Royaulme de \ Hongrie. \ Contenant sa description, les Vies des rois qu'y \ ont regné. Et les troubles advenus, \ suscitez par diverses nations. \ principalement par le turcq. \ Avec \ Le succes de la dernie guerre menée Contre \ Amurath. Mahomet Et Achmet. grands seigneurs par \ L'Empereur Raoul (sic! Rudolf -n.m.) II. Ornée d'une Carte de Hongrie Et autres \ figures des sieges et rencontres plus \ memorables. \ Par Balthasar GUERIN Sieur du Montet, \ Con[seill]^{er} Et Auditeur des Comp^{tes} de Lorraine. \ A Nancy. L'an 1604; manuscris, 545 pg., Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Français 19877.*
- Györffy, 1966 GYÖRFFY György, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza / Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae*, vol. I.: A–Cs (Abaújszék, Arad, Árva, Bács, Baranya, Bars, Békés, Bereg, Beszterce, Bihar, Bodrog, Borsod, Brassó, Csanád és Csongrád megye), Akadémiai Kiadó, Budapest, A.M. Hakkert, Amstelodami, 1966, 907 pg.
- Hatvani, 1858 *Magyar Történelmi Okmánytár, a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból.*, Második Kötet: 1538–1553., Összeszedte s lemasolta HATVANI Mihály, Monumenta Hungariae Historica / Magyar Történelmi Emlékek, Diplomataria. II. / Első Osztály: Okmánytárak, Második Kötet, Kiadja A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya, Pest, 1858, [VIII] + 368 pg.
- Hațegan, 2005 Ioan HAȚEGAN, *Cronologia Banatului*, Vol. II. Partea 2: *Vilayetul de Timișoara: 1552–1716* [Repere cronologice, selecție de texte și date], Academia Română, Filiala Timișoara, Institutul de Cercetări Socio-Umane „Titu Maiorescu” (sic!), Bibliotheca Banatica, Seria Historica, Editurile Banatul și Artpress, Timișoara, 2005, ISBN 973-7836-56-1, ISBN 973-971 21-6-9, ISBN 973-7836-54-5; pp. 116–120.
- Hațegan, 2008 Ioan HAȚEGAN, *Timișoara în evul mediu*, Ed. Banatul, Timișoara, 2008, 272 pg., ISBN 978-973-88512-4-5.
- Hațegan et alii, 2006 Ioan HAȚEGAN, Ligia BOLDEA, Dumitru ȚEICU, *Cronologia Banatului*, Vol. II. Partea 1: *Banatul între 934–1552*, Academia Română, Filiala Timișoara, Institutul de Cercetări Socio-Umane „Titu Maiorescu” (sic!), Biblioteca Banatica, Seria Historica, Numerus IV, Ed. Banatul și Artpress, Timișoara, 2006, 398 pg., ISBN 973-7836-56-1, 973-9712 1-0-3, 973-7837-72-3.
- Hurmuzaki, XII *Documente privitoare la istoria românilor ...*, Volumul XII al Colecției „Hurmuzaki” (1594–1602), *Acte relative la războaiele și cuceririle lui Mihai-Vodă Viteazul* adunate și publicate de Nicolae IORGA, Bucuresci, 1903, LXXXX + 1282 + XXXIV pg.; pp. 955–962: doc MCCCLI. 1600, Iulie.
- Inalcik, 1997 Halil INALCIK, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Edited by Halil Inalcik with Doland Quataert, Volume One: 1300–1600, Cambridge University Press, 1997, 480 pg., ISBN 0 521 574560.
- Iusztin, 2014 Zoltán IUSZTIN, *Toponimia maghiară din comitatul Caraș (secolele XIII–XV)*, În: *Banatica*, 24-2 (2014), pp. [9]–36.
- Jakó, 2004 JAKÓ Zsigmond, *Erdélyi okmánytár, Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez / Codex Diplomaticus Transsylvaniae, Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transsylvanas illustrantia*, II. (1301–1339), Magyar Országos Levéltár, Magyar Országos

- Levéltár kiadványai, II., Forráskiadványok, 40., Budapest, 2004, 624 pg., ISSN 0073-4055, ISBN 9636311579.
- Jankovich, 1996 JANKOVICH B. Dénes, *Adatok a Körösvidék középkori vízrajzához és a vizek hasznosításához / Medieval data on the hydrography and the exploitation of the Körös River*, În: *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei*, 16 - A milleszténárium évében, Békéscsaba, 1996, ISSN 0139-0090; pp. 305–349.
- Juhász, 1962 JUHÁSZ Kálmán, *Egy dél-alföldi hiteleshely kiadványai: Aradi regesták*, A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai, 31–32. Kötet, Erkel Ferenc Múzeum, Gyula, 1962, 66 pg.
- Karácson, 1904 KARÁCSON Imre, *Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai: 1660-1664*, Török-Magyarkori Történelmi Emlékek. Török Történetírók, III., Második Osztály: Írók, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1904, XVI + 547 pg.
- Karácson, 1908 KARÁCSON Imre, *Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai: 1664-1666*, Török-Magyarkori Történelmi Emlékek. Török Történetírók, IV., Második Osztály: Írók, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1908, VI + 272 pg.
- Karácsonyi, 1900 KARÁCSONYI János, *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, Első Kötet, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1900, X + 464 pg.
- Karczag, Szabó, 2010 KARCZAG Ákos, SZABÓ Tibor, *Erdély, Partium és a Bánság erodított helyei. Várak, városfalak, templomvárak, barlangvárak, sáncok és erodítmények a honfoglalástól a 19. század végéig*, Semmelweis Kiadó, Budapest, 2010, 758 pg., ISBN 9789639879607.
- Károlyi, 1881 KÁROLYI Árpád, *Fráter György levelezése és egyéb őt illető iratok*, Hetedik (sic! Nyolczadik -n.m.) Közlemény, În: *Történelmi Tár*, 1881-diki Évfolyam, pp. [51]–77 (publicat și separat în broșura cu titlul *Codex epistolaris Fratrís Georgii Utyesenovics [Martinuzzi dicti], episcopi Magno-Varadiensis, S.R.E. cardinalis, etc., 1535–1551 / Fráter György levelezése és egyéb őt illető iratok a bécsi cs[ászári]. és kir[ályi]. államlévéltárból, 1535–1551*, Budapest, 1881, II + 367 pg.; pp. 328–329).
- Károlyi, 1911 KÁROLYI László, *A nagy-károlyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története*, Második kötet, Budapest, Franklin-Társulat Nyomdája, 1911, 358 pg.
- KMH 1000–1350, I Korai Magyar Helynévszótár 1000–1350, Vol. 1: *Abauj–Csongrád vármegye*, HOFFMANN István [& alii (eds)], A Magyar Névarchívum Kiadványai, 10, Debrecen, 2005, 449 pg., ISBN 963 472 934 7.
- Kopeczny, 2012 KOPECZNY Zsuzsanna, *Castellumok és curiak a Temesközben. A nemesi rezidenciák középkori latin terminológiájáról*, În: *Középkortörténeti tanulmányok*, 7., *A VII. Medievalistikai PhD-konferencia (Szeged, 2011. június 1–3.)*, KISS P. Attila, PITI Ferenc, SZABADOS György (eds), Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2012, 572 pg., ISBN 978-963-306-160-2; pp. [45]–55.
- Kopeczny, 2013 KOPECZNY Zsuzsanna, *Reședința regală medievală de la Timișoara*, În: *Analele Banatului*, S.N., Arheologie–Istorie, XXI (2013), pp. 211–231.
- Kruzslicz, 1996 / 1998 KRUSZLICZ István Gábor, *Segédlet Szeremlei Sámuel kéziratok okmánytárának használatához. Szeremlei-oklevélmásolatokregesztái*, I. rész:

- Kezdetektől 1525-ig közreadja / II. rész: 1527–1691*, În: *A Hómezővásárhelyi Szeremlei Társaság Évkönyve 1996. Régészet, Helytörténet, Néprajz* / 1997, Szerkesztette KRUZSLICZ István Gábor, KOVÁCS István, Hódmezővásárhely, 1996 / 1998, 176 + [12] / 244 pg., ISSN 1219-7084; pp. 129–155 / 159–179.
- Lazarus,
Tannstetter,
1528 (cartuş) *Tabula Hungari[a]e ad quatuor latera per Lazarum quondam Thomae Strigoniē[sis] Cardin[alis]. Secretariū[m] virū[m] exp[er]tu[m] congesta/ á Georgio Tanstetter Collimitio reuisa auctiorq[ue] reddita/ atque iamprimū[m] à Jo[anne]. Cuspiniano edita Serenissimo Hungari[a]e et Bohemiae Regi Ferdinando principi et infanti Hispaniarum/ Archiduci Austriae [e]tc. sacra/ auspicio maiestatis suae. ob reip[ublicae]. Christian[a]e usum/ opera Petri Apiani de Leyßnigk Mathematici Ingolstadiani inuulgata Anno D[omi]ni 1528 \ Ingolstadii in Academia Apiana Mense Maio*; unicul exemplar al hărții care a supraviețuit este deținută de Országos Széchényi Könyvtár din Budapeșt, HU, Régi Nyomtatványok Tára, cota App. M. 136; hartă color, 673 × 536 mm, scară [1:1093000], editorul ei (și mai mult!) a fost Georg TANNSTETTER, gravorii au fost probabil Martin și Michael OSTENDORFER iar tipărirea s-a realizat cu ajutorul financiar al lui Peter BIENEWITZ (aka Petrus APIANUS).
- Luca, 2010 Sabin Adrian LUCA, *Descoperiri arheologice din Banatul românesc - Repertoriu* -, ediția a doua, revăzută și adăugită, Bibliotheca Bruckenthal XLVI, Muzeul Național Brukenthal, Sibiu, Editura Altip S.A. - Alba Iulia, 2010, 344 pg., ISBN 978-973-117-261-3.
- Lanevschi,
1981 Gheorghe LANEVSCHI, *Repertoriul cetăților medievale din județul Arad* (III), În: *Ziridava*, VIII (1977), pp. 557–565; X (număr festiv, 1978), pp. 817–822; XIII (1981), pp. 423–431.
- Magina A.,
2010 Adrian MAGINA, *Un nobil sârb în Banatul secolului al XV-lea: Miloš Belmužević*, În: *Analele Banatului*, SN, Arheologie-Istorie, XVIII (2010), pp. 135–142.
- Magina A.,
2012 Adrian MAGINA, *Două documente privind posesiunile familiei Jakšić din Comitatele Cenad și Timiș*, În: *Revista de Studii Banatice*, Anul III (2012), Nr. 1 (iulie – decembrie), pp. [25]–32.
- Magina L.,
2010 Livia MAGINA, *Dreptul de târg și procesul de urbanizare. Cazul Felnac*, În: *Analele Banatului*, S.N., Arheologie–Istorie, XVIII (2010), pp. 143–148.
- Magina L.,
2013 Livia MAGINA, *O dispută pentru locul de vadă la Mureș (1543)*, În: *Analele Banatului*, S.N., Arheologie – Istorie, XXI (2013), pp. 296–298.
- Makkay, 1994 MAKKAY János, *A magyarság keletkezése* (2. átdolgozott és bővített kiadás), În: *A Jász-Nagykunszolgok Megyei Múzeumok közleményei*, 48. (1994), Szolnok, 1994, 234 pg.
- Maksay, 1990 MAKSAJ Ferenc, *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*, Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok, 16., I. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, [X] + 574 pg., ISBN 963 05 5285 X (1—2. kötet), ISBN 963 05 5744 4 (1. kötet).

- Mappa ...*,
1720 *Mappa \ Von dem \ Temesva[r]er.³⁶¹ District. \ Worinen Alle Bewohnte Dorffschafften, Sambt denen Prædien, Flüssen, bäch, Morasten, und \ Waldungen Enthalten, nach Vorgenommener Geometrischer accurater Abmessung \ Im Jahr 1720; hartă manuscris, copie color, fără autor(i), 82 × 59 cm, scara [1:122000], disponibilă la *Hadtörténeti Intézet és Múzeum*, Budapest, HU, Fondul: B IX Ausztria–Magyarország • B IX a politikai, közigazgatási térképek (XVI. századtól 1918-ig), Cota: B IX a 659.*
- Mappa Geographico Limitanea*
Geographico
Limitanea,
1703 *Mappa Geographico Limitanea \ in qua \ Imperiorum Cæsarei et Ottomanici Confinia \ in almæ pacis Carlovitzensis Congressu Decreta \ et a Duobus Utriusque Imperi Commissaris Intituta Solenni Expeditione \ Partium naturaliter Per Montes Flumina et Fluviolos Partium artificialiter erectis suo loco terræ lapidumve cumulis \ Stabilita atque statuta \ exceptis iisque Transylvaniam Valachia et Moldavia distingvunt \ Iam antea notis et in antiquo suo Statu Permanentibus \ Generali delineatione exhibentur \ in subsequentium sectionum mappis topographicis \ quibus heic lineolæ transversales iisque interpositi numeri \ Correspondent multo specialissime repesentanda:; hărți manuscris color, 41 folio, două 104 × 49 cm, restul 49 × 62 cm (doar *Sectio XIX* este mai mică; doua folio cu *Signa limitanea ad vivum delineata ...* pentru *Mappa prior.* și *Mappa altera.*), [1:500000 (*Mappa prior.*, *Mappa altera.*); 1:37500 (*Scala unius Hora*)], Norinbergæ. (i.e. Nürnberg -n.m.), [1703]; disponibile la Österreichisches Staatsarchiv, Wien, Kriegsarchiv, Kartensammlung B IX c 634 (album) și în copie la *Hadtörténeti Intézet és Múzeum*, Budapest, HU, Fondul B IX Ausztria–Magyarország • B IX c szaktudományos térképek (XVIII. századtól 1918-ig), Cota B IX c 634.*
- Márki, 1892 MÁRKI Sándor, *Aradvármegye és Arad Szabad Királyi Város Története*, Első Rész: *A legrégibb időktől a török hódításig*, În: *Aradvármegye és Arad Szabad Királyi Város Monographiája*, Aradvármegye, Arad Szabad Királyi Város és az Aradi Kölcsey-Egyesület Monographia-Bizottságának megbízásából szerkeszti JANCSÓ Benedek, II. Kötet (Első Rész), Kiadja a Monographia-Bizottság, Arad, 1892, Nyomatott RÉTHY L[ipót]. és Fiánál, XIV + 564 pg. + o hartă (*Aradvármegye a középkorban*, Tervezte Dr. MÁRKI Sándor, Rajzolta HOMOLKA József, 1:225000, HÖLZEL [Eduard] és Társa, Magyar Földrajzi Intézetében, Budapesten, [1892]).
- Márki, 1895 MÁRKI Sándor, *Aradvármegye és Arad Szabad Királyi Város Története*, Második Rész: *A török-hódítástól napjainkig*, În: *Aradvármegye és Arad Szabad Királyi Város Monographiája*, Aradvármegye, Arad Szabad Királyi Város és az Aradi Kölcsey-Egyesület Monographia-Bizottságának megbízásából szerkeszti JANCSÓ Benedek, II. Kötet (Második és Befejező Rész.), Kiadja a Monographia-Bizottság, Arad, 1895, Nyomatott RÉTHY L[ipót]. és Fiánál, XIV + 911 pg.
- Márki, 1913 MÁRKI Sándor, *Dósa György*, 169 szövekképpel és 15 képmelléklettel, Magyar Történeti Életrajzok a Magyar Tudományos Akadémia segítségével kiadja a Magyar Történelmi Társulat, Budapest, Athenaeum

³⁶¹ pe hartă s-a inscripționat *Temesvarer District*.

- R.-T. Könyvnyomdája, 1913, 538 pg.
- Măruia *et alii*, 2011 Liviu MĂRUIA, Dorel MICLE, Adrian CÎNTAR, Mircea ARDELEAN, Andrei STAVILĂ, Lavinia BOLCU, Oana BORLEA, Cu contribuții de: Petru HORAK, Călin TIMOC, Cristian FLOCA, Lucian VIDRA, *ArheoGIS. Baza de date a siturilor arheologice cuprinse în Lista Monumentelor Istorice a județului Timiș. Rezultatele cercetărilor de teren*, Ed. BioFlux Cluj-Napoca, 2011, 601 pg., ISBN 978-606-8191-23-2.
- Mikó *et alii*, 2002 MIKÓ Árpád [*et alii*], *Jankovich Miklós (1773–1846) gyűjteményei*, Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2002. november 28 – 2003. február 16., A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, Budapest, 2002/1, HU ISSN 0231-2387, 416 pg.
- Miletz, 1876 MILETZ János, *Temes- és Arad-vármegyék történelmi és régészeti emlékei*, In: *Történelmi és Régészeti Értesítő* (TRÉ), A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye, Temesvár, II Évfolyam, 1876., III. füzet, július hó., pp. 128–136; II. Közlés: IV. füzet, október hó., pp. [165]–180.
- MRHR Antonius FEKETE NAGY, Victor KENÉZ, Ladisiaus SOLYMOSI, Geisa ÉRSZEGI, *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV*, Publicationes Archivi Nationalis Hungarici, II., Fontes, 12. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II., Forráskiadványok, 12.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 728 + XXXVIII + [2] pg., ISBN 963 05 1098 7.
- Nagy, 1881 NAGY Imre, *Anjoukori okmánytár / Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis*, Második Kötet. (1322–1332.), Monumenta Hungariae Historica. / Magyar Történelmi Emlékek., Első Osztály., Okmánytárak., Budapest, 1881, IV + 664 + [2] pg.
- Nagy *et alii*, 1871 NAGY Imre, NAGY Iván, VÉGHÉLY Dezső, *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára / Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo.*, Első Kötet, Magyar Tört[énelmi]. Társulat., Pesten, 1871, XVI + 632 pg.
- Nemeskürty, 1972 NEMESKÜRTY István, *Krónika Dózsa György tetteiről (Híradás a Mohács előtti időkről)*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972, 222 pg.
- Oross, 2011 OROSS András, *A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése a 17–18. század fordulóján*, PhD Disszertáció Tézisei (ms), ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskola, Budapest, 2011, 251 pg., on-line <http://doktori.btk.elte.hu/hist/oross-andras/diss.pdf> (6.06.2016); publicatã sub titlul *A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése*, Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, Budapest, 2013, 256 pg., ISBN 978-963-08-7294-2 (non vide).
- Pálffy, 1998 PÁLFFY Géza, *Adattár/Database/Datenarchiv*, III: *A veszprémi végvár vicekapitányainak „Életrajzi lexikona” (16–17. század)*, In: *Veszprém a török korban*: Felolvasóülés Veszprém török kori emlékeiről, Veszprémi Múzeumi Konferenciák, 9. (1998), Veszprém, 1998, 192 pg., ISSN 1215-0681, ISBN 963 7208 56 9; pp. 169–174.
- Pesty, 1878 PESTY Frigyes, *A Szörényi bánság és Szörény vármegye története*, Harmadik Kötet. (Oklevéltár I. Kötet.), M[agyar]. Tud[ományos]. Akadémia, Budapest, 1878, 426 pg.

- Pesty, 1883 PESTY Frigyes, *Krassó vármegye története*, Negyedik Kötet. (*Oklevéltár.*), Budapest, 1883, 384 pg.
- Pesty, 1884 PESTY Frigyes, *Krassó vármegye története*, Második Kötet. (Első Rész.), Krassó-Szörény Vármegye Közönsége, Budapest, Athenaeum, 1884, 349 pg.
- Radway, 2012 Robyn Dora RADWAY, *The Ferenc Wathay Songbook*, February 26, 2012, on-line <http://ottomanhungary.blogspot.ro/2012/02/> (16.06.2016).
- Rationes ...*, 1887 *Rationes Collectorum Pontificiorum in Hungaria / Pápai tized-szedők számadásai. 1281–1375.*, În: *Monumenta Vaticana. Historiam Regni Hungariae illustrantia / Vatikáni Magyar Okirattár*, Series prima. Tomus primus./Első sorozat. Első kötet., cap. III, Budapestini/Budapest, 1887., [4] + LXXVII + [2] + 520 + [5] pg.; pp. 145–161: [*Dioecesis Chanadiensis*]: *Regestrum trium annorum ecclesie Chanadiensis*.
- Rácz, 2007 RÁCZ Anita, *A Régi Bihar Vármegye Településneveinek Történeti-Etimológiai Szótára*, A Magyar Névarchívum Kiadványai 12., Debrecen, 2007, 372 pg + o harta, ISSN 1417-958x, ISBN 978-963-473-088-0.
- Reindl, 1784–'85 Bernard REINDL, *König[ichen]. Kameral Ingenieur, Zweyte Haubt Abtheilung! Über die König[lichen]. Arader Kameral Waldungen zu Arad, Razisch- und Hungarisch Petska, dann ein Theil von Szemlak, welche sich alle unterhalb der Stadt Arad an Marosch Fluss befinden, und mit denen eigentlichen Benahmsungen Csala, Popin, Fölső Göddös, und Also Göddös ...*, Paulus EMSVANGER, *Cottus Arad Iuratus Geometra*, Josephus GAAL, *Cottus Arad Exactor*; hartă manuscris color, realizată 7.04.1784–15.01.1785, 198 × 64 cm, scara [1:14400], disponibilă la Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, HU • S – Térképtár • S 11 – Kamarai térképek, cota S 11 No 0025/a, on-line <http://maps.hungaricana.hu/en/9604/> (10.06.2016) și tot acolo în fondul S Kormányhatósági fondokból kiemelt térképek (17. sz.-20. sz.) • S 14 Erdőtérképek (1779-1830), cota S_14 - Div. II. - No. 31.
- Repertoriu Arad*, 1999 Complexul Muzeal Arad, Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca, Muzeul Banatului Timișoara, *Repertoriul arheologic al Mureșului inferior: județul Arad*, Mvseum Banaticvm Temesiense, Bibliotheca historica et archaeologica Banatica XXIV, Editura Orizonturi Universitare, Timișoara, 1999, 182 pg., ISBN 973-9400-71-X.
- Roz, Kovách, 1997 Alexandru ROZ, KOVÁCH Géza, *Dicționar istoric al localităților din județul Arad*, Fundația universitară "Vasile Goldiș", Universitatea de Vest "Vasile Goldiș" Arad, Ed. Universității "Vasile Goldiș", Arad, 1997, 307 pg., ISBN 973-9328-13-X.
- Rusu, 2000 Adrian A. RUSU, *Arad és Temes megye középkori erődítményei*, În: *A középkori Dél-Alföld és Szer*, KOLLÁR Tibor, BARDOLY István, LÖVEI Pál, TAKÁCS Imre, VERŐ Mária (eds), *Dél-Alföldi Évszázadok*, 13, Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2000 (Elektronikus megjelenítés: NKÖEOK Szerkesztőség, 2007), ISBN 963-7237-45-3, ISSN 0237-4 587; http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/megyek_oroksege/Csongrad_megye/pages/Kozepkori_del_alfold_es_szer/022_arad_es_temes_megye_kozepkori.html (10.06.2016).
- Rusu, Hurezan, 1999 Adrian Andrei RUSU, George Pascu HUREZAN [*et alii*], *Cetăți medievale din județul Arad*, Complexul Muzeal Arad, Trinom Srl., Arad,

- 1999, 127 + [16] pg., ISBN 973-0-010125-0 (s-a consultat și varianta de pe CD-Rom-ul *Monumente* [Resursă electronică] / Adrian Andrei RUSU, George Pascu HUREZAN, Șerban POPESCU DOLJ, Institutul de Memorie Culturală, București, 2000, ISBN 973-85287-8-X); <http://www.cimec.ro/Monumente/Cetati-Arad/index.htm> -25.07.2016).
- Rusu, Hurezan, 2000 Adrian Andrei RUSU, George Pascu HUREZAN, au colaborat: Ileana BURNICHIOIU, Mircea BARBU, Peter HÜGEL, *Biserici medievale din județul Arad*, Complexul Muzeal Arad, Arad, 2000, 217 + [1] + [16] pg., ISBN 973-0-02277-1.
- Rusu et alii, 2000 Adrian Andrei RUSU (coordonator), Nicolae SABĂU, Ileana BURNICHIOIU, Ioan Vasile LEB, Mária Markó LUPESCU, *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000, 286 pg., ISBN 973-8095-70-0.
- Sala, 2014 Gabriel SALA, *Felnacul și felnăcanii în istoria românilor (on-line)*, Ed. Edu, Târgu Mureș, 2014 (*editio prima*, Ed. Gutenberg Univers, Arad, 2009, 222 pg., ISBN 978-973-1869-53-7), 264 pg.
- Schönherr, 1887 SCHÖNHERR Gyula, *A Bécsi Udvari Kamara Levéltárának Magyar vonatkozású oklevelei. – Első Közlemény.*, În: *Magyar Történelmi Tár*, 3. sorozat, 10. kötet, 1887., pp. [559]–575.
- Spatsek, 1793 Joann SPATSEK, *Toront[al Comitāt]. ... Ing[enieur]. und. Hydr[aulic]., Situations Charte \ Welche gesamte in Frage – und zur zweckmessigen Abhülfe \ in Verbindung stehende Objecten anzeigend zur gehörigen Erläuterung der von Seiten Einer hoch Löblich Königlichen Hofstatthalterey and dies WohlLöbliche königliche Torontaler Comitāt den \ 25ten Ianuarii [1]793 sub N° 1857 herabgelangten Puncten, bey kleinem \ mittelswasser verfasst worden. Czernya den 8ten August [1]793; hartă manuscris color, 109 × 53,5 cm, scara [1:86400], disponibilă la Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, HU • S – Térképtár • S Kormányhatósági fondokból kiemelt térképek (17. sz.-20. sz.) • S 12 Helytartótanácsi térképek (1738-1875), cota S 12 - Div. XIII. - No. 215. (cota veche C 64 1793, 42:3/2), on-line <http://maps.hungaricana.hu/hu/13416/> (10.06.2016).*
- Szántó, 1972 SZÁNTÓ Imre, *I. Ferdinánd király intézkedései 1552 nyarán Eger és Szolnok védelmére*, În: *Agria*, Az Egri Múzeum Évkönyve / Annales Musei Agriensis, Az Egri Múzeum Évkönyve / Annales Musei Agriensis, 8.–9. (1972), pp. 201–213.
- Szentkláray, 1879 SZENTKLÁRAY Jenő, *Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből: 1779-től napjainkig: tekintettel a III. Károly és Mária Terézia korabeli előzményekre*, Temesvár, Csanád-Egyház-megyei Könyvnyomda, 1879 (*editio secunda*, Históriaantik Könyvesház Kiadó, 2012, ISBN 9789240000436), XV + 520 pg. + 3 Kt.-Beil; pp. 20–27 (*Designation deren in dem Temesvarer Banat samentlichen Dörffern und darin befindlichen Häusern*).
- Szilágyi, 1875 SZILÁGYI Sándor, *A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése [1632–1660]*, Monumenta Hungariae Historica / Magyar Történelmi Emlékek, Első Osztály: Diplomataria / Okmánytár, XXIV / Huszonnegyedik Kötet, A M. T. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, Budapest, 1875, XII + 644 + [6] pg.

- Szilágyi, 1877 SZILÁGYI Sándor (szerk.), *Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Történeti bevezetésekkel*, Harmadik Kötet: 1576–1596., Monumenta Hungariae Historica / Magyar Történelmi Emlékek., Második Osztály: Erdélyi Országgyűlési Emlékek / Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae., Budapest, 1877, 508 pg.
- Szilágyi, 1878 SZILÁGYI Sándor (szerk.), *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, Negyedik Kötet: 1597–1601., Monumenta Hungariae Historica / Magyar Történelmi Emlékek., Második Osztály: Erdélyi Országgyűlési Emlékek / Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae., Budapest, 1878, 598 pg.
- Szilágyi, 1881 SZILÁGYI Sándor (szerk.), *Erdélyi Országgyűlési Emlékek: Történeti Bevezetésekkel*, Hetedik Kötet: 1597–1601., Monumenta Hungariae Historica / Magyar Történelmi Emlékek., Harmadik Osztály: Országgyűlési Emlékek / Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae., Budapest, 1881, 568 pg.
- Torma, 1879 TORMA Károly, *A berekszói régi templom Hunyad megyében*, In: *Archaeologiai Közlemények*, XIII. Kötet (Uj Folyam X. Kötet; 1879), I. Füzet., pp. 53–61.
- Tóth, 1956 TÓTH ANDRÁSNÉ POLÓNYI NÓRA (Nóra TÓTH), *A mérnöki szervezet kialakulásának előzményei Budán és Pesten*, In: *Tanulmányok Budapes Múltjából*, XI. (1956), Budapest Vároštörténeti Monográfiái, XVII, Budapest Főváros Tanácsa Végrehajtóbizottságának Kiadványa, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1956; pp. 77–95.
- Tóth, 2004 TÓTH Ildikó Éva, *Anjou-kori Oklevéltár / Documenta Res Hungaricas Tempore Regum Andegavensium Illustrantia 1301–1387*, [vol.] XV.: 1331, Budapest–Szeged, 2004, 376 pg., ISBN 963 481 852 8 (Összesen), 963 482 719 5.
- Țiucra, 1936 Petru ȚIUCRA, Pribeagul, *Pietre rămase: Contribuție la Monografia județului Arad*, Ed. Ramira, Arad, 2008 (editio princeps Imprimeria Căilor Ferate Române, București, 1936), 417 pg. + o hartă, ISBN 978-973-88641-7-7.
- Veress, 1938 VERESS Endre, *Gyula város oklevéltára (1313–1800)*, Gyula M. Város Kiadása, Budapest, 1938, XII + [2] + 500 pg.
- Villa, 1878 *Expedición del maestro de campo Bernardo de Aldana á Hungria en 1548*, escrita por frey Juan Villela de Aldana, su hermano, clérigo de la orden de Alcántara. Y publicada ahora (i.e. 1878) por primera vez, abreviada y precedida de una Introduccion, Antonio Rodriguez VILLA, Madrid, Casa Editorial de Medina, [1878], 112 pg.
- Vistai Tekintő - Erdélyi helynévkönyv, Adattári tallózásból összehozta VISTAI András János, Első kötet (A–H), pp. 1–439; Második kötet (I–P), pp. 429–818; Harmadik kötet (Q–Zs), pp. 809–1211, [s.a., s.l.].
- Wathay, 1838 *Wathay Ferencz prosaművei*, In: *Régiségbuvár*, Kiadta Ponori THEW-REWK József, Első Kötet., Második Füzet., A' Kiadó Sajtátja, Pozsonyban, SCHMID Antalnál, 1838, [4] + 79 + [1] pg.
- Wathay, 1976 *Wathay Ferenc énekes könyve: Hasonmás kiadásban közreadta a Magyar Helikon 1976-ban*, vol. I–II, Ed. Magyar Helikon, Budapest, 1976, 136 + 200 pg., ISBN 963 207 020 8 / 963 207 148 4.
- Závodszy, 1922 ZÁVODSZKY Levente, *A Héderváry-család oklevéltára*, Második kötet, M[agyar]. Tud[ományos]. Akadémia, Történelmi Bizottság, Budapest,

- Ziegler, 1529 1922, 496 pg. + 3 hărți.
[Scrisoare lui] Iacobus ZIEGLERVS Landavvus, [către] Georgio COLLIMITIO Medico, S. D. [din 8.04.1529], În: Iacobi ZIEGLERI, landavi, bavari, In C. Plinii De natvrali historia librvm secvndvm commentarivs, qvo difficvltates plinianae, praesertim astronomicae, omnes tollvntvr.; Item, organvm quo catholica sydervm, vt apvd Plinivm est, mira arte docetur. Item, Georgii Collimitii, et Ioachimi Vadiani, in eundem secundum Plinij scholia quaedam. Ad hæc Index rerum quæ hic disputantur præcipuarum, utilis.: Opus nunc recens natum, & primum æditum, Basileae, Excudebat Henricvs PETRVS, Mense Avgusto, Anno M. D. XXXI. (i.e. .08.1531 -n.m.), [30] + 454 + [2] pg.; pp. 395–[395].
- Zündt, 1567 *Nova totivs Vngariæ desc[r]iption accvra\ta et diligens desvmp\ta ex plvribvs aliorvm \ editis Cosmographicis Chartis et typis æreis in\cisa a Matthio Cynthio (i.e. Matthias ZÜNDT -n.m.) Norimbergensi \ anno a Christo nato M·D·LXVII / Ein neuwe warhafftige beschreibung Des ganzen Ungerlandts mit Sunderem \ fleyss aufs anderen Landtaffeln zu samen gebracht und in druck ver \ ferttigtet durch Matthias Zündten zu Nörmberg \ Im Jar nach Christi geburt 1567, hartă color și alb-negru, gravură în cupru, 6 folio, 82 × 47 cm; vide World Digital Library, University of Wisconsin-Milwaukee Libraries, USA, on-line <https://www.wdl.org/en/item/6761/view/1/1/> (16.06.2016).*